

Centraal Planbureau

Economie | *Overheid*
op stoom | *stimuleert*

**Centraal
Economisch
Plan
2018**

Inhoudsopgave

	Infographic: Het CEP 2018: de belangrijkste CPB-cijfers	5
1	Samenvatting.....	6
1.1	Samenvatting en inleiding.....	7
1.2	Koopkrachtplaatjes: wat koop je er voor?	18
2	De economie in 2018 en 2019	23
2.1	De internationale economie	24
2.2	De Nederlandse economie.....	31
2.2.1	Gunstige ontwikkeling houdt aan	31
2.2.2	De uitvoer blijft sterk groeien maar vlakt licht af.....	35
2.2.3	Consumptie van huishoudens in de lift	38
2.2.4	Bedrijfsinvesteringen blijven stevig doorgroeien.....	40
2.2.5	Hoge groei woninginvesteringen vlakt af, huizenprijzen blijven toenemen	41
2.2.6	Krapte op arbeidsmarkt blijft toenemen.....	43
2.2.7	Loonstijging en prijsinflatie lopen op	47
3	Begroting en koopkracht	50
3.1	Overheidssaldo en overheidsschuld.....	51
3.2	De raming en de begrotingsregels.....	53
3.3	Collectieve uitgaven	57
3.4	Collectieve lasten.....	60
3.5	Koopkracht.....	65
	Verklaring van afkortingen	76

Lijst van kaders in de hoofdstukken

1 Samenvatting

- Brexit in de raming – 8

2 De economie in 2018 en 2019

- CPB aangewezen als National Productivity Board – 30
- Hoe lang houdt de opgaande conjunctuur nog aan? – 33
- Onzekerheid rondom de raming – 37
- Voorspellen van de werkloosheid: kan het beter? – 46
- Contractlonen reageren vertraagd – 48

3 Begroting en koopkracht

- Staat het vrijwillig eigen risico in de zorg op gespannen voet met risico-solidariteit? – 59
- Effecten fiscale maatregelen op de (marginale) belastingdruk – 63
- Betere weergave van eigen betalingen Zvw in de koopkracht – 70
- Lastenverzwaring door klimaatbeleid denivelleert, nu en in de toekomst – 71

Het CEP 2018: de belangrijkste CPB-cijfers

Economie op stoom

Nederland

2018

3,2

2019

2,7

hoogste groei sinds 2007

eurozone

2018

2,5

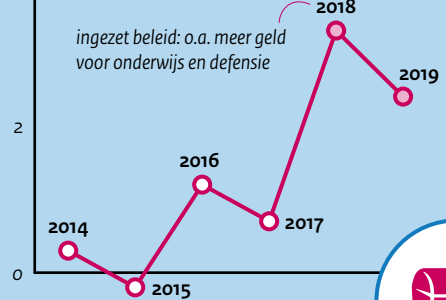
2019

2,2

De Nederlandse economie groeit harder dan die van de eurozone. Twee onderscheidende factoren zijn de **krachtige woningmarkt** en het **expansieve begrotingsbeleid**.

Overheid stimuleert

groei overheidsbestedingen (%)

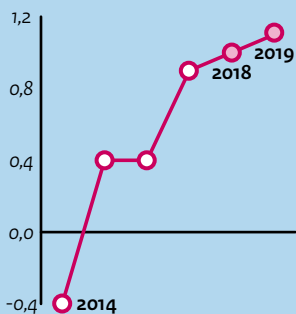

Ondanks de groeiende overheidsbestedingen blijft het begrotingssaldo positief: **0,7** en **0,9% bbp** in 2018 en 2019.

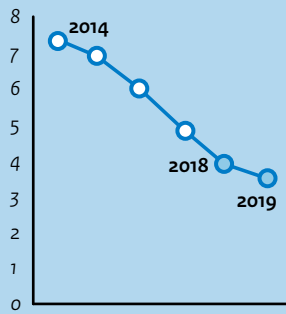
Toekomstige besluiten over de gaswinning in het Groningerveld heeft gevolgen voor de economische groei en de schatkist.

Meer mensen vinden makkelijker een baan: de **beroepsbevolking** groeit, en de **werkloosheid** daalt.

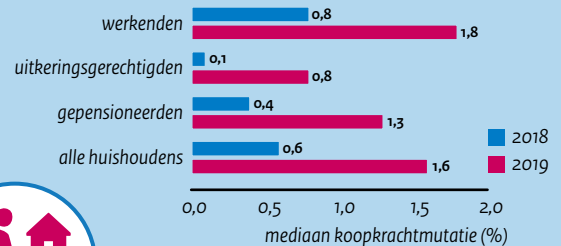
beroepsbevolking (mutaties per jaar, %)

werklozen (% beroepsbevolking)

Een gunstiger koopkrachtbeeld in 2019: de eerste lastenverlichtende maatregelen uit het Regeerakkoord gaan dan in.

De Brexit

Onduidelijkheid over afbouw ruim monetair beleid van de ECB

Politieke onzekerheden

Deze groeiraming kent externe risico's.

1 Samenvatting

In zowel 2018 als 2019 groeit de wereldeconomie met 3,9% en trekt de wereldhandel aan met 4,4% per jaar. De groei is stevig en breed gedragen. Het Verenigd Koninkrijk blijft achter bij de eurozone. Het lage pond tast de koopkracht van Britse huishoudens aan en onzekerheid over de Brexit ontmoedigt investeringen. De Nederlandse economie is op stoom met economische groei van 3,2% in 2018 en 2,7% in 2019. De hoogconjunctuur is het gevolg van de gunstige internationale conjunctuur, lage rentes, expansief begrotingsbeleid en een nog steeds krachtige woningmarkt – waarbij de laatste twee factoren onderscheidend zijn ten opzichte van het buitenland. De werkloosheid daalt in 2019 naar het laagste niveau sinds 2001: 3,5%. De krachtige werkgelegenheidsgroei absorbeert met gemak het stijgende arbeidsaanbod. Bedrijven bieden vaker een vast arbeidscontract en gaan hogere lonen betalen om mensen te kunnen aantrekken of te behouden. Door de stijgende arbeidskosten en de verhoging van het lage btw-tarief stijgt de inflatie in 2019 naar 2,3%. De mediane statische koopkracht stijgt in 2018 met 0,6%. Het koopkrachtbeeld voor 2019 is met 1,6% mediane koopkrachtstijging betrekkelijk gunstig, mede door de lastenverlichtende maatregelen uit het regeerakkoord.

Het begrotingssaldo verbetert niet ondanks de hoogconjunctuur. Eerder ingezet beleid, hogere zorguitgaven en intensiveringen in onderwijs en defensie doen de overheidsbestedingen groeien met 3,5% in 2018 en 2,4% in 2019. De belastingopbrengsten stijgen weliswaar, maar per saldo wordt de economie verder gestimuleerd. Na 1,1% bbp in 2017 bedragen de begrotingsoverschotten in 2018 en 2019 0,7% bbp en 0,9% bbp. Toekomstige besluitvorming rondom de gaswinning uit het Groningerveld heeft ongunstige gevolgen voor de overheidsfinanciën en de economische groei – gezien de onzekerheden is dit nog niet in deze raming verwerkt.

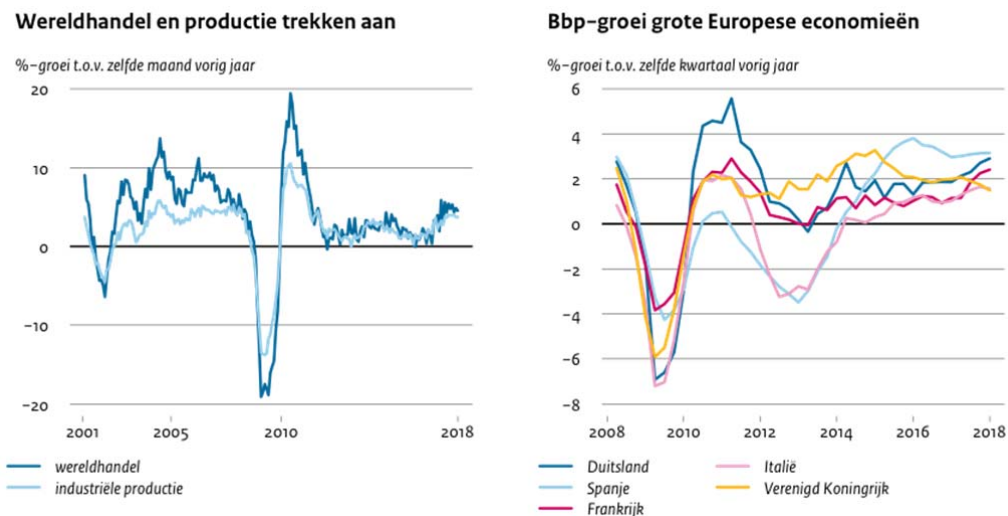
1.1 Samenvatting en inleiding

De mondiale economie

De mondiale economische groei is stevig en breed gedragen. In 2017 was de groei met 3,7% al het hoogst sinds 2011. In 2018 en in 2019 groeit de wereldeconomie met nog eens 3,9% per jaar. De Aziatische economieën laten hoge groei zien en ook opkomende economieën als Rusland en Brazilië leven weer op na een aantal jaren van recessie. Het blijvend expansieve monetaire beleid in Europa en het expansieve begrotingsbeleid in de VS ondersteunen de ontwikkeling van de mondiale economie. Ondanks de recente correctie op de aandelenkoersen blijft de economische groei robuust. De wereldwijde economische groei gaat gepaard met een groei van de wereldhandel van 4,4% in 2018 en 2019 (figuur 1.1). De Nederlandse export profiteert daarvan, al blijven de hoge handelsgroei cijfers van voorgaande decennia buiten beeld.

Ook de opleving in de eurozone is breed gedragen. In 2017 versnelde de economische groei ook in landen die eerder achterbleven, zoals Frankrijk en Italië (figuur 1.1). In 2018 en 2019 groeit de economie van de eurozone met 2,5, resp. 2,2%. Hierdoor daalt de werkloosheid in de eurozone tot onder het tienjarig gemiddelde van vóór de aanvang van de grote recessie. Op dit moment is de werkloosheid in Spanje, Italië en Frankrijk echter nog hoger. De afvlakking van de groei in 2019 is het gevolg van de hogere eurokoers en de krappere arbeidsmarkt.

Figuur 1.1 Wereldeconomie leeft op

Bron: CPB, Eurostat ([link](#)).

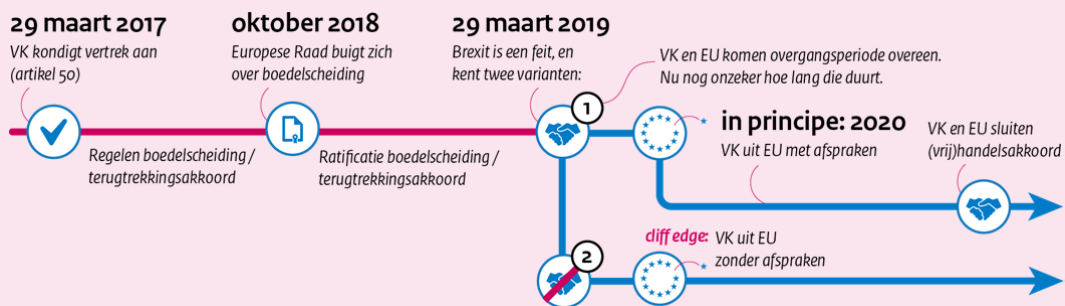
Brexit in de raming

Over een jaar, op 29 maart 2019, verlaat het VK de EU. De inzet is een boedelscheiding of terugtrekkingsakkoord (Withdrawal Agreement) in oktober 2018, zodat deze tijdig door de Europese en Britse parlementen kan worden geratificeerd. Pas na uittrading kunnen de onderhandelingen over de nieuwe EU-VK relatie starten. Momenteel onderhandelt men ook over een overgangperiode (onderdeel van het terugtrekkingsakkoord). De EU wil dat deze afloopt voor het eind van 2020. De onderhandelingen gaan ook over afspraken op handelsgebied en voor deelsectoren (zoals visserij). Aangezien het bereiken van een vrijhandelsakkoord meestal jaren duurt, kan het VK aanvankelijk gebruik maken van de regelingen die horen bij lidmaatschap van de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Maar er bestaat een risico dat het VK en EU er niet uitkomen voor 29 maart 2019. In dat geval gaan zij subiet en onvoorbereid uit elkaar, de cliff edge. (a)

Het basispad in de CEP-raming bestaat uit het scenario van een ordelijke overgangperiode en een eindsituatie conform een vrijhandelsakkoord (FTA), net zoals de eerdere middellange termijnraming. Het structurele bbp-verlies van Brexit-FTA loopt geleidelijk op tot rond de 1% bbp (b). De effecten op de jaarlijkse economische groei zijn beperkt. De raming is met onzekerheid omgeven; als de innovatie geschaad wordt door achterblijvende handel, zijn de structurele effecten bijna de helft hoger. Bij een Brexit-WTO liggen de structurele effecten een kwart hoger. Oplopende onzekerheid naarmate de onderhandelingen langer duren kan het vertrouwen schaden en een tijdelijke rem geven op economische groei.

Een cliff edge of chaotische Brexit gaat gepaard met zeer hoge kosten en is daarom afschrikwekkend. Na een cliff edge Brexit is helder dat EU regels niet langer gelden, maar is onduidelijk welke regels er wel gelden voor bijvoorbeeld het vliegverkeer, financiële transacties en contracten en deels het handelsverkeer. Die onduidelijkheid kan bijvoorbeeld leiden tot het (tijdelijk) stoppen van (vlieg-) verkeer tussen het VK en de EU. Er kunnen lange wachtrijen bij de havens ontstaan. Dit kan snel opgelost worden als men onder druk alsnog een overgangperiode afspreekt. De kosten in de reële economie zijn in dat geval veelal kortstondig en uiteindelijk beperkt. Een uitzondering hierop is de financiële sector, waar vertrouwen een belangrijke rol speelt en onomkeerbare effecten kunnen optreden. Ook bij intellectuele eigendomsrechten kan sprake zijn van onomkeerbaarheid. Er zijn geen historische precedentes voor een cliff edge, zodat de kosten ervan lastig zijn in te schatten.

Belangrijk is en blijft dat de overheden van de EU en het VK, maar ook bedrijven, zich voorbereiden op de periode na de daadwerkelijke Brexit. Dit betekent investeren in zaken als extra infrastructuur, grensbewakers in brede zin (douane, NWWA, marechaussee) en informatievertrekking aan bedrijven. Vooral Nederland met havenstad Rotterdam zal moeten investeren. Sommige bedrijven gaan op zoek naar andere (afzet)markten. Hoe eerder wordt gestart, hoe meer kans op bescherming tegen negatieve effecten van een cliff edge.

(a) Het VK en de EU bereikten op 19 maart een akkoord voor een overgangperiode van 21 maanden, waarmee het risico op een cliff edge Brexit in 2019 kleiner is geworden.

(b) CPB Policy Brief 2016/07, Nederlandse kosten Brexit door minder handel ([link](#)).

De economie van het Verenigd Koninkrijk blijft achter. Het IMF raamt voor deze belangrijke handelspartner van Nederland 1,5% groei voor zowel 2018 als 2019. Dit is ruim een derde lager dan de door het CPB geraamde groei in het eurogebied.¹ Door het lage pond stijgt de inflatie, wat de koopkracht van Britse huishoudens raakt. Door onzekerheid over de afwikkeling van de Brexit lijken de investeringen in het VK achter te blijven. De gevolgen van de aankomende Brexit maken deel uit van de centrale raming, al is een negatiever effect niet uitgesloten (zie tekstkader).

De inflatie in de eurozone stijgt, maar blijft relatief laag. In 2018 bedraagt de inflatie in de eurozone 1,4%. De hogere olieprijs speelt hier een belangrijke rol in; de hogere eurokoers heeft juist een neerwaarts effect.² In 2019 is het effect van olieprijs en wisselkoers op de inflatie beperkt. De onderliggende kerninflatie stijgt in de ECB-raming geleidelijk naar 1,5% in 2019,³ maar blijft laag door onder meer een voorzichtige loonontwikkeling. Ook in 2019 blijft de inflatie met 1,5% lager dan de ECB-doelstelling op middellange termijn van net onder de 2%.

De wereldeconomie kent een aantal belangrijke neerwaartse risico's, maar ook opwaartse. De eurozone kent nog een aantal structurele kwetsbaarheden van institutionele en economische aard. Een aantal Europese banken blijft zwak. Dit beperkt de beschikbaarheid van krediet voor groeiende bedrijven. De negatieve interactie tussen zwakke banken en overheidsschuld is eerder getemperd dan afdoende geadresseerd. Een stijgende rente kan het aandeel niet-renderende leningen (NPL's) weer doen toenemen en bovendien aandacht vestigen op de houdbaarheid van staatsschulden in landen als Griekenland of Italië. Dit maakt de timing van de afbouw van het opkoopprogramma van de ECB ook delicaat.⁴ Een te langzame afbouw kan leiden tot oververhitting van de economie, snel oplopende inflatie en financiële zeepbellen. Politieke onzekerheden in de EU – zoals de Brexit (zie tekstkader), de vorming van een nieuw Italiaans kabinet of de gevolgen van een nieuwe migratiestroom – kunnen de economische groei nadelig beïnvloeden. Het hoge begrotingstekort in de VS⁵ bij een historisch lage werkloosheid leidt tot onevenwichtigheden op de betalingsbalans. Bij een volgende economische schok blijft de beleidsruimte van overheden en centrale banken beperkt. Wanneer er een omslagpunt komt, is echter moeilijk te voorspellen. Tegenover neerwaartse risico's staat het positieve scenario van een grotere economische dynamiek, waarbij hogere werkgelegenheid en loongroei, meer investeringen en toename van de wereldhandel elkaar versterken.

¹ IMF, 2018, World Economic Outlook update, januari ([link](#)).

² De technische ramingen van wisselkoersen, olieprijzen en rentes zijn gebaseerd op data van week 3 (15-19 januari). De raming van de korte rente en de lange rente zijn gebaseerd op marktverwachtingen (respectievelijk rente futures en forward swap rates).

³ ECB staff macroeconomic projections for the euro area, 14 december 2017 ([link](#)).

⁴ Eind 2017 kondigde de ECB aan dat het opkoopprogramma wordt afgebouwd van 60 naar 30 mld euro per maand vanaf januari tot eind september 2018.

⁵ Het tekort van de Federale overheid bedraagt in 2019 ruim 5% van het bbp. Dit is berekend op basis van 1,19 bln dollar tekort (CRFB, 8 februari; [link](#)) en een bbp van 20,671 bln dollar in 2019 (CBO, June 2017 Update to the Budget and Economic Outlook; [link](#)).

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2014-2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
mutaties per jaar in %						
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	4,9	4,0	4,0	4,7	4,4	4,4
Concurrentenprijs (a)	-0,5	6,1	-3,6	1,6	-0,2	1,1
Olieprijis (dollars per vat)	97,8	52,1	43,5	54,0	67,7	63,6
Eurokoers (dollar per euro)	1,33	1,11	1,11	1,13	1,22	1,22
Lange rente Nederland (niveau in %)	1,5	0,7	0,3	0,5	0,7	0,9
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	1,4	2,3	2,2	3,1	3,2	2,7
Consumptie huishoudens	0,3	2,0	1,6	1,8	2,1	2,5
Consumptie overheid	0,3	-0,2	1,2	0,9	3,0	2,4
Investerings (inclusief voorraden)	3,2	11,2	3,1	5,0	6,0	4,2
Uitvoer van goederen en diensten	4,5	6,5	4,3	5,5	4,9	4,6
Invoer van goederen en diensten	4,2	8,4	4,1	4,9	5,1	5,2
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	0,1	0,8	0,6	1,3	1,8	2,4
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	-0,8	1,5	-0,9	1,9	0,6	1,4
Prijs goederenimport	-2,7	-5,4	-4,4	4,5	1,0	0,3
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	0,3	0,2	0,1	1,3	1,6	2,3
Loonvoet bedrijven (per uur)	1,0	-0,2	0,6	1,5	2,9	4,0
Contractloon bedrijven	1,0	1,2	1,5	1,6	2,2	3,2
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	1,3	1,0	2,6	0,3	0,6	1,6
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking	-0,4	0,4	0,4	0,8	1,0	1,0
Werkzame beroepsbevolking	-0,6	1,0	1,3	2,1	2,0	1,5
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	660	614	538	438	355	320
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	7,4	6,9	6,0	4,9	3,9	3,5
Werkgelegenheid (in uren)	0,7	0,6	2,0	1,7	1,9	1,5
Overig						
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (b)	74,1	72,2	72,9	71,8	71,7	72,5
Arbeidsproductiviteit bedrijven (per uur)	0,9	1,5	0,4	1,6	1,4	1,3
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (c)	0,3	-0,4	0,3	-0,3	0,0	0,2
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	8,9	8,3	8,7	9,5	9,4	9,2
niveau in % bbp						
Collectieve sector						
EMU-saldo	-2,3	-2,1	0,4	1,1	0,7	0,9
EMU-schuld (ultimo jaar)	68,0	64,6	61,8	56,0	52,1	48,4
Collectieve lasten	37,5	37,3	38,8	38,9	38,9	39,1
Bruto collectieve uitgaven	46,4	45,2	43,8	43,1	42,6	42,2
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen. (b) Het CPB gebruikt met ingang van de MEV 2018 een nieuwe berekening van de arbeidsinkomensquote (AIQ). Deze nieuwe berekeningswijze houdt beter rekening met het arbeidsinkomen van zelfstandigen en sluit daarom beter aan bij de huidige economische realiteit. Hierover is een gezamenlijke notitie van het CBS, CPB en DNB met meer toelichting beschikbaar. (c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen. De individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 en 2019 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de MEV2017, hoofdstuk 1.						

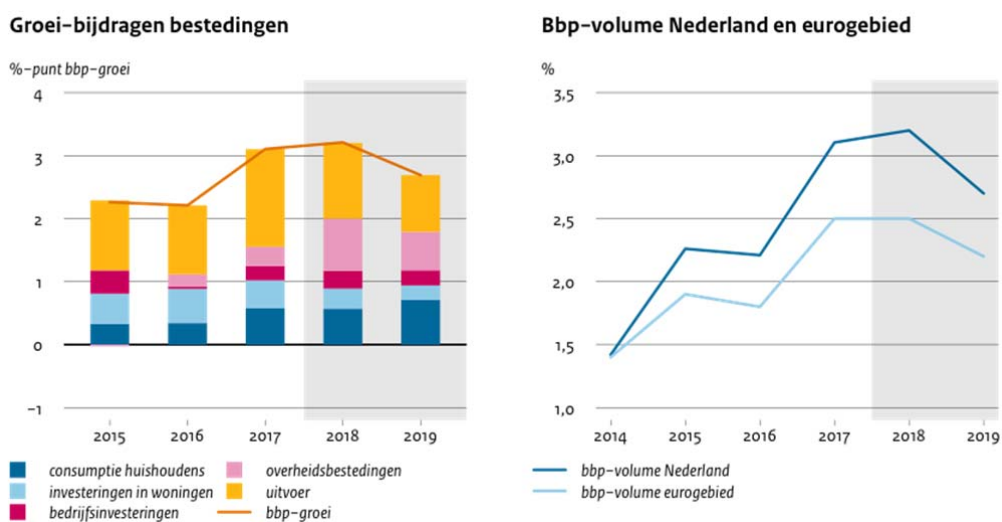
De Nederlandse economie

De Nederlandse economie blijft zich gunstig ontwikkelen. De binnenlandse productie groeit relatief sterk, evenals de werkgelegenheid, terwijl de werkloosheid verder daalt (tabel 1.1). De lonen stijgen harder door de krappere arbeidsmarkt. Hierdoor, en door de btw-verhoging komend jaar, loopt de inflatie op. De solide, breed gedragen economische ontwikkeling komt door de gunstige internationale conjunctuur, het expansieve

begrotingsbeleid, lage rentes en een nog steeds krachtige woningmarkt. Deze factoren leiden tot een positieve binnenlandse dynamiek tussen aantrekkende werkgelegenheid, hoger beschikbaar inkomen, hogere consumptie en meer investeringen. Positief voor consumptie en investeringen is het vertrouwen in de toekomstige ontwikkeling bij huishoudens en bedrijven – zoals blijkt uit de conjunctuurenquêtes. De economische groei bedraagt naar verwachting 3,2% in 2018 en 2,7% in 2019, na een stijging met 3,1% in 2017 (figuur 1.2). De lichte afzwakking van de economische groei in 2019 komt vooral door een kleinere impuls vanuit het begrotingsbeleid en de minder sterke uitvoergroei; er zijn nog geen indicaties voor een conjuncturomslag. Knelpunten op delen van de arbeidsmarkt bemoeilijken het voldoen aan de stijgende vraag, maar hebben in 2019 geen substantieel drukkend effect op de economische groei.

De Nederlandse groei is hoog in Europees perspectief, maar historisch gezien niet. De groei overtreft die van het eurogebied sinds 2014 (figuur 1.2). Gemiddeld in de jaren 2017-2019 ligt de Nederlandse groei 0,6%-punt per jaar hoger, nog meer dan het verschil van 0,3%-punt per jaar in de drie voorgaande jaren. In 2018 en 2019 overtreft de groei die in het eurogebied door een expansiever begrotingsbeleid en een krachtiger woningmarkt. De groeipercentages in de projectieperiode hebben zich na 2007 niet meer voorgedaan. De gemiddelde groei in de periode na 2007 blijft historisch gezien echter laag. Naast de crisis spelen structurele factoren een rol, zoals de lagere groei van de beroepsgeschikte bevolking, een einde aan de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen en een lagere trendmatige productiviteitsstijging.⁶

Figuur 1.2 Gunstige economische ontwikkeling houdt aan (a)

(a) De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

Bron: CBS, Eurostat, CPB ([link](#)).

⁶ Zie ook CPB, 2017, Groene signalen tegen een grijze achtergrond, kader in de Macro Economische Verkenning 2018. ([link](#))

De particuliere consumptie neemt gestaag verder toe als gevolg van meer werkgelegenheid en meer koopkracht. De consumptie stijgt naar verwachting met 2,1% dit jaar en met 2,5% komend jaar, na een toename met 1,8% in 2017. De consumptiegroei gaat ongeveer gelijk op met de sterke stijging van het beschikbaar inkomen. Het inkomen uit arbeid neemt toe door meer werkgelegenheid en hogere lonen. De consumptiegroei is beduidend hoger dan de gemiddelde groei van 0,6% per jaar in de voorgaande jaren van deze eeuw. De versnelling in 2019 is het gevolg van de hogere reële loonstijging en meer lastenverlichting. De effecten van de verhoging van het lage btw-tarief, hogere energieheffingen en de hogere nominale zorgpremie worden in 2019 meer dan tenietgedaan door verlagingen van de inkomstenbelasting en sociale premies.

Het groeitempo van de woninginvesteringen daalt. Sinds het uitbreken van de economische crisis lieten de investeringen in woningen veel grotere schommelingen zien dan andere bestedingen. Na de ineenstorting met 12% per jaar in de periode 2009-2013 volgde een spetterend herstel met 15% per jaar in de periode 2014-2017. Dit en volgend jaar daalt het groeitempo van de woninginvesteringen geleidelijk naar 9% en 6%. De aanhoudende stijging hangt samen met een toename van het beschikbaar inkomen, lage kapitaalkosten, verdere huizenprijsstijgingen en de positieve stemming bij huishoudens. Ten opzichte van 2008 zijn de woninginvesteringen in 2019 volledig hersteld. Knelpunten op de arbeidsmarkt drukken daarbij de groei in de bouwsector. Door krapte op de woningmarkt houdt de stijging van de huizenprijzen aan in de projectieperiode, waarbij sprake blijft van markante verschillen tussen de regio's.

Voor de bedrijfsinvesteringen staan alle seinen op groen. De bezettingsgraad is hoog, ondernemers zijn positief gestemd over hun omzetverwachtingen, de kapitaalkosten zijn laag en de winstgevendheid is stevig. De bedrijfsinvesteringen (exclusief woningen) stijgen dit jaar met 4,6% en in 2019 met 3,8%.

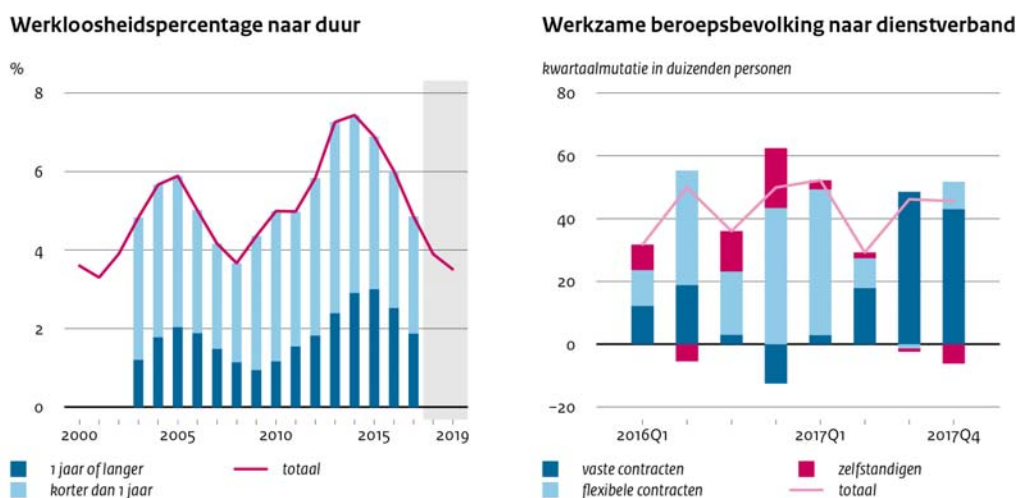
De uitvoer profiteert van de gunstige internationale conjunctuur, ook al geeft de sterke euro een beperkt nadeel. De uitvoer van goederen en diensten neemt dit jaar naar verwachting met 4,9% toe en volgend jaar met 4,6%. Dit is wat lager dan in 2017 (5,5%) door de lichte afzwakking van de relevante wereldhandelsgroei en de verslechterde prijsconcurrentiepositie door de appreciatie van de euro. De wederuitvoer blijft bovengemiddeld toenemen, waardoor het marktaandeel van de Nederlandse uitvoer verder stijgt. Meer binnenlandse bestedingen én meer uitvoer betekent een toename van de invoer. Deze neemt toe met 5,1% dit jaar en 5,2% volgend jaar, een fractie boven de uitvoergroei. Dit draagt bij aan een lichte daling van het saldo lopende rekening, van 9,5% bbp in 2017 naar 9,2% bbp in 2019, wat internationaal gezien nog steeds hoog is.

De werkloosheid blijft dalen. De krachtige werkgelegenheidsgroei in uren houdt aan: 1,7% in 2017 en 1,9% in 2018. In 2019 is de werkgelegenheidsgroei met 1,5% wat lager door minder economische groei en minder werkgelegenheidsgroei in de overheidssector. Bij de overheid en in de gezondheidszorg versnelt de groei in 2018 als gevolg van beoogde intensivering. Het op korte termijn werven van gekwalificeerd personeel is echter een niet-geringe opgave. De hoogconjunctuur leidt immers tot een krappe arbeidsmarkt, waarop

gekwalficeerd personeel steeds moeilijker is te vinden. De arbeidsmarkt is momenteel nog niet zo krap als vóór de crisis van 2008. Toen waren er 32 vacatures per duizend banen; in het laatste kwartaal van 2017 waren dat er 27. Begin dit jaar gaf een op de vijf bedrijven aan met personeelstekort te kampen. Dat zijn er twee keer zo veel als één jaar eerder.⁷ Het werkloosheidspercentage daalt naar 3,5% in 2019, het laagste niveau sinds 2001. Het aantal werklozen daalt inmiddels al vier jaar op rij, tot minder dan 400 duizend eind 2017. Ook de langdurige werkloosheid daalt nu stevig. Na 2015 halveerde deze van 2,9% naar 1,5% eind 2017 (figuur 1.3).

Werkgevers bieden vaker een vast contract en verhogen de lonen, zij het minder dan in het verleden. In de loop van 2017 vond een belangrijke omslag plaats op de arbeidsmarkt: de werkgelegenheidsgroei verschoof van flexibele arbeid – zowel zzp'ers als werknemers met een flexibel contract – in de richting van werknemers met een vast contract (figuur 1.3). De toename van het aantal vaste contracten is met 146 duizend sinds het laagtepunt in het derde kwartaal van 2015 echter nog relatief bescheiden. Vanaf het crisisjaar 2009 tot dat laagtepunt is het aantal vaste contracten immers bijna voortdurend gedaald, met in totaal 623 duizend. De arbeidsschaarste en stijgende prijzen leiden ook tot hogere looneisen. De loonvoet voor bedrijven stijgt van 1,5% in 2017 naar 2,9% in 2018 en 4,0% in 2019. De loonkosten per eenheid product stijgen in 2019 – voor het eerst sinds 2012 – met meer dan 2%. De contractloonsstijging loopt op van 1,6% in 2017 tot 2,2% in 2018 en 3,2% in 2019. Werknemers krijgen in de krappe arbeidsmarkt bovendien vaker een bonus of een hogere schaal en wisselen vaker van baan, wat de incidentele loonsstijging verhoogt.

Figuur 1.3 Minder werkloosheid en meer vaste contracten

Bron: CBS, CPB ([link](#))

⁷ Exclusief financiële bedrijven en nutsbedrijven.

De inflatie loopt verder op door de aanhoudende olieprijsstijging en toenemende arbeidskosten. Vorig jaar steeg de inflatie vooral door de hogere olieprijs van 0,1% naar 1,3%. Dit jaar stijgt de inflatie verder tot 1,6%, waarbij de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar het effect van de olieprijsstijging afzwakt. In 2019 loopt de inflatie verder op tot 2,3%, wat duidelijk hoger is dan elders in het eurogebied. De verhoging van het lage btw-tarief, in combinatie met de hogere energiebelasting en ODE-heffing, stuwt de inflatie met 0,5%-punt. Bovendien werkt de loonkostenstijging door in de prijzen.

Tabel 1.2 Koopkrachtontwikkeling in 2018 en 2019

	2018	2019	Omvang in % totaal (b)
Mediaan koopkrachtmutatie in % (a)			
Inkomensniveau (c)			
< 175% wml	0,3	1,3	38
175-350% wml	0,6	1,8	37
350-500% wml	0,9	1,8	14
> 500% wml	1,1	1,8	11
Inkomensbron (d)			
Werkenden (e)	0,8	1,8	63
Uitkeringsgerechtigden	0,1	0,8	9
Gepensioneerden	0,4	1,3	26
Huishoudtype			
Tweeverdieners	0,8	1,7	51
Alleenstaanden	0,4	1,4	43
Alleenverdieners	0,6	1,8	6
Gezinssamenstelling (f)			
Met kinderen	0,9	1,8	25
Zonder kinderen	0,5	1,7	50
Alle huishoudens	0,6	1,6	100
<p>(a) Statistische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties. (b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2018. (c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; het bruto minimumloon (wml) is in 2018 ongeveer 20.600 euro. (d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd. (e) Bij de koopkrachtmutatie van werkenden wordt geen rekening gehouden met incidentele mutaties van het loon, zoals het ontvangen of wegvallen van bonussen. (f) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.</p>			

De mediane statische koopkracht stijgt in 2018 gematigd; in 2019 sterker. In 2018 verbetert de mediane statische koopkracht met 0,6% (tabel 1.2). Het koopkrachtbeeld voor 2019 is met 1,6% betrekkelijk gunstig, mede door de lastenverlichtende maatregelen uit het regeerakkoord. Verlaging van de belastingtarieven in de tweede, derde en vierde schijf van de inkomstenbelasting pakt vooral gunstig uit voor werkenden, net als de verhoging van de maximale arbeidskorting met 110 euro. Uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden hebben relatief voordeel van de verhoging van de maximale algemene heffingskorting met 140 euro.

De koopkracht van uitkeringsgerechtigden blijft achter door de jaarlijkse verlaging van de bijstand (met name in 2018) en het hogere eersteschijftarief in 2019. Gepensioneerden profiteren in 2018 en 2019 van de verhoging van de ouderenkorting voor lagere inkomens, maar hebben nadeel van de beperkte indexering van aanvullende pensioenen. Vooral werkenden profiteren van de reële contractloonstijging bij bedrijven. De verhoging van het lage btw-tarief en de ODE-heffing zijn ongunstig voor de koopkracht – deze zijn verwerkt via de inflatie. Huishoudens zonder zorgtoeslag hebben nadeel van stijgende zorgpremies in beide jaren, met respectievelijk 22 en 96 euro.

De economische dynamiek, de effectuering van voorgenomen beleid, de loonontwikkeling en de woningmarkt brengen zowel positieve als negatieve risico's met zich mee voor de economische groei. Meer dynamiek, waarbij extra bestedingen, hogere werkgelegenheid en meer investeringen elkaar sterker positief beïnvloeden, is mogelijk. Ook de buitenlandse vraag kan uitbundiger zijn, al gelden daar de genoemde risico's. De Nederlandse economische groei valt lager uit als de beoogde beleidsimpuls niet (volledig) slaagt. De voorgenomen beleidsintensivering impliceren een forse stijging van de werkgelegenheid bij de overheid en in de zorgsector, wat in de krappe arbeidsmarkt niet eenvoudig gerealiseerd kan worden. Een minder sterke loonstijging, ondanks de krapte op de arbeidsmarkt, zou nadelige gevolgen hebben voor de consumptie. Aan de andere kant heeft een sterkere loonstijging juist opwaartse effecten op consumptie en economische groei. Huizenprijsstijgingen kunnen langer aanhouden en de groei dit en volgend jaar verder beïnvloeden, maar kunnen tegelijkertijd ook een voorbode van oververhitting zijn. Een zeker risico voor de economische groei vormt de gaswinning uit het Groningerveld. In de raming is nog geen (sterke) daling opgenomen in afwachting van de besluitvorming hierover.

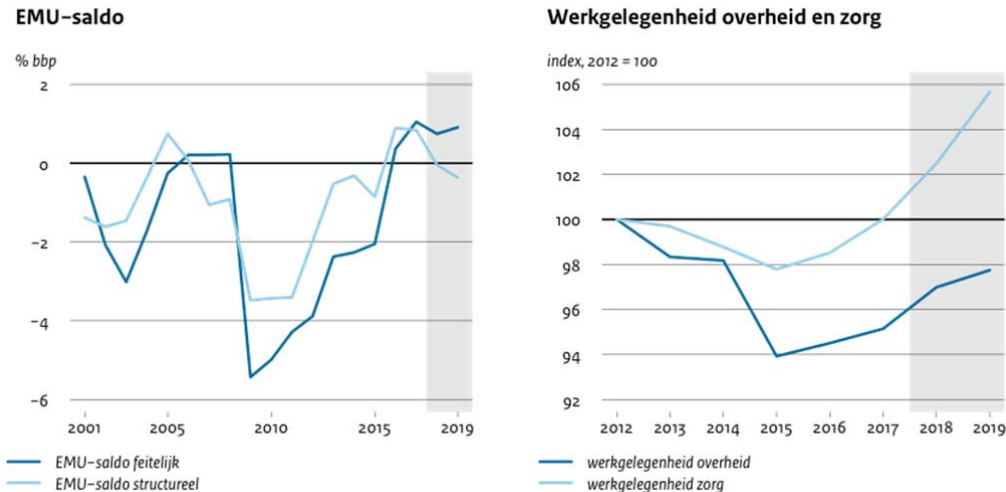
Het begrotingssaldo verbetert niet ondanks de hoogconjunctuur. Voor 2017, 2018 en 2019 zijn begrotingsoverschotten voorzien van achtereenvolgens 1,1% bbp, 0,7% bbp en 0,9% bbp (figuur 1.4). De begrotingsoverschotten in dit en volgend jaar houden verband met de gunstige economie, maar worden getemperd door expansief begrotingsbeleid. Het saldo van 2017 wordt opwaarts beïnvloed, doordat minder is uitgegeven dan begroot en het saldo van de lokale overheden zich gunstiger ontwikkelt dan verwacht. Het dalende structurele saldo van 0,8% bbp in 2017 naar 0,0% bbp in 2018 en -0,4% bbp in 2019 illustreert het expansieve begrotingsbeleid.⁸ Daarmee wordt de opstomende economie verder gestimuleerd en worden minder buffers opgebouwd voor minder vette jaren.

Het lagere begrotingssaldo in 2018 en 2019 is voornamelijk het gevolg van hogere overheidsbestedingen. Eerder ingezet beleid, intensivering in onderwijs en defensie, en de stijgende zorguitgaven doen de overheidsbestedingen groeien met 3,5% in 2018 en 2,4% in 2019. De intensivering bij defensie zijn vooral materieel, terwijl de overige intensivering – zoals bij onderwijs – vooral de vorm van extra werkgelegenheid aannemen (figuur 1.4). Daarbij is het de vraag of deze extra werkgelegenheid zich gemakkelijk laat vertalen naar nieuw geworven personeel. Mocht de werkgelegenheidsgroei bij de overheid lager uitvallen, dan heeft dit een temperend effect op de economie en een gunstig effect op de

⁸ Het structurele begrotingssaldo, dat in de Europees overeengekomen begrotingsregels centraal staat, ligt daarmee boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp.

overheidsbegroting. In 2018 stijgen de belastinginkomsten weliswaar, maar zij doen dat minder hard dan de overheidsbestedingen. In 2019 verbetert het begrotingssaldo ten opzichte van 2018, ondanks lagere inkomstenbelastingen, door dalende rentelasten en extra belastinginkomsten via verhoging van het lage btw-tarief en stijgende energiebelastingen.

Figuur 1.4 Expansief begrotingsbeleid leidt (nog) niet tot tekort

Bron: CBS, CPB ([link](#))

Het beeld rondom het Groningerveld is met veel onzekerheid omgeven. Dit geldt voor het afbouwpad voor het gaswinningsniveau, voor de omvang en timing van de schadevergoedingen en de versterkingen, voor de verdeling van de kosten tussen overheid en oliebedrijven⁹ en voor de cijfermatige neerslag in de begroting. In de ramingen is vooralsnog uitgegaan van (technische) veronderstellingen van het kabinet van een gaswinningsniveau uit het Groningerveld van 21,6 miljard Nm³. Na de recente aardbeving bij Zeerijp adviseerde het Staatstoezicht op de Mijnen om de gaswinning uit de Groningervelden zo snel mogelijk af te bouwen naar 12 miljard Nm³. Ceteris paribus leidt elke 4 miljard Nm³ minder gaswinning tot een lagere economische groei van 0,1% bbp en een verslechtering van het begrotingssaldo van 0,1% bbp.

De bruto overheidsschuld daalt de komende jaren ruim onder het Maastricht-plafond van 60% bbp. In 2017 lag de overheidsschuld met 56,0% bbp voor het eerst sinds 2010 onder de 60% bbp. De overheidsschuld daalt in 2018 verder tot 52,1% bbp en komt daarmee nog verder onder het Maastricht-plafond te liggen. Door het noemereffect als gevolg van de stijging van het bbp, het begrotingsoverschot en financiële transacties daalt de overheidsschuld in 2019 nog verder tot 48,4% bbp.

⁹ Zie Handelingen van de Tweede Kamer, 16 januari 2018 ([link](#)).

Belangrijkste verschillen met de vorige raming

- Volgens voorlopige cijfers van het CBS bedroeg in 2017 de economische groei 3,1%, 0,1%-punt lager dan in de raming die het CPB in december heeft gepubliceerd. Voor 2018 is de raming met 0,1%-punt opwaarts herzien.
- De bbp-raming voor 2019 (2,7%) is hoger dan die in de geactualiseerde middellangetermijnverkenning van november jongstleden (1,9%). Dit komt doordat in de huidige raming wel een conjuncturele inschatting voor 2019 is inbegrepen, terwijl dat niet het geval was in de middellangetermijnverkenning,
- De raming voor de inflatie (hicp) is voor 2018 ten opzichte van de decemberraming opwaarts herzien met 0,1%-punt tot 1,6%. Gemeten in dollars is de olieprijs opwaarts herzien; in euro's is de aanpassing minder groot doordat de eurokoers (dollar per euro) opwaarts is herzien.
- De ontwikkeling van de koopkracht in 2018 is, bezien over alle huishoudens, ongewijzigd ten opzichte van zowel de decemberraming van het CPB als de *Macro Economische Verkenning 2018*. Voor gepensioneerden (met 0,2%) en uitkeringsgerechtigden (met 0,2%) is het beeld neerwaarts bijgesteld ten aanzien van de *Macro Economische Verkenning 2018*. Alle groepen ondervinden nadeel van de opwaartse bijstelling van de inflatie (cpi) met 0,2%. Daar staat tegenover dat midden- en hogere inkomens voordeel hebben van de neerwaartse bijstelling van de ontwikkeling van de zorgpremies in 2018.
- Het EMU-saldo in 2017 is opwaarts bijgesteld met 0,6%-punt, vooral doordat de uitgaven lager uitvallen dan begroot en het saldo van de lokale overheden zich naar verwachting beter ontwikkelt dan voorzien. In 2018 bedraagt de opwaartse bijstelling 0,2%-punt door meevallers bij de belastingen en een positiever saldo van de lokale overheden. Ten opzichte van de middellangetermijnverkenning is het EMU-saldo voor 2019 niet bijgesteld, ondanks de opwaartse bijstelling van het bbp. Dit komt mede doordat een deel van deze opwaartse bijstelling wordt veroorzaakt door hogere investeringen en een grotere export en omdat een neerwaartse bijstelling van de lonen en de lagere uitkeringen een drukkend effect hebben op de belastinginkomsten.

1.2 Koopkrachtplaatjes: wat koop je er voor?

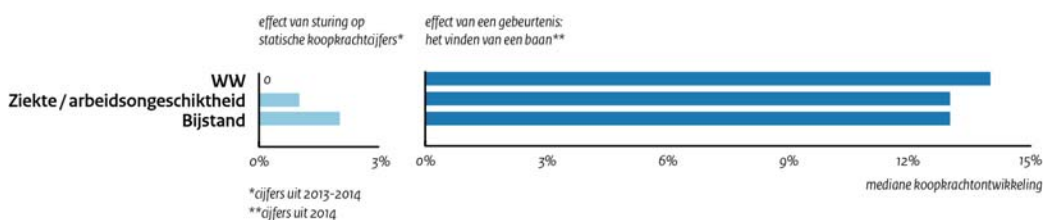
**En natte westenwinden gieren van venijn
Dan vecht mijn land, mijn vlakke land¹⁰**

Wij houden niet van ongelijkheid, zeggen we¹¹¹². Nederland is het land van Jan Tinbergen, de man die nooit de norm 1 tot 5 poneerde voor acceptabele beloningsverschillen, maar die er desondanks wel bekend door is¹³. Oog voor inkomensverschillen vind je niet alleen terug bij de uitgangspunten van de SER, maar ook in beleid – een solide begroting en een evenwichtige inkomensverdeling worden vaak in één adem genoemd in regeerakkoorden. En in de bouwstenen voor beleid: al bijna vijftig jaar produceert het CPB koopkrachtcijfers¹⁴, eerst alleen voor het fictieve huishouden van Jan Modaal, nu voor een baaierd aan groepen op basis van een representatieve steekproef. Doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden presenteren koopkrachtcijfers, met de gini – een indicator voor inkomensongelijkheid - als laatste loot aan de stam. En er gaat geen jaar voorbij of koopkracht speelt een rol bij de debatten rond Prinsjesdag. Veel aandacht en actie dus¹⁵, maar wat koop je ervoor?

Koopkrachtplaatjes: een stilleven

De koopkrachtplaatjes geven een gestileerde weergave van de werkelijkheid. Hoeveel hebben huishoudens volgend jaar meer of minder te besteden als economie en beleid zich conform plan ontwikkelen en er voor het overige niets verandert. In de koopkrachtplaatjes vind je geen baan, maak je nooit promotie, krijg je geen kinderen, ga je niet scheiden, ga je nooit met pensioen. Ook al zijn de (dynamische) effecten daarvan soms veel forser (zie figuur 1.5), in de plaatjes blijft alles bij het oude, behalve de economie en het kabinetsbeleid. Daarnaast consumeren we allemaal hetzelfde: een pakket dat een op een correspondeert met de samenstelling voor de consumentenprijsindex. Statistische koopkrachtplaatjes¹⁶ bieden beleidsmakers inzicht op hoofdlijnen, maar zijn minder geschikt voor de vertaling naar de privéportemonnee.

Figuur 1.5 Dynamische versus Statische Koopkrachteffecten

Bron: CBS

¹⁰Zie Brel, J., 1962, Mijn Vlakke Land. ([link](#)).

¹¹ Zie Wout, C van 't, 2015, Pssst Wat verdient jij?, NRC. ([link](#)).

¹² Voor informatie over ongelijkheid in vermogen: zie Kooiman, T. en A Lejour, 2016, Vermogensongelijkheid in Nederland, 2006-2013, CPB Achtergronddocument. ([link](#)).

¹³ Zie Akkerboom, B., 2015, Waar de komt de 'Tinbergennorm' 1:5 vandaan?, Me Justice. ([link](#)).

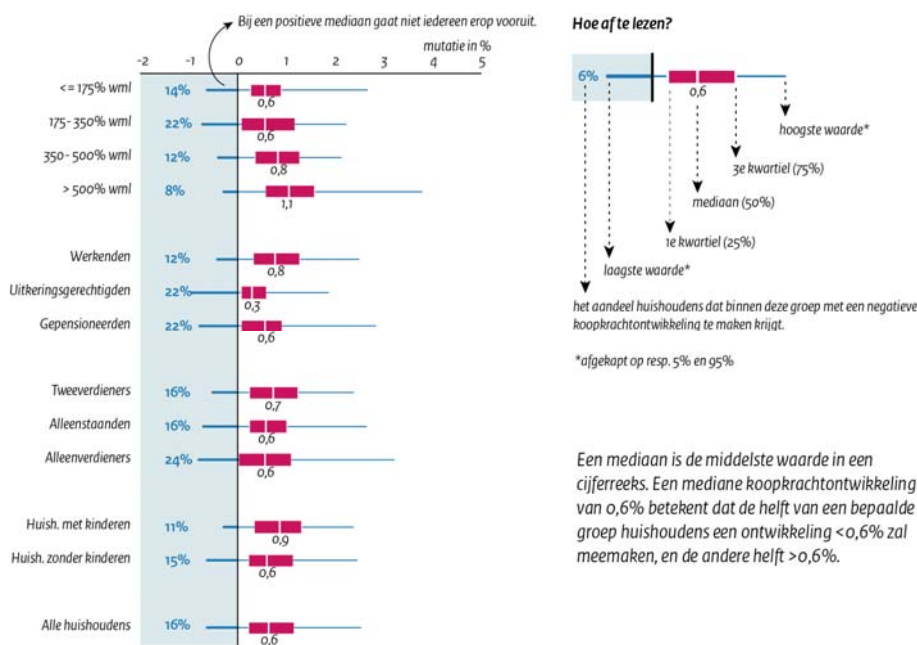
¹⁴ Zie Zwiens, R, 2015, Koopkrachtplaatje 3.1, TPE Digitaal. ([link](#))

¹⁵ Met ingang van de huidige ramingsronde heeft het CPB zelfs een webpagina over de koopkrachtberekeningen ([link](#)).

¹⁶ Zie Gielen, M. en M. Wilkens, 2014, Koopkracht, een kwestie van kwartjes, CPB Policy Brief ([link](#)).

Het CPB rapporteert de mediane ontwikkeling, dat wil zeggen dat de helft van de mensen in de groep er minder en de helft er meer op vooruitgaat dan het genoemde getal. Rond de mediane koopkrachtontwikkeling zit een (doorgaans forse) spreiding. Deze spreiding verschilt bovendien tussen de groepen. Een mediaan van 0,6% voor alle huishoudens in 2018 (zie onderste regel figuur 1.6) betekent niet dat alle huishoudens erop vooruitgaan. Zo'n 16% van de huishoudens gaat er toch op achteruit. Tegelijkertijd zijn er ook huishoudens die er meer dan 2% of zelfs 3% op vooruitgaan. De ambitie om iedereen erop vooruit te laten gaan is vaak veel duurder dan een mediaan van nul voor alle huishoudens in een koopkrachttabel. Deze spreiding is een tweede reden waarom het lastig is het cijfer in de tabel aan de eigen persoonlijke situatie te koppelen.

Figuur 1.6 Spreiding rond de mediaan: raming MEV 2018

De koopkrachtraming is bovendien met flinke onzekerheid omgeven. Het rammen van de contractloonontwikkeling, de inflatie en de nominale zorgpremie (drie belangrijke factoren) blijkt een uitdagende klus, en uitdagender naarmate het verder in de tijd vooruit is (zie figuur 1.10). In het lopende jaar (in de figuur 2017) is de onzekerheid kleiner omdat de loonontwikkeling, de inflatie en de zorgpremie dan al voor een belangrijk deel bekend zijn. Deze ramingsfouten zijn een derde reden dat het mensen in de praktijk beter of slechter afgaat dan verwacht met Prinsjesdag.

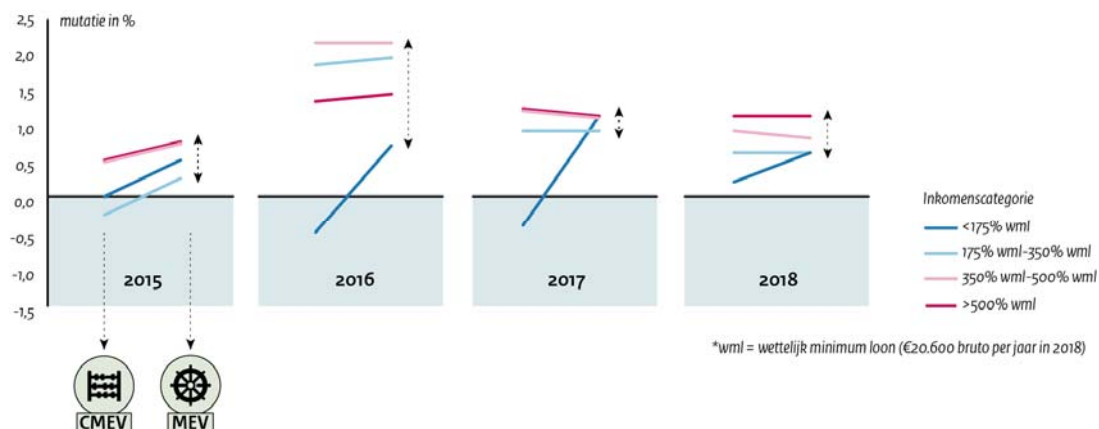
Het finetunen van de koopkracht

De koopkracht speelt een belangrijke rol bij budgettaire hoogtepunten, of het nu verkiezingsprogramma's, regeerakkoorden of Prinsjesdag betreft. Naast het bijsturen van het algemene koopkrachtbeeld (de mediaan), richt een belangrijk deel van de besluitvorming zich op de vraag of de koopkracht zich evenwichtig ontwikkelt voor de verschillende bevolkingsgroepen. Wat evenwichtig is en naar welke groepen gekeken wordt,

hangt af van politieke opvattingen. Het is dan ook geen wonder dat de koopkrachttabellen een groot aantal groepen in beeld brengen, gerangschikt naar inkomensniveau, bronnen van inkomen en gezinssamenstelling. Het is tegen die achtergrond ook geen wonder dat Nederland een eenvoudig gestroomlijnd stelsel van belastingen, premies, toeslagen en subsidies wel met de mond belijdt, maar niet gemakkelijk realiseert. Als je de koopkrachtcijfers voor en na besluitvorming vergelijkt, vallen twee zaken op¹⁷.

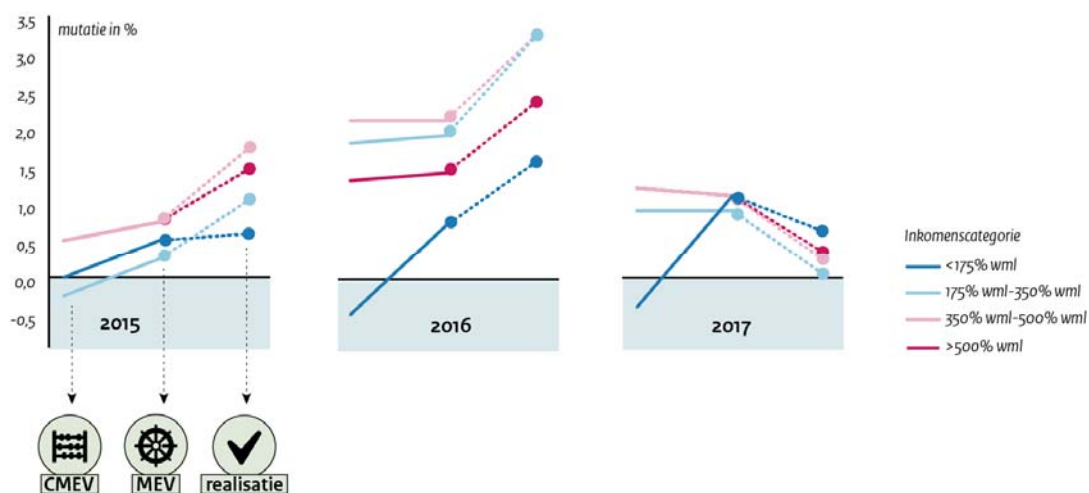
Herverdeling van koopkrachteffecten snijdt hout. De spreiding in koopkracht tussen de groepen wordt veelal verkleind (zie figuur 1.7).

Figuur 1.7 Het verkleinen van de spreiding: mediane koopkracht, 2015-2018, CMEV versus MEV

En vaak met succes. Groepen waarvoor beoogd werd dat zij er op Prinsjesdag het meeste op vooruitgaan (MEV), gaan er in de realisatie ook echt het meeste op vooruit (figuur 1.8). En de spreiding wordt inderdaad beperkt.

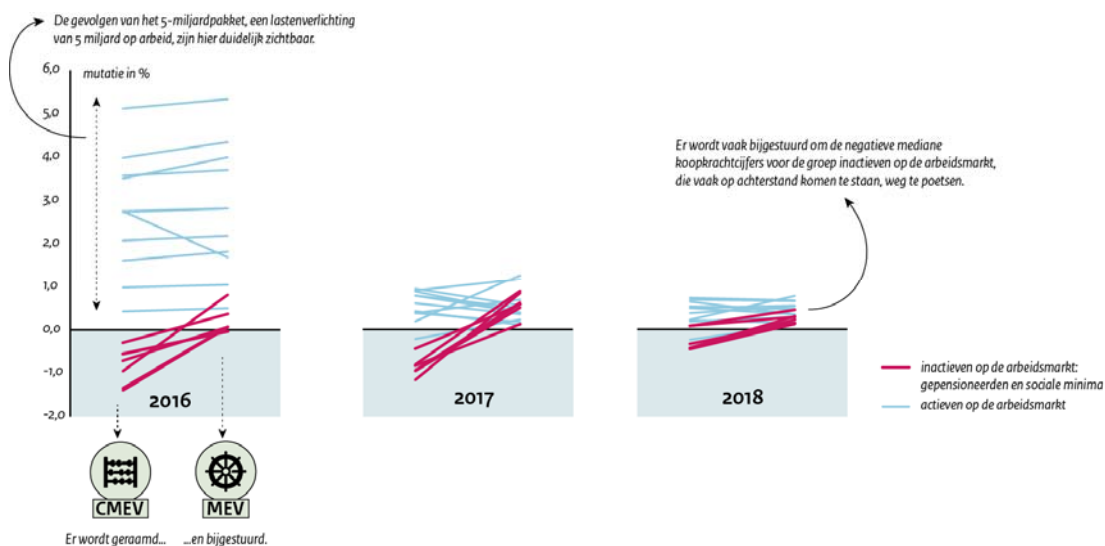
Figuur 1.8 Spreiding mediane koopkracht, 2015-2018, CMEV, MEV en realisatie

¹⁷ Hier geïllustreerd aan de hand van Prinsjesdag: cMEV is vóór besluitvorming, MEV is na besluitvorming.

Het sturen op precieze uitkomsten gaat voorbij aan de vele onzekerheden rond koopkracht en kent een prijs: complexiteit. De besluitvorming beoogt met beperkte budgettaire middelen een evenwichtig koopkrachtbeeld te genereren. Frequente rekenrondes tijdens de formatie en Prinsjesdagbesluitvorming zijn het resultaat. Tijdens de evaluatie van 'Keuzes in kaart' pleitten partijen voor een derde (extra) rekenronde voor de koopkracht. Een blik op de koopkrachttabellen in 'Keuzes in kaart', de overzichten van voorbeeldhuishoudens in de stukken van het ministerie van SZW en de standaard koopkrachttabellen van CEP en MEV suggereert dat daarbij een ondergrens van 0,0 wordt gehanteerd (figuur 1.9).¹⁸ In het licht van eerder genoemde ramingsonzekerheid is sturen op de nul opvallend (figuur 1.10).

Figuur 1.9 Het bijsturen op specifieke uitkomsten: voorbeeldhuishoudens

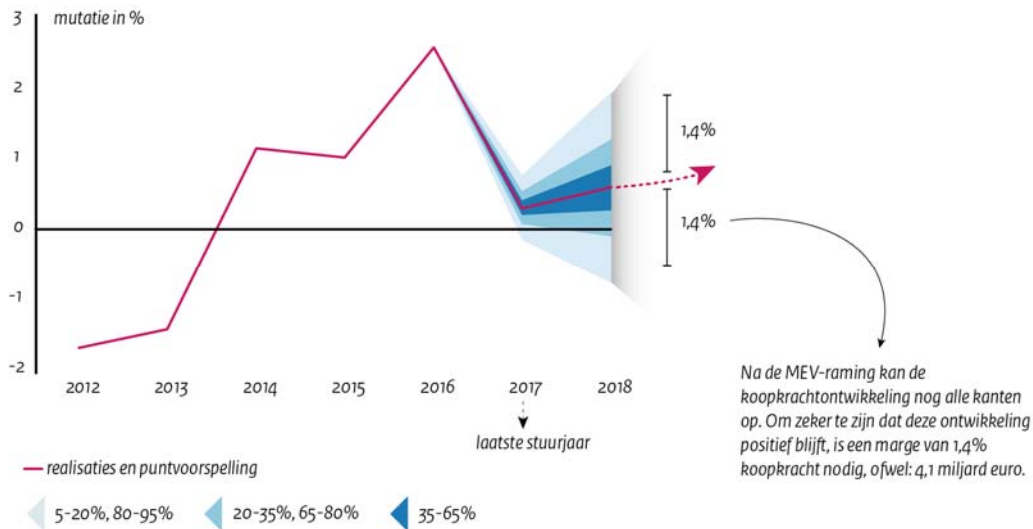

Als je er zeker van wilt zijn dat de mediane koopkrachtontwikkeling in 2018 minimaal gelijk is aan nul¹⁹, is een marge van circa 1,4% koopkracht nodig (kosten: 4,1 mld euro). Hoe preciezer de sturing, hoe nauwer de afstelling van tarieven, kortingen en toeslagen luistert. Een fijnmazige besluitvorming is het gevolg, blijkens de doorgaans flinke lijst beleidsmaatregelen ter toelichting op de koopkrachtontwikkeling, de introductie van nieuwe op- en afbouwpaden voor belastingkortingen en het telkenmale vertragen van ingroei- en afbouwpaden van ingezet beleid.

¹⁸ Resterende minnen lijken expliciet beoogd of wegens algehele budgettaire krapte onvermijdelijk.

¹⁹ Op basis van een 95%-betrouwbaarheidsinterval.

Figuur 1.10 Onzekerheid rond mediane statische koopkracht in de MEV 2018: de fanchart

Nederland Mijn Vlakke Land

Politici (en ambtenaren) besteden veel tijd en energie aan het bijsturen van de koopkracht. Bij de doorrekening van verkiezingsprogramma's, verkiezingsdebatten, formatie en de jaarlijkse Algemene Politieke Beschouwingen gaan de zeeën hoog over het onderwerp. Het nuchtere nieuws is dat gebeurtenissen als trouwen en kinderen krijgen veel bepalender kunnen zijn voor de beurs van Jan Modaal dan de uitkomsten in de statische koopkrachtplaatjes. Het streven naar een precieze uitkomst op tienden – zoals het wegpoetsen van minnen - verhoudt zich slecht tot de onzekerheid die onlosmakelijk is verbonden aan elke raming. Het goede nieuws is dat je met inzicht in koopkrachtcijfers kan bijdragen aan een gelijkmatiger inkomensverdeling, ook al heeft dat wel een prijs: een complex stelsel.

2 De economie in 2018 en 2019

De Nederlandse economie is op stoom. De hoogconjunctuur is het gevolg van de gunstige internationale conjunctuur, lage rentes, expansief begrotingsbeleid en een nog steeds krachtige woningmarkt – waarbij de laatste twee factoren onderscheidend zijn ten opzichte van het buitenland. Een positieve binnenlandse dynamiek tussen aantrekkende werkgelegenheid, hoger beschikbaar inkomen, hogere consumptie en meer investeringen leidt tot een economische groei van 3,2% in 2018 en 2,7% in 2019. In de jaren 2017-2019 overtreft de groei van de Nederlandse economie die van de eurozone met 0,6%-punt per jaar.

De mondiale economie bloeit, maar kent ook risico's. In zowel 2018 als 2019 groeit de wereldeconomie met 3,9% en trekt de wereldhandel aan met 4,4% per jaar. De groei is breed gedragen. Het Verenigd Koninkrijk blijft achter bij de eurozone. Het lage pond tast de koopkracht van Britse huishoudens aan en onzekerheid over de Brexit ontmoedigt investeringen. Maar ook de eurozone kent kwetsbaarheden, zoals een aantal zwakke banken, beperkte beleidsruimte voor de ECB bij een nieuwe schok en politieke onzekerheden. Ondanks neerwaartse risico's – ook buiten Europa – zijn er geen concrete aanwijzingen voor een omslagpunt in de wereldwijde economische groei.

De Nederlandse arbeidsmarkt verkraapt. De werkloosheid daalt in 2019 naar het laagste niveau sinds 2001: 3,5%. De krachtige werkgelegenheidsgroei absorbeert met gemak het stijgende arbeidsaanbod. Bedrijven bieden vaker een vast arbeidscontract en gaan hogere lonen betalen om mensen te kunnen aantrekken of te behouden. Door de stijgende arbeidskosten en verhoging van het lage btw-tarief stijgt de inflatie in 2019 naar 2,3%. De mediane statische koopkracht stijgt in 2019 door diverse fiscale maatregelen met 1,6%; een verbetering ten opzichte van de 0,6% in 2018.

2.1 De internationale economie

Wereldwijd herstel zet door

De mondiale economische groei is stevig en breed gedragen. Na de hoogste groei in zes jaar in 2017, groeit de wereldeconomie in 2018 en 2019 naar verwachting met nog eens 3,9% per jaar. De opkomende Aziatische economieën laten hoge groei zien en het blijvend expansieve monetaire beleid in Europa en Japan en het expansieve begrotingsbeleid in de VS ondersteunen de ontwikkeling van de mondiale economie. De Nederlandse export profiteert van de gelijktijdige opleving van de wereldhandel. Ondanks de recente correctie op de aandelenkoersen blijft de economische groei robuust. Wel zijn er nog onderliggende economische kwetsbaarheden en is de beleidsonzekerheid groot. Een economische terugval kan niet worden uitgesloten, terwijl de middelen van overheden en centrale banken om hierop te reageren beperkt zijn.

Alle continenten dragen bij aan de economische groei. De groei in Azië blijft hoog, waarbij de Chinese groei licht vertraagt en die in India weer versnelt tot boven de 7% per jaar nadat ongelukkige overheidsingrepen de groei in 2017 hebben geremd.²⁰ Ook grondstofproducenten als Rusland en Brazilië leven weer op na een aantal jaren van recessie. Het economisch beeld in de eurozone is in jaren niet zo positief geweest. Voor 2018 en 2019 geeft de overheid in de VS, via het uitgavenakkoord en de belastingverlaging, een impuls aan de groei tijdens de ramingsperiode. In de VS is het herstel sinds de grote recessie evenwichtig verdeeld tussen de bestedingscategorieën.²¹

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

	2016	2017	2018	2019
	mutaties per jaar in %			
Volumes				
Bbp wereld	3,2	3,7	3,9	3,9
- Eurogebied	1,8	2,5	2,5	2,2
Wereldhandelsvolume goederen en diensten	2,7	4,6	4,4	4,4
Relevante wereldhandel goederen en diensten	4,0	4,7	4,4	4,4
Prijzen				
Inflatie eurozone (HICP)	0,2	1,5	1,4	1,5
Concurrentenprijs (euro) (a)	-3,6	1,6	-0,2	1,1
	niveaus			
Overig				
Eurokoers (dollar per euro)	1,11	1,13	1,22	1,22
Olieprijs (dollar per barrel)	43,5	54,0	67,7	63,6
Lange rente Duitsland (%)	0,1	0,4	0,6	0,8

(a) Goederen en diensten exclusief grond- en brandstoffen.

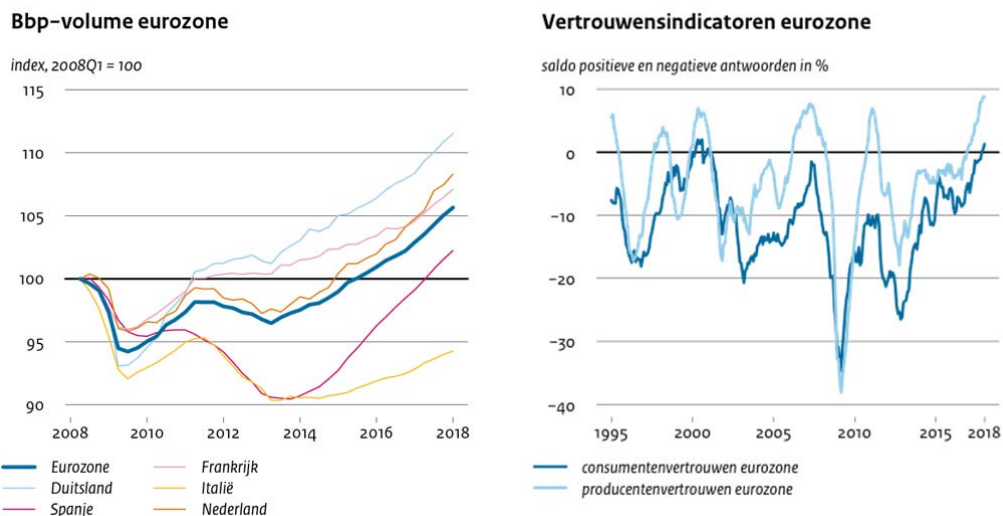
²⁰ Eind 2016 schrapte de Indiase regering de coupures van 500 en 1000 roepie, tezamen ruim 80% van de geldhoeveelheid in circulatie, in een voorgenomen aanpak van zwart geld (*Financial Times*, 17 november 2016; [link](#)) en een moeizame hervorming van de consumptiebelasting in 2017 (26 juni 2017, [link](#)).

²¹ Blanchard et al, 2016, An Unusually Balanced US Recovery, Peterson Institute for International Economics blog ([link](#)).

De wereldwijde economische groei gaat gepaard met een hoge wereldhandelsgroei.

Na een opvallend hoge wereldhandelsgroei in 2017²², gaat ook in 2018 en 2019 de economische opleving gepaard met hoge wereldhandelsgroei. Drijvende krachten achter de hogere handelsgroei in 2017 waren de sterke groei van relatief import-intensieve investeringen in vooral ontwikkelde landen, hoge binnenlandse bestedingen in China en de toename van economische activiteit in het sterk verweven Europa. De groei van de investeringen in ontwikkelde landen en de economische activiteit in Europa blijven hoog, wat sterk bijdraagt aan de groei van de voor Nederland relevante wereldhandel. De lagere wereldhandelsgroei van de afgelopen jaren was deels structureel en deels cyclisch.²³ Het cyclische deel zit nu weer in de lift. Vanwege de structurele oorzaken achter de *global trade slowdown* blijven historisch hoge handelsgroeicijfers van de decennia voor de grote recessie echter buiten bereik. De handelselecticiteit blijft rond de 1.

Figuur 2.1 Eurozone hersteld van crisis; vertrouwen neemt toe.

Bron: Eurostat, CPB ([link](#)).

Groei in eurozone versnelt; in het Verenigd Koninkrijk vlakt de groei af

Ook de opleving in de eurozone is breed gedragen, zowel geografisch als per bestedingscategorie. In 2018 en 2019 groeit de economie van de eurozone met 2,5 en 2,2%. De opleving in de eurozone wordt ondersteund door zowel de groei van de wereldhandel als de stijgende binnenlandse vraag. De hoge werkgelegenheidsgroei is een drijvende kracht achter de consumptiegroei in de eurozone. De hogere eurokoers vergroot via een lagere inflatie het besteedbaar inkomen van consumenten in de eurozone, maar drukt de bbp-groei enigszins via een verslechtering van de concurrentiepositie voor bedrijven. De positieve economische cijfers worden ondersteund door hoog consumenten- en producentenvertrouwen in de eurozone, ondanks een recente daling vanaf historisch hoge niveaus (zie figuur 2.1 rechts). Ook in landen waar de groei de afgelopen jaren achterbleef, zoals Frankrijk en Italië, versnelde de groei in 2017 (zie figuur 2.1 links). Als enige van de grotere

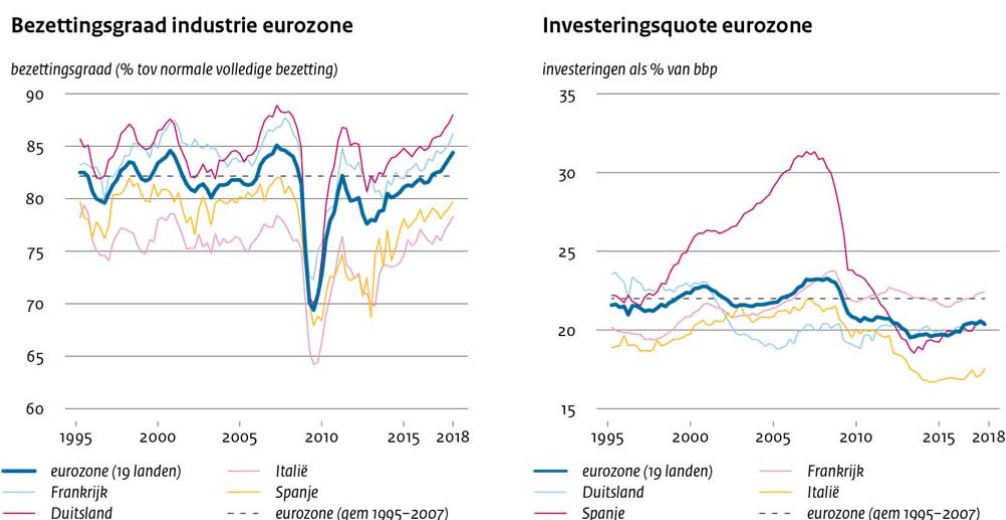
²² Zie ook figuur 1.1 in dit *Centraal Economisch Plan* en CPB, 2018, CPB World Trade Monitor december 2017 ([link](#)).

²³ Constantinescu et al, 2015, The Global Trade Slowdown : Cyclical or Structural?, IMF working paper 16/6 ([link](#)).

landen in de eurozone is het bbp in Italië nog niet terug op het niveau van vóór de grote recessie.

De investeringen in de eurozone groeien sinds 2015 weer sneller dan het bbp. De industriële bezettingsgraad in de eurozone is begin 2018 gestegen tot het niveau van 2008 (zie figuur 2.2 links). De opgelopen bezettingsgraad, de lage rente en de hoge groeiverwachtingen, dragen bij aan blijvend hoge groei van investeringen in de eurozone. Daarnaast versnelt ook de toename van leningen van banken aan niet-financiële bedrijven in de eurozone²⁴ en voorzien banken voor het eerste kwartaal van 2018 een versoepeling van de kredietvoorwaarden voor bedrijven, hypotheek en consumptief krediet.²⁵ In de VS lopen de investeringen ruwweg in de pas met het bbp, terwijl de bezettingsgraad in de VS na de crisis op een lager niveau blijft.²⁶

Figuur 2.2 De bezettingsgraad (links) en investeringsquote (rechts) in de eurozone lopen op²⁷

Bron: OESO, Eurostat, CPB ([link](#)).

De investeringsquote in de eurozone stijgt weer sinds 2014, maar is nog niet terug op het niveau van vóór de grote recessie. Daarbij laten de grootste economieën in de eurozone uiteenlopende ontwikkelingen zien. Zo is de investeringsquote in Duitsland in het begin van deze eeuw met 3%-punt gedaald en fluctueert deze sindsdien rond de 20%, wat gelijk is aan het gemiddelde van de eurozone eind 2017 (zie figuur 2.2 rechts). De investeringsquote in Frankrijk stijgt weer sinds 2015 en is nu het hoogst van de grote economieën in de eurozone. In Spanje droeg een terugval van de investeringen in vooral onroerend goed na 2009 bij aan een fors lagere investeringsquote, maar sinds 2015 is de quote weer gestegen naar het gemiddelde van de eurozone. In Italië blijven de investeringen

²⁴ Monetary developments in the euro area: January 2018, 2018, ECB ([link](#)).

²⁵ Results of the January 2018 euro area bank lending survey, 2018, ECB ([link](#)).

²⁶ In FEDS note 'Some Characteristics of the Decline in Manufacturing Capacity Utilization', 2018, Federal Reserve ([link](#)). loopt de FED enkele mogelijke verklaringen voor de neerwaartse trend in de VS na.

²⁷ Investeringsquote is berekend als totale bruto-investeringen in vaste activa als % van bbp (beide nominaal in marktprijzen).

na de grote recessie laag, maar ook daar lijkt sinds 2016 een voorzichtig herstel zichtbaar. Ook in de VS hebben de investeringen zich hersteld en ligt de investeringsquote de laatste jaren iets onder de 20%, waarbij de olieprijs via investeringen in de olie-industrie schommelingen veroorzaakt.

De economie van het Verenigd Koninkrijk blijft achter. Het IMF raamt voor deze belangrijke handelspartner van Nederland 1,5% groei voor zowel 2018 als 2019, wat ruim een derde lager is dan de door het CPB geraamde groei in het eurogebied.²⁸ Door het lage pond stijgt de inflatie, wat de koopkracht van Britse huishoudens raakt. Door onzekerheid over de afwikkeling van de Brexit lijken de investeringen in het VK achter te blijven. De gevolgen van de aankomende Brexit, uitgaande van een ordelijke overgangperiode, maken deel uit van de centrale raming, al is een negatiever effect niet uitgesloten (zie kader in hoofdstuk 1).

Inflatie en rente in eurozone blijven laag bij dalende werkloosheid

Ondanks de economische opleving blijven de verschillen in werkloosheidspercentage tussen landen in de eurozone groot. Bij blijvend hoge werkgelegenheidsgroei is de werkloosheid in de eurozone gedaald tot onder de 9%, wat gelijk is aan het tienjarig gemiddelde van vóór de aanvang van de grote recessie. In Duitsland ligt de werkloosheid op een historisch laag niveau, waardoor de krupper wordende arbeidsmarkt de economische groei kan gaan afremmen. Daarentegen ligt de werkloosheid in landen als Spanje en Italië nog ruim boven het niveau van vóór de financiële crisis en lijkt daar vooralsnog sprake van een flinke arbeidsreserve.²⁹

De inflatie in de eurozone stijgt langzaam, maar blijft relatief laag. In 2018 bedraagt de inflatie in de eurozone 1,4%. De hogere olieprijs speelt hier een belangrijke rol in; de hogere eurokoers heeft juist een neerwaarts effect. Na de prijsstijging tot begin 2018, daalt de olieprijs over de ramingsperiode licht.³⁰ De toenemende vraag naar olie en de verlengde productiebeperking door de OPEC en Rusland hebben een opwaarts effect, maar daar staat een sterke stijging van de olieproductie in de VS tegenover. In 2019 is het effect van olieprijs en wisselkoers op de inflatie beperkt. De onderliggende kerninflatie stijgt in de ECB-raming geleidelijk naar 1,4% in 2019,³¹ maar blijft laag door onder meer een voorzichtige loonontwikkeling. Ook in 2019 blijft de inflatie met 1,5% lager dan de ECB-doelstelling op middellange termijn van net onder de 2%. De Duitse lange rente stijgt van 0,4% in 2017 naar 0,8% in 2019.³² De korte rente in het eurogebied loopt langzaam op, maar blijft negatief met -0,1% in 2019. Eind 2017 kondigde de ECB aan dat het opkoopprogramma wordt afgebouwd van 60 naar 30 mld euro per maand vanaf januari tot eind september 2018. Het beleid daarna is nog onbeslist.

²⁸ World Economic Outlook update January, 2018, IMF ([link](#)).

²⁹ Zie bijvoorbeeld figuur 1 (links) van Decemberraming 2017 ([link](#)).

³⁰ Op basis van futures van Brent Noordzeeolie. De technische ramingen van wisselkoersen, olieprijsen en rentes zijn gebaseerd op data van week 3 (15-19 januari). Voor de aanpak bij wisselkoersen en olieprijsen zie [link](#).

³¹ ECB, 2018, March ECB staff macroeconomic projections for the euro area ([link](#)).

³² De technische ramingen van wisselkoersen, olieprijsen en rentes zijn gebaseerd op data van week 3 (15-19 januari) ([link](#)). De raming van de korte rente en de lange rente zijn vanaf dit *Centraal Economisch Plan* gebaseerd op marktverwachtingen (respectievelijk rente futures en forward swap rates). Zie Ji, K en Kingma, D, 2018, CPB Achtergronddocument Forecasting long-term interest rates [[link](#)].

De stijgende inflatie in de VS gaat gepaard met een hogere rente, terwijl de rente in Japan nog laag blijft. De inflatie in de VS ligt momenteel rond de 2% en de werkloosheid is laag. De Amerikaanse centrale bank (FED) heeft de beleidsrente de afgelopen twee jaar met 1,25%-punt verhoogd en is in oktober 2017 gestart met de afbouw van het opkoopprogramma (QE).³³ De Amerikaanse lange rente loopt op van 2,3% in 2017 tot 2,7% in 2019. Daarentegen gaat de Bank of Japan nog door met het expansieve monetaire beleid, zodat de Japanse lange rente volgens de OECD Economic Outlook rond de 0% blijft.³⁴

Opwaartse en neerwaartse conjuncturele risico's en structurele kwetsbaarheden

De huidige stand van de conjunctuur gaat gepaard met opwaartse en neerwaartse risico's. Zo kan de positieve economische dynamiek tussen hogere werkgelegenheid en loongroei, de begrotingsimpuls in de VS, meer investeringen en toename van de wereldhandel de economie juist verder aanzwengelen. Bij de huidige conjuncturele opleving in de eurozone luistert de timing van de afbouw van het opkoopprogramma van de ECB nauw. Een te langzame afbouw kan leiden tot oververhitting van de economie, snel oplopende inflatie en financiële zeepbellen, terwijl sterk oplopende kapitaalkosten bij snelle afbouw kunnen zorgen voor nieuwe spanningen in het eurogebied.³⁵ De groei versnelt nu ook in Zuid-Europese landen, maar lagere investeringen, consumptie en overheidsuitgaven als gevolg van de hogere rente kunnen het nog prille herstel weer afremmen.

Ondanks de huidige opleving dragen onderliggende kwetsbaarheden risico's met zich mee. De eurozone kent nog een aantal structurele kwetsbaarheden van institutionele en economische aard. Mede door het aandeel niet-renderende leningen (NPL's) blijft een aantal, vooral Zuid-Europese, banken zwak. Dit beperkt de beschikbaarheid van krediet voor groeiende bedrijven. Bovendien kan een stijgende rente weer de aandacht vestigen op de houdbaarheid van staatsschulden in landen als Griekenland en Italië.³⁶ De negatieve wisselwerking tussen zwakke Europese banken en de staatsschuld is eerder getemperd dan afdoende geadresseerd. Zo is de Europese bankenunie nog niet voltooid. Voor de VS rapporteerde Moody's recentelijk dat kredietverleners minder zekerheidsstelling vragen bij leningen aan bedrijven.³⁷ Ook zijn er in de VS signalen dat wanbetalingen op autoleningen toenemen in vooral de subprime markt.³⁸ Dit roept herinneringen op aan de vorige financiële crisis. Echter, het aantal langdurig wanbetalers in de VS van hypotheek, creditcardleningen en overige leningen aan huishoudens is sinds 2010 sterk gedaald en laat nog geen nieuwe stijging zien.³⁹ Wel leidt het hoge begrotingstekort in de VS⁴⁰ bij een historisch lage

³³ Federal reserve FOMC statement, 2017, Federal Reserve, 20 september ([link](#)).

³⁴ OECD, 2017, Economic Outlook No 102. ([link](#)).

³⁵ CPB, 2017, Risicorapportage Financiële markten, 6 juni ([link](#)) en Elbourne, A. en B. Smid, 2017, Onderweg naar normaal Monetair beleid, CPB Policy Brief 2017/07 ([link](#)).

³⁶ De rentebetalingen op staatsobligaties bedragen ongeveer 4% van het Italiaanse bbp, terwijl de rente op (nieuwe) Italiaanse 10-jaars obligaties is gedaald van rond de 5% in 2013 naar 2% begin 2018. Ondanks het matigende effect van de langere gemiddelde looptijd van Italiaans staatspapier zal een hogere rente leiden tot minder budgettaire ruimte voor de Italiaanse overheid. Voor Griekenland zou een hogere rente de terugkeer naar de private schuldmarkt kunnen bemoeilijken.

³⁷ Announcement: Lender protections weakening in US CMBS, particularly single-borrower deals, 2018, Moody's ([link](#)).

³⁸ Financial Times, 2018, Subprime US car lenders fall on bad debts, 31 januari 2018 ([link](#)).

³⁹ Het percentage betalingsachterstanden van meer dan negentig dagen op hypotheek in de VS is gedaald van ruim 8% van de balans in 2010 tot 1,5% in 2017, een niveau dat nauwelijks hoger ligt dan vóór 2005. Zie Household Debt and Credit Report Q4, 2018, Federal Bank of New York, Center for Microeconomic Data; ([link](#)).

werkloosheid tot onevenwichtigheden op de betalingsbalans. Bij een volgende economische schok blijft de beleidsruimte van overheden en centrale banken beperkt. Maar wanneer er een omslagpunt komt en wat de trigger wordt, is echter moeilijk te voorspellen.

De beleidsonzekerheid in Europa en ook daarbuiten is groot. In Europa zijn de Brexitonderhandelingen (zie het kader in hoofdstuk 1) en de vorming van een nieuw kabinet in Italië belangrijke bronnen van onzekerheid. In Italië kunnen langdurige coalitie-onderhandelingen of een instabiele regering leiden tot stijgende rente op staatsobligaties. Buiten Europa zijn de beleidsonzekerheid in de VS, bijvoorbeeld op het gebied van handelsbarrières, en geopolitieke spanningen rondom Noord-Korea en in het Midden-Oosten belangrijke risico's. Als de aangekondigde invoertarieven op staal en aluminium in de VS en daarop volgende tegenmaatregelen door onder meer de EU, Canada en Mexico leiden tot een handelsoorlog, gaat dat gepaard met hoge kosten.⁴¹

In China vormt de hoge schuldenlast nog steeds een risico op de middellange termijn. De grootste kwetsbaarheden komen door de hoge schulden van bedrijven, een overspannen huizenmarkt met toenemende hypotheekschulden van huishoudens en een groeiend schaduwbankensysteem. De integratie tussen de financiële markten in China en in de rest van de wereld is vooralsnog beperkt, zodat een mogelijke terugval in China vooral via lagere wereldhandel invloed op de Nederlandse economie zal hebben.

⁴⁰ Het tekort van de Federale overheid bedraagt in 2019 ruim 5% van het bbp. Dit is berekend op basis van 1190 mld dollar tekort (CRFB, 8 februari; [link](#)) en een bbp van 20.671 mld dollar in 2019 (CBO, June 2017 Update to the Budget and Economic Outlook; [link](#)).

⁴¹ De effecten van de op 1 maart 2018 door President Trump aangekondigde invoertarieven op staal en aluminium in de VS en mogelijke tegenmaatregelen door andere landen zijn niet in deze raming verwerkt. De uiteindelijke vormgeving was bij afronding van het cijferbeeld bij deze raming nog niet bekend. De economische schade hangt af van de uiteindelijke vormgeving van de tarieven en tegenmaatregelen. Brown, C., 2018, Trump's Steel and Aluminum Tariffs: How WTO Retaliation Typically Works, Peterson Institute for International Economics blog ([link](#)) geeft een overzicht van de betrokken landen en relevante WTO-regels.

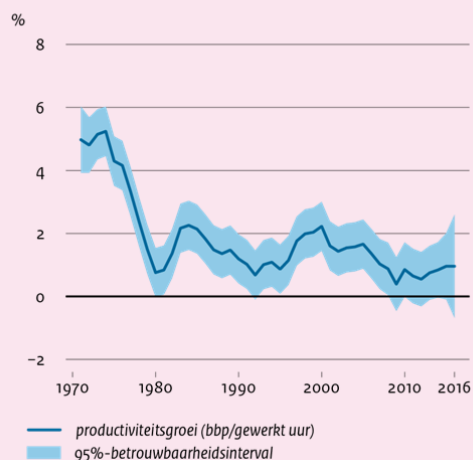
CPB aangewezen als National Productivity Board

Het CPB is aangewezen als *National Productivity Board (NPB)*. De NPB's zijn opgericht in 2016 op aanbeveling van de Europese Raad (a) en zijn verantwoordelijk voor:

- Diagnose en analyse van ontwikkelingen in productiviteit en concurrentievermogen;
- Onafhankelijke analyse van beleidsuitdagingen op dit gebied.

Het CPB doet onder andere onderzoek naar de *global productivity slowdown*: de groei van de structurele mondiale productiviteit mindert al jaren vaart. Omdat productiviteitsgroei een van de motoren is voor economische groei, is dit een zorgwekkend verschijnsel. Ook in Nederland lijkt de structurele productiviteitsgroei (figuur) te vertragen, alhoewel het altijd lastig is om deze geheel te scheiden van conjuncturele bewegingen. In de literatuur worden verschillende oorzaken geopperd voor de daling van de structurele productiviteitsgroei. (b)

Productiviteitsgroei lijkt te dalen

Bron: CPB (b) ([link](#)).

Een mogelijke oorzaak van lage productiviteitsgroei is de geringe verspreiding van kennis en technologie tussen bedrijven. De OESO vindt dat de productiviteitsgroei van hoogproductieve bedrijven (koplopers) en de rest (volgers) internationaal uiteenloopt. De productiviteit van internationale koplopers groeit flink, maar die van de volgers blijft achter. De OESO wijt dit aan het feit dat er minder spillovers van kennis en technologie zijn van internationale koplopers naar nationale koplopers. Het CPB doet voor Nederland onderzoek naar koplopers en volgers. (c) Hieruit blijkt dat in de laatste tien jaar de productiviteitsgroei van Nederlandse koplopers en volgers niet uiteen aan het lopen is. Dit geldt zowel voor de dienstensector, die in Nederland de grootste is, als voor de industriële sector. Er lijkt daarom ook geen aanleiding om vraagtekens te zetten bij het gebrek aan spillovers van nieuwe kennis en technologie binnen Nederland. De groep koplopers wisselt wel continu van samenstelling. Nederland wordt getypeerd door een relatief groot aandeel kleine bedrijven en die hebben ook een relatief groot aandeel in de groep koplopers. Omdat kleine bedrijven binnen korte tijd vrij snel kunnen groeien, verklaart dat deels de dynamische aard van de groep koplopers.

Een andere gesuggereerde oorzaak voor de vertraging van de productiviteitsgroei betreft het effect van marktmacht van bedrijven op de productiviteitsgroei. Bedrijven die actief zijn op minder competitieve markten, zullen minder prikkels hebben om productiviteitsverhogende investeringen door te voeren. Er lijkt steeds meer bewijs te zijn voor het feit dat marktmacht is toegenomen (met name in de VS). Aanscherping van het mededingingsbeleid kan dan uitkomst bieden. Het CPB gaat de relatie tussen ontwikkelingen in productiviteit en marktmacht verder onderzoeken voor Nederland.

(a) Europese Raad, 2016, Aanbeveling van de Raad van 20 september 2016 over de oprichting van nationale comités voor de productiviteit, (2016/C 349/01) ([link](#)).

(b) Bettendorf, L. e.a., 2017, Productivity Slowdown – Evidence for the Netherlands, CPB Notitie ([link](#)).

(c) Van Heuvelen, G.H., L. Bettendorf, G.W. Meijerink, Frontier firms and followers in the Netherlands, Achtergronddocument CPB, te verschijnen.

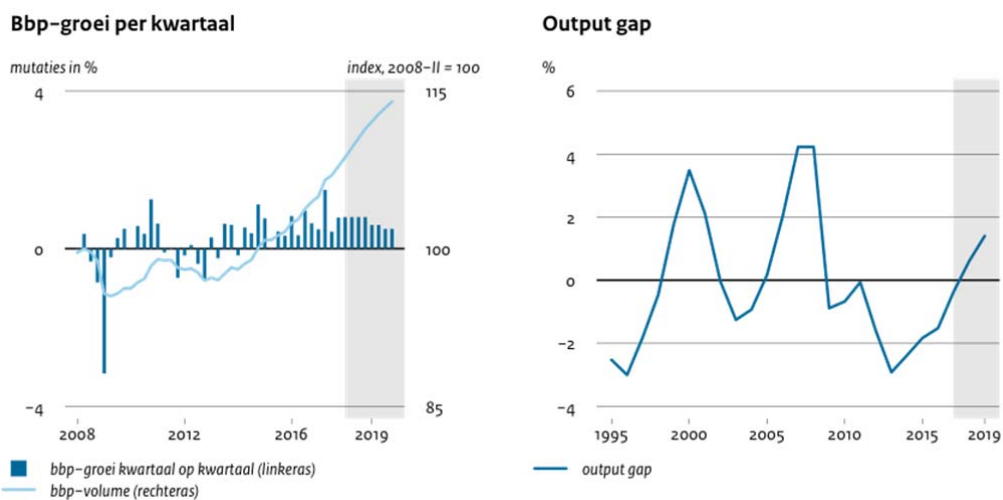
2.2 De Nederlandse economie

2.2.1 Gunstige ontwikkeling houdt aan

De gunstige economische ontwikkeling houdt dit en komend jaar aan. De binnenlandse productie groeit relatief sterk, evenals de werkgelegenheid, terwijl de werkloosheid verder daalt tot een omvang die we na 2001 niet meer hebben gezien. De lonen stijgen harder door de krappere arbeidsmarkt. Hierdoor, en door de btw-verhoging komend jaar, loopt de inflatie op. De aanhoudend gunstige ontwikkeling betekent dat sprake is van hoogconjunctuur: de output gap is positief (figuur 2.3), de werkloosheid ligt onder het evenwichtsniveau en de bezettingsgraad in de industrie is historisch hoog.

De solide, breed gedragen groei komt door de gunstige internationale conjunctuur, het expansieve begrotingsbeleid, lage rentes en een nog steeds krachtige woningmarkt. Binnenlands kennen aantrekkelijke werkgelegenheid, hoger beschikbaar inkomen, hogere consumptie en meer investeringen een onderlinge positieve dynamiek. Positief voor consumptie en investeringen is het vertrouwen in de toekomst bij huishoudens en bedrijven – zoals blijkt uit de conjunctuurenquêtes. Volgend jaar is de economische groei wat minder hoog dan in 2018, maar er zijn geen indicaties voor een conjunctuuromslag. De lichte groeivertraging in 2019 komt vooral door een kleinere impuls vanuit het begrotingsbeleid en de minder sterke uitvoergroei. Knelpunten op delen van de arbeidsmarkt bemoeilijken het voldoen aan de stijgende vraag, maar hebben in 2019 geen substantieel drukkend effect op de economische groei.

Figuur 2.3 Sterke economische groei leidt tot hoogconjunctuur

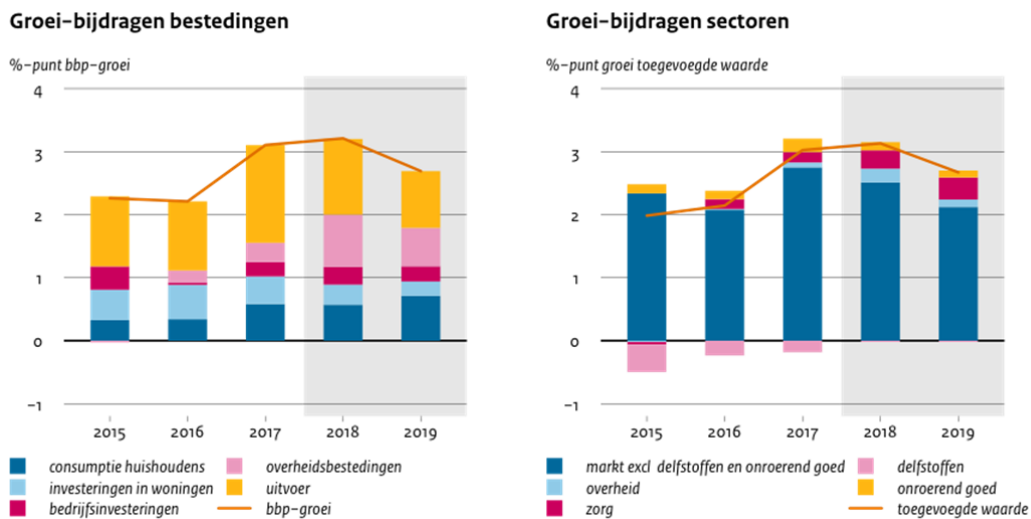

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

De gunstige economische ontwikkeling valt af te lezen uit de bbp-cijfers. De economische groei bedraagt naar verwachting 3,2% in 2018 en 2,7% in 2019, na 3,1% in 2017. Dergelijke groeipercentages hebben zich na 2007 niet meer voorgedaan. Consumptieve bestedingen nemen in de projectieperiode meer toe dan gemiddeld in de vier voorgaande jaren, terwijl de investeringen wat terugvallen, maar duidelijk boven het langjarige gemiddelde vóór de crisis (2000-2007) blijven.

De Nederlandse groei overtreft die van het eurogebied sinds 2014. Gemiddeld in de jaren 2017-2019 ligt de Nederlandse groei 0,6%-punt per jaar hoger. Ook inclusief de crisisperiode neemt het Nederlandse bbp sterker toe: gemiddeld in de jaren 2008-2019 is de Nederlandse groei 0,3%-punt per jaar hoger dan in het eurogebied; de groei was in Duitsland wel hoger dan in Nederland (0,1%-punt per jaar hoger).⁴² In de projectieperiode overtreft de Nederlandse groei die in het eurogebied door expansiever begrotingsbeleid en een krachtiger woningmarkt. Niet alleen is de groei in Nederland hoger, ook de werkloosheid is hier lager. Eind vorig jaar lag de werkloosheid ruim 4%-punt onder het gemiddelde van het eurogebied en waren er slechts twee eurolanden (Duitsland en Malta) met lagere werkloosheid. Naast de gunstigere conjuncturele situatie komt dit door een structureel sterkere arbeidsmarktsituatie.

Figuur 2.4 Economische groei breed gedragen (a,b)

(a) De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

(b) Omdat de besluitvorming hierover nog niet is afgerond, is in de raming nog geen aanpassing van het gaswinningsbesluit voor het Groningerveld opgenomen. Er is daardoor vooralsnog geen negatief effect van de productie delfstoffenwinning op het bbp.

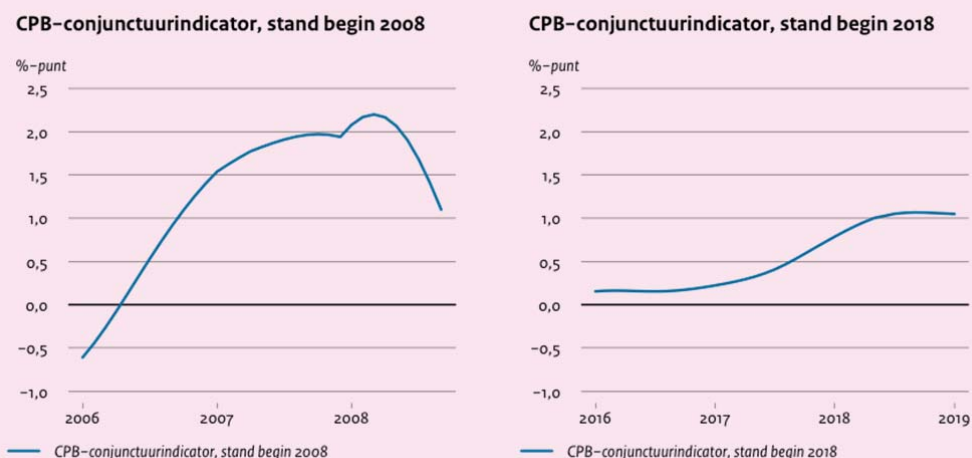
Bron: CBS, CPB ([link](#)).

⁴² Ook in vijf kleinere eurolanden (Malta, Ierland, Slowakije, Luxemburg en Litouwen) is de groei in de jaren 2008-2019 hoger dan in Nederland.

Hoe lang houdt de huidige opgaande conjunctuur nog aan?

Voorlopende indicatoren zijn positief gestemd. De momenteel beschikbare indicatoren, samengevat in de CPB-conjunctuurindicator, ondersteunen de raming van aanhoudende hoge groei in 2018 en een beperkte afzwakking in 2019 (zie figuur rechts). Er zijn veel indicatoren die op de bbp-ontwikkeling vooruitlopen, zoals consumentenvertrouwen, producentenvertrouwen (nationaal en internationaal), aantal faillissementen, ontslagaanvragen en woningbouw. (a) Deze indicatoren wijzen op aanhoudende economische groei.

Indicatoren kijken niet verder dan een half tot een jaar vooruit. Veel van deze indicatoren geven echter pas enkele maanden vooraf een signaal van een omslag van een opgaande in een neergaande conjunctuur (of andersom). Zo wees de CPB-conjunctuurindicator pas begin 2008 op een omslag (zie figuur links). De zware onderschatting van de omvang van die omslag illustreert dat de indicator verre van perfect is. De timing en diepte van een recessie zijn moeilijk te voorspellen (b).

** De indicator geeft de verhouding tussen het actuele en het trendmatige niveau van het bbp-volume weer.

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

De financiële crisis heeft het onderzoek naar omslagindicatoren nieuw leven ingeblazen. Uit recent onderzoek van het IMF en de OESO blijkt de grote betekenis van financiële markten en huizenmarkten. (c, d) Heftige schommelingen op de aandelen- en obligatiemarkten, oplopende verschillen tussen de rentes op bedrijfsobligaties en overheidsobligaties, en sterke kredietgroei zijn richtingwijzers voor een mogelijk einde van de positieve economische ontwikkeling. Genoemde indicatoren zijn in Nederland en in de overige OESO-landen in de afgelopen maanden niet of niet in belangrijke mate verslechterd. Positief signaal voor het aanhouden van de opgaande conjunctuur is vooral dat er geen snelle groei van woninghypotheken plaatsvindt.

Omslagpunten van de conjunctuur blijven, ook na recent onderzoek, echter erg lastig te voorspellen. Hoe lang een opgaande conjunctuur al gaande is, geeft geen indicatie van hoeveel kwartalen deze conjunctuurfase nog gaat aanhouden. De uitspraak van Janet Yellen, de vorige voorzitter van de Federal Reserve, "It is a myth that expansions die of old age" geldt niet alleen voor de Verenigde Staten maar ook voor Nederland. (e) Er is nu eenmaal een grote variatie in de lengte van de opgaande conjunctuur. Zo varieert voor de VS de periode tussen recessies van één tot tien jaar. In Nederland is er zelfs een periode van 25 jaar geweest (1983-2007) zonder recessie, al waren er wel periodes met groeiafzwakking. Ook het feit dat omslagen diverse oorzaken hebben gehad, bemoeilijkt het voorspellen. Ontwikkelingen op de financiële markten kunnen de oorzaak zijn, maar ook ontwikkelingen in de reële economie (oververhitting) en politieke spanningen.

(a) Zie voor de voorlopende indicatoren van de CPB-conjunctuurindicator tabel 4.2 in Muns, S. en H. Kranendonk, 2010, De CPB-conjunctuurindicator gereviseerd: over endtime versus realtime, filters en puntschattingen, CPB Document 219 ([link](#)).

(b) An, Z. et al, 2018, How Well Do Economists Forecast Recessions?, IMF working paper 18/39 ([link](#)).

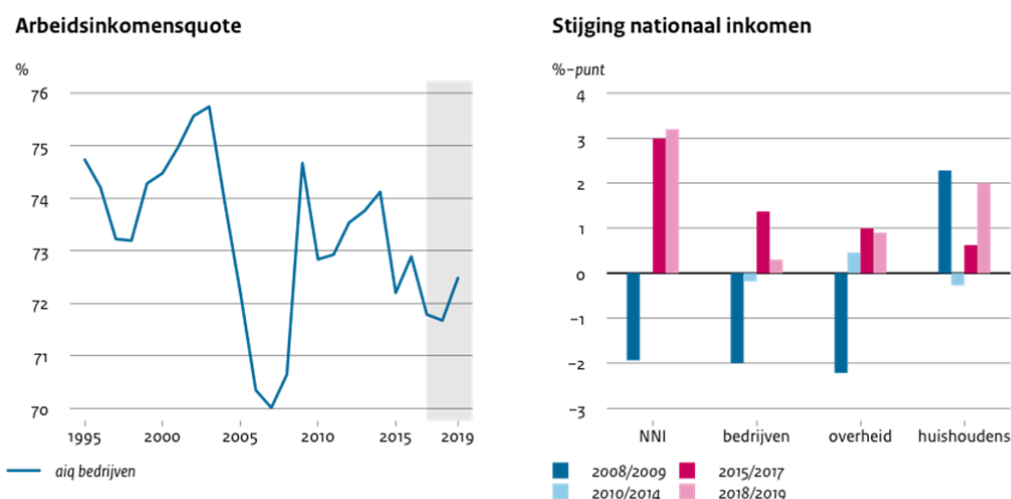
(c) Raddatz, C. en J. Surtill, How Policy Makers Can Better Predict a Downturn – and Prepare, IMF blog, 2017 ([link](#)).

(d) Hermansen, M., en O. Röhn, 2015, Economic resilience: The usefulness of early warning indicators in OECD countries, OECD Working Paper 1250 ([link](#)).

(e) Yellen, J., 2015, Press conference, december ([link](#)). Zie ook Rudebusch, G.D., 2016, Will the Economic Recovery Die of Old Age?, FRBSF Economic Letter 2016-03 ([link](#)).

In de projectieperiode gaat een groter deel van het nationaal inkomen naar werknemers en gezinnen. De arbeidsinkomensquote (aiq) loopt naar verwachting wat op, na de beperkt neerwaartse trend in voorgaande jaren (figuur 2.5 links). De toename in de projectieperiode komt doordat de reële lonen⁴³ harder stijgen dan de arbeidsproductiviteit. Bij de aiq gaat het om de primaire verdeling van de nationale productie tussen kapitaal en arbeid vóór belastingen. De verdeling van de ‘nationale koek’ kan ook na belastingen worden geanalyseerd en dan gaat het om de verdeling tussen bedrijven, gezinnen en overheid (figuur 2.5 rechts). Naast belastingen wordt daarbij rekening gehouden met uitkeringen en andere inkomensoverdrachten door gezinnen en bedrijven. In de projectieperiode profiteren vooral gezinnen van de groei van het nationaal inkomen. Huishoudens krijgen direct meer middelen om te besteden. Bovendien profiteren ze van zogenoemde individualiseerbare overheidsconsumptie, met name uitgaven voor zorg.

Figuur 2.5 In de projectieperiode groter deel nationaal inkomen naar werknemers en huishoudens

(a) In de analyse van de ‘nationale koek’ wordt de zogenoemde individualiseerbare overheidsconsumptie, met name de uitgaven voor zorg, toegerekend aan gezinnen, omdat die daarvan rechtstreeks profiteren. Daarnaast wordt het winstinkomen toegerekend aan bedrijven. Voor een nadere toelichting op deze analyse, zie blz. 92 van het *Centraal Economisch Plan 2006* ([link](#)).
Bron: CBS, CPB ([link](#)).

De economische groei zou dit en volgend jaar zowel hoger als lager kunnen uitvallen dan in de hier gepresenteerde centrale raming. Meer dynamiek waarbij extra bestedingen, hogere werkgelegenheid en meer investeringen elkaar sterker positief beïnvloeden, is mogelijk. Ook de buitenlandse vraag zou uitbundiger kunnen zijn, al zijn hier ook negatieve risico’s zoals eerder al beschreven. De Nederlandse economische groei zal lager uitvallen als de beoogde beleidsimpuls zich niet volledig effectueert, of zich op de arbeidsmarkt niet-oplosbare knelpunten gaan voordoen. De voorgenomen beleidsintensivering vergen een forse stijging van de werkgelegenheid bij de overheid en in de zorgsector. Ook de loonontwikkeling is een onzekere factor. Een minder sterke loonstijging, ondanks de krapte op de arbeidsmarkt, zou nadelige gevolgen hebben voor de consumptie. Een sterkere loonstijging zou juist opwaartse effecten hebben op consumptie en

⁴³ Nominale loonstijging ten opzichte van de bbp-deflator.

economische groei, waarbij het negatieve effect op de uitvoer zeker in de ramingsperiode beperkt zal zijn. Ook de ontwikkeling op de woningmarkt vormt een onzekere factor: aanhoudende huizenprijsstijgingen kunnen nog langer aanhouden en de groei dit en volgend jaar verder beïnvloeden, maar kunnen tegelijkertijd een indicatie voor oververhitting zijn. Omdat de besluitvorming hierover nog niet is afgerond, is in de raming nog geen aanpassing van het gaswinningsbesluit voor het Groningerveld opgenomen. Een sterke daling zal een beperkt negatief effect hebben op de economische groei. Ceteris paribus verlaagt elke 4 mld Nm³ minder gaswinning de economische groei met 0,1%-punt.

De herzieningen in deze CEP-raming ten opzichte van de in december gepubliceerde raming zijn beperkt. Volgens voorlopige cijfers van het CBS bedroeg in 2017 de economische groei 3,1%, 0,1%-punt lager dan in de decemberraming. Voor 2018 is de raming met 0,1%-punt opwaarts herzien. De bbp-raming voor 2019 (2,7%) is hoger dan die in de geactualiseerde middellangetermijnverkenning van november jongstleden (1,9%). Dit komt doordat in de huidige raming wel een conjuncturele inschatting voor 2019 is inbegrepen, terwijl dat niet het geval was in de middellangetermijnverkenning. De raming voor de inflatie (hicp) is voor 2018 ten opzichte van de decemberraming opwaarts herzien met 0,1%-punt tot 1,6%. De inflatie-raming voor 2019 is 2,3%, dat is 0,5%-punt lager dan in de middellangetermijnverkenning, waar geen conjuncturele inschatting gemaakt is. Gemeten in dollars is de olieprijs naar boven bijgesteld; in euro's is de aanpassing minder groot doordat de eurokoers (dollar per euro) opwaarts is herzien. De prognose van het werkloosheidspercentage in 2018 is ongewijzigd.

2.2.2 De uitvoer blijft sterk groeien maar vlak licht af

De uitvoer blijft goed presteren door een stevige groei van de relevante wereldhandel. Naar verwachting neemt de uitvoer van goederen en diensten toe met 4,9% dit jaar en 4,6% volgend jaar (zie tabel 2.2). Met name de uitvoer van binnenslands geproduceerde goederen blijft relatief sterk groeien. Al enkele jaren op rij neemt de uitvoer van binnenslands geproduceerde goederen exclusief energie meer toe dan de relevante wereldhandel. Dat kwam in het verleden bijna niet voor. De binnenslands geproduceerde uitvoer profiteert sinds 2015 van de verbetering van de prijsconcurrentiepositie, mede door de forse depreciatie van de euro in 2015. In de ramingsperiode vlakt de groei van de goederenuitvoer af als gevolg van de vertraging in de relevante wereldhandel en de verslechtering van de prijsconcurrentiepositie door de appreciatie van de euro. De ontwikkeling van de binnenslands geproduceerde uitvoer is weer in lijn met de relevante wereldhandel. Inclusief de wederuitvoer neemt de goederenuitvoer nog steeds harder toe dan de relevante wereldhandel. Wel zou een chaotische Brexit een negatief effect hebben op de uitvoer (zie kader in hoofdstuk 1).

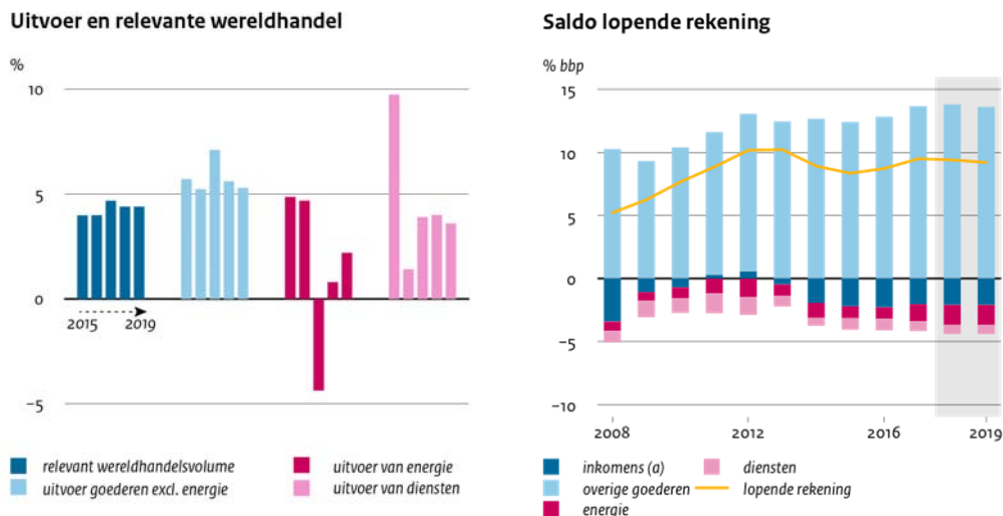
De uitvoer van energie neemt beperkt toe door een groei van de uitvoer van olieproducten, terwijl de uitvoer van aardgas licht afneemt. In de ramingen is vooralsnog uitgegaan van (technische) veronderstellingen van het kabinet van een gaswinningsniveau uit het Groningerveld van 21,6 mld Nm³, een daling ten opzichte van voorgaande jaren.

Tabel 2.2 Kerngegevens Nederlandse in- en uitvoer, 2016-2019

	2016	2016	2017	2018	2019
	waarde in mld euro	mutaties per jaar in %			
Invoervolume goederen en diensten	502,0	4,1	4,9	5,1	5,2
Invoerprijs goederen en diensten		-3,2	3,6	1,0	0,6
w.v. goederen exclusief energie	313,2	-1,5	1,8	0,1	1,3
energie	51,0	-19,0	22,6	6,3	-5,3
diensten	137,8	0,1	1,3	1,1	1,5
Uitvoervolume goederen en diensten	579,3	4,3	5,5	4,9	4,6
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	184,5	4,4	5,7	4,4	4,0
wederuitvoer	219,2	5,9	8,3	6,6	6,3
energie	44,3	4,7	-4,4	0,8	2,2
diensten	131,4	1,4	3,9	4,0	3,6
Relevant wereldhandelsvolume		4,0	4,7	4,4	4,4
Handelsprestatie (a)		0,3	0,8	0,4	0,3
Marktprestatie (b)		0,5	1,0	-0,1	-0,4
Uitvoerprijs goederen en diensten excl. energie		-0,9	1,9	0,6	1,4
Concurrentenprijs		-3,6	1,6	-0,2	1,1
Prijsconcurrentiepositie (c)		-2,7	-0,3	-0,8	-0,3
		% bbp			
Saldo lopende rekening		8,7	9,5	9,4	9,2

(a) Totale uitvoer goederen en diensten minus relevant wereldhandelsvolume.
 (b) Binnenslands geproduceerde uitvoer goederen minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.
 (c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs goederen en diensten exclusief energie.

Figuur 2.6 Uitvoer goederen (exclusief energie) neemt meer toe dan relevante wereldhandel (links), daling saldo lopende rekening vooral door energiebalans (rechts)

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

Onzekerheid rondom de raming

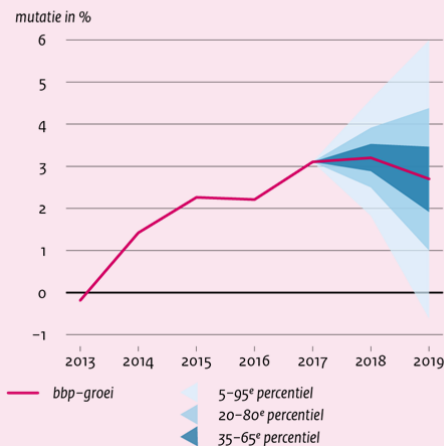
De raming kent diverse onzekerheden (a), zowel in de raming van de internationale economie, de inschatting van de stand van de conjunctuur, als de doorwerking van binnenlandse en buitenlandse ontwikkelingen op de Nederlandse economie. Onderstaande figuren maken een breed palet aan onzekerheden zichtbaar met *fan charts* rondom de puntvoorspelling voor de bbp-groei, inflatie (hicp), werkloosheid en het feitelijke EMU-saldo. De violette lijn betreft de realisaties (2013-2017) en de puntvoorspellingen – de meest waarschijnlijke voorspelling – voor 2018 en 2019. Rondom het centrale pad wordt een waaier van betrouwbaarheidsintervallen getoond, waarbij de uitkomsten waarschijnlijker zijn naarmate ze dichter bij de dikgedrukte lijn liggen:

- 30% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 35-65e percentiel, donkerblauw gebied,
- 60% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 20-80e percentiel, donkerblauw + blauw gebied,
- 90% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 5-95e percentiel, inclusief lichtblauw gebied.

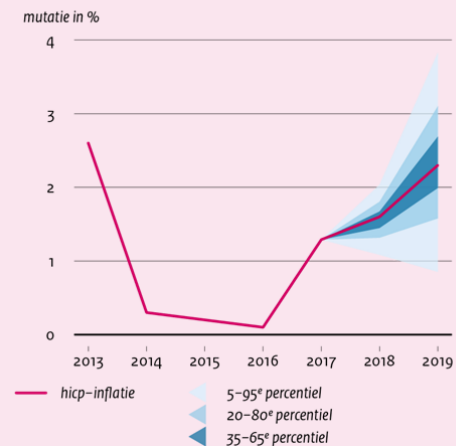
Er is ongeveer een kans van 20% dat de bbp-groei volgend jaar onder de 1% uitkomt. De kans op een inflatie van boven de 3% volgend jaar is circa 20%. De derde figuur laat zien dat er een kans van een derde is dat de werkloosheid volgend jaar boven de 4% ligt. Het EMU-saldo, dat uitgebreid wordt toegelicht in hoofdstuk 3, heeft in 2019 een kans van een derde op een tekort.

Onzekerheid rondom de raming geïllustreerd met fan charts

Bbp-groei

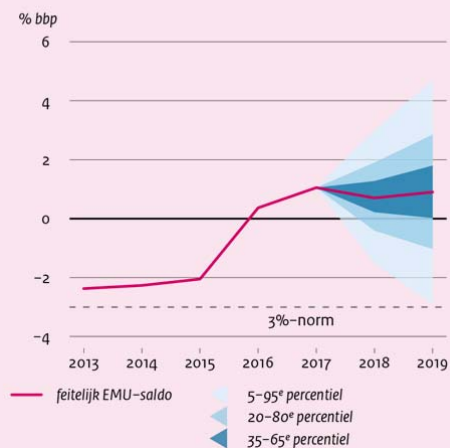
Hicp-inflatie

Werkloosheid

Feitelijk EMU-saldo

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

(a) Zie voor een toelichting Wind, J. de, K. Grabska en D. Lanser, 2015, Onzekerheid rondom CPB-ramingen, in kaart gebracht met *fan charts*, CPB Achtergronddocument ([link](#)). De methode gaat uit van symmetrische op- en neerwaartse risico's op basis van historische ramingsfouten. Bij ramingen die historisch gezien laag (hoog) zijn, zal de onzekerheid rond de raming niet symmetrisch zijn en overschat de methode de neerwaartse (opwaartse) onzekerheid.

De invoer blijft dit jaar en volgend jaar stevig doorgroeien door de forse groei van de binnenlandse bestedingen en de wederuitvoer. Daarnaast wordt het door de appreciatie van de euro aantrekkelijker om goederen uit het buitenland te betrekken, waardoor de invoer verder versnelt. Per saldo neemt de invoer sneller toe dan de uitvoer.

Het saldo op de lopende rekening neemt licht af van 9,5% bbp vorig jaar naar 9,2% bbp volgend jaar doordat de invoer sneller groeit dan de uitvoer. Alle componenten behalve de diensten dragen hieraan bij (zie figuur 2.6 rechts). De grootste daling komt echter door de afnemende energiebalans; de daling van de uitvoer van aardgas gaat gepaard met een toename van de invoer van energie.

2.2.3 Consumptie van huishoudens in de lift

De particuliere consumptie neemt verder toe door meer werkgelegenheid en door meer koopkracht als gevolg van lastenverlichting. De consumptie van huishoudens neemt dit jaar met 2,1% en volgend jaar met 2,5% toe, na 1,8% in 2017. De consumptiegroei gaat bijna gelijk op met de stijging van het beschikbaar inkomen. De consumptiegroei is veel hoger dan de gemiddelde groei van 0,6% per jaar in de voorgaande jaren van deze eeuw. Vooral duurzame consumptie doet het goed. Positief voor de consumptie is het vertrouwen in de toekomstige ontwikkeling bij huishoudens, zoals blijkt uit de conjunctuurenquêtes. De consumptiegroei versnelt volgend jaar als gevolg van meer lastenverlichting en de hogere reële loonstijging. Per saldo is in 2019 sprake van lastenverlichting voor gezinnen (zie tabel 3.8). Het effect van de verhoging van het lage btw-tarief, hogere ODE-heffingen en de hogere nominale zorgpremie wordt meer dan tenietgedaan door de verlaging van de inkomstenbelasting en de verlaging van werknemerspremies.

Het reëel beschikbaar inkomen uit arbeid stijgt harder in de projectieperiode. Het neemt dit jaar toe met 3,9% en volgend jaar met 3,7%, na 1,5% in 2017. De groei ligt daarmee duidelijk boven de gemiddelde groei van 0,6% in de voorgaande jaren van deze eeuw. De relatief sterke toename komt door meer werkgelegenheid en door de koopkrachtstijging. De reële uitkeringen voor werklozen en arbeidsongeschikten nemen toe door de koppeling aan de lonen. Toch neemt het totaal reëel uitkeringsinkomen niet toe in 2018. Dit komt door de daling van het aantal uitkeringsgerechtigden (zie tabel 3.6) en door de daling van de reële pensioenuitkeringen als gevolg van geringe indexatie.

In 2018 en 2019 blijft de pensioenpremie nagenoeg gelijk en worden de meeste pensioenen niet of nauwelijks geïndexeerd. De pensioenrichtleeftijd is begin 2018 gestegen van 67 naar 68 jaar. Dit leidt bij de meeste pensioenfondsen tot een versoering van de opbouw van nieuwe pensioenaanspraken. Veel pensioenfondsen gebruiken de versoering van de pensioenopbouw om de premiedekkingsgraad te laten stijgen, maar deze blijft bij een groot aantal pensioenfondsen nog onder de 100%. De premie stijgt in 2018, ondanks de stijging in de pensioenrichtleeftijd, nog door in de overheidssector. In zowel 2018 als 2019 wordt het pensioen van slechts een kleine groep gepensioneerden geïndexeerd, maar voor nog minder gepensioneerden gekort. De indexatie is gemiddeld 0,1% in 2018 en 0,2% in 2019.

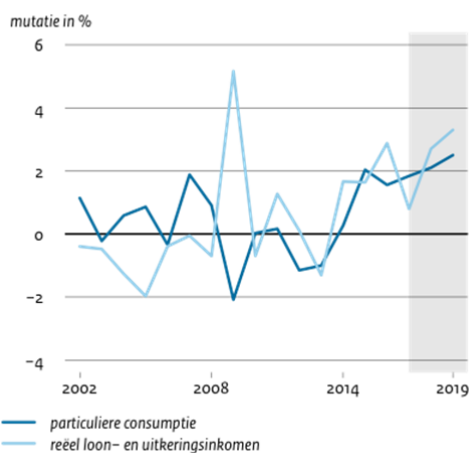
Tabel 2.3 Consumptie, inkomen en besparingen van huishoudens, 2016-2019

	2016	2016	2017	2018	2019
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %		
Consumptie					
Vaste lasten (a)	83	0,7	1,1	1,1	1,1
Overige consumptie	228	1,9	2,1	2,4	3,0
Totale consumptie	311	1,6	1,8	2,1	2,5
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	175	4,2	1,5	3,9	3,7
Uitkeringsinkomen	82	0,2	-0,8	-0,1	2,2
Overig (b)	55	-0,3	3,2	0,7	0,6
Totaal reëel beschikbaar inkomen	312	2,3	1,2	2,3	2,8
Besparingen					
	% beschikbaar gezinsinkomen (c)				
Individueel (d)	1	0,3	-0,3	0,0	0,2
Collectief (e)	20	6,1	6,7	7,0	7,2

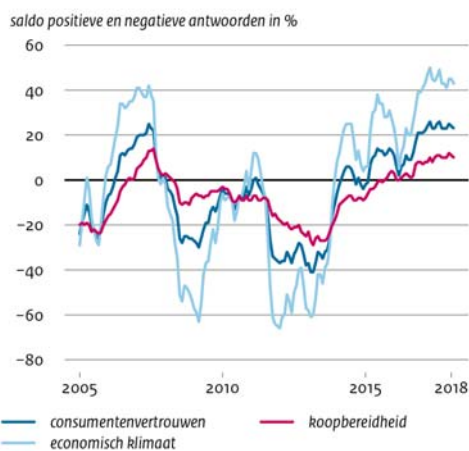
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
 (b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen.
 (c) Inclusief collectieve besparingen.
 (d) Individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 en in 2019 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de *MEV2017* ([link](#)).
 (e) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.

Figuur 2.7 Consumptie omhoog door meer beschikbaar inkomen; sterk consumentenvertrouwen

Consumptie en reëel loon- en uitkeringsinkomen

Consumentenvertrouwen

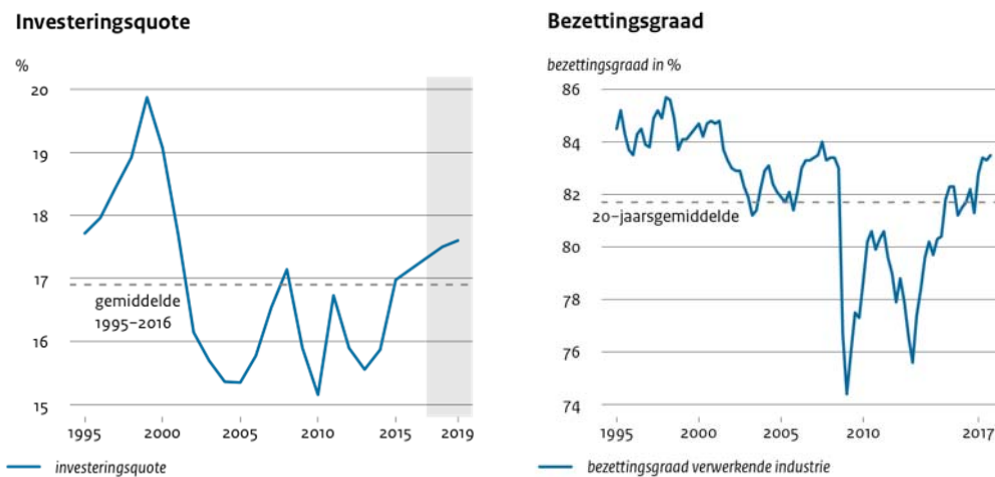

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

2.2.4 Bedrijfsinvesteringen blijven stevig doorgroeien

De bedrijfsinvesteringen groeien bovengemiddeld door de sterke productiegroei, het vertrouwen onder ondernemers in de economische vooruitzichten, de hoge winstgevendheid en de lage kapitaallasten. De bedrijfsinvesteringen nemen dit en volgend jaar toe met respectievelijk 4,6% en 3,8%. Hierdoor neemt de investeringsquote toe tot 17,6% in 2019. Dit is hoger dan in 2008, maar nog beduidend lager dan in de jaren vóór 2000 (zie figuur 2.8, links). Wel vormt de Brexit een neerwaarts risico voor de investeringen (zie het Brexitkader in hoofdstuk 1). Een chaotische Brexit zou ongetwijfeld leiden tot veel economische onzekerheid met een lagere groei van de investeringen tot gevolg. Aan de andere kant kan de Brexit ook een trigger vormen voor investeringen, zowel door verplaatsing van economische activiteit vanuit het Verenigd Koninkrijk, als door de noodzakelijke voorbereiding op de verslechterende handelsrelatie.

Figuur 2.8 Investeringsquote hoger dan in 2008 (links), bezettingsgraad op precrisisniveau (rechts)

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

Producenten zijn al geruime tijd positief over hun orderpositie en de verwachte bedrijvigheid. Zij zullen daarom naast vervanging van de bestaande productiecapaciteit ook investeren in uitbreiding ervan. Het producentenvertrouwen is het laatste jaar sterk gestegen van 3,2 halverwege 2016 naar 10,9 in februari 2018, het hoogste niveau ooit gemeten. Daarnaast is de bezettingsgraad in de verwerkende industrie sterk toegenomen, van 78% in crisisjaar 2012 naar 84% begin 2018. Daarmee is het niveau ongeveer gelijk aan het gemiddelde niveau van de periode 1995-2007 (zie figuur 2.8, rechts). Dergelijke niveaus voor de bezettingsgraad gaan over het algemeen gepaard met een bovengemiddelde groei van de bedrijfsinvesteringen.

De investeringen nemen toe ondanks krimpemde kredietverlening van banken aan niet-financiële bedrijven. Bedrijven financieren hun investeringen voor een deel met ingehouden winsten. Gezien het relatief hoge niveau van de kapitaalinkomensquote zullen omvangrijke ingehouden winsten dit en volgend jaar ook een belangrijke rol spelen bij de financiering van investeringen. Daarnaast maken vooral grotere bedrijven voor de

financiering van investeringen ook gebruik van aandelen en obligaties. De netto uitgifte van obligaties neemt sinds eind 2016 toe.⁴⁴ Het midden- en kleinbedrijf is bij externe financiering meer aangewezen op bankleningen en geeft net als grote bedrijven al geruime tijd aan meer te willen lenen. De kredietverlening aan het midden- en kleinbedrijf daalt nog steeds, vooral door een daling van uitstaand krediet van leningen met een kleine omvang. Kredietverlening voor leningen met een omvang van meer dan 1 mln euro neemt geleidelijk aan toe. De acceptatiecriteria voor zowel grote bedrijven als het midden- en kleinbedrijf zijn versoepeld. Was dat in eerste instantie vooral het gevolg van concurrentiedruk, recent versoepelen banken hun acceptatiecriteria ook als gevolg van gunstige economische ontwikkelingen en vooruitzichten.

Tabel 2.4 Investeringen bedrijvensector, 2016-2019

	2016	2016	2017	2018	2019
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %			
Bedrijfsinvesteringen (exclusief voorraden)	87,3	3,0	4,8	4,6	3,8
Investeringen in woningen	28,2	19,0	13,0	8,9	5,9
		niveau in %			
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		27,1	28,2	28,3	27,5
Investeringsquote (b)		17,2	17,3	17,5	17,6

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).

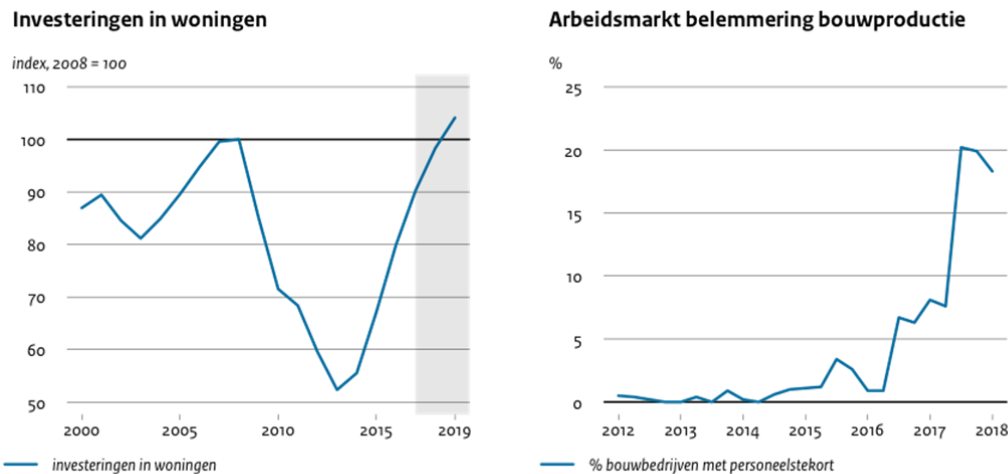
2.2.5 Hoge groei woninginvesteringen vlakt af, huizenprijzen blijven toenemen

De groei van de investeringen in woningen blijft hoog door de grote vraag naar nieuwe woningen, maar vlakt na een forse inhaalgroei in voorgaande jaren wel af. Dit en volgend jaar komt de groei van de investeringen in woningen op respectievelijk 9% en 6% uit. Daarmee komt het niveau van de woninginvesteringen volgend jaar hoger uit dan dat van 2008 (zie figuur 2.9, links). De tijdens de crisis gedaalde capaciteit in de bouwsector en de gedaalde plancapaciteit bij overheden maken het lastig om de vraag bij te houden. Bovendien verlaagt het dalende aantal transacties van bestaande woningen de vraag naar verbouw-, renovatie- en herstelwerkzaamheden.

Ondanks het hogere investeringsniveau houdt de krapte op de woningmarkt aan. De vraag naar woningen blijft hoog als gevolg van de gunstige conjunctuur en de betaalbaarheid van woningen door de lage rentestand. Het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen steeg weliswaar naar 62.400 in 2017, maar dit aantal ligt nog fors beneden het niveau van vóór de crisis. Wel is het aantal verleende vergunningen voor nieuwe woningen in 2017 – na een dip in 2015/2016 – fors gestegen, wat erop wijst dat verder herstel van de nieuwbouwproductie in het verschiet ligt. Bouwers nemen pas sinds begin 2016 weer meer personeel aan, maar desalniettemin geeft nu al bijna 20% van de bouwondernemers aan het tekort aan personeel als belemmering voor de bedrijfsactiviteiten te ervaren (zie figuur 2.9, rechts).

⁴⁴ DNB, 2017, Economische Ontwikkelingen en Vooruitzichten, december ([link](#)).

Figuur 2.9 Woninginvesteringen overstijgen niveau 2008 (links), knelpunten arbeidsmarkt bouwsector

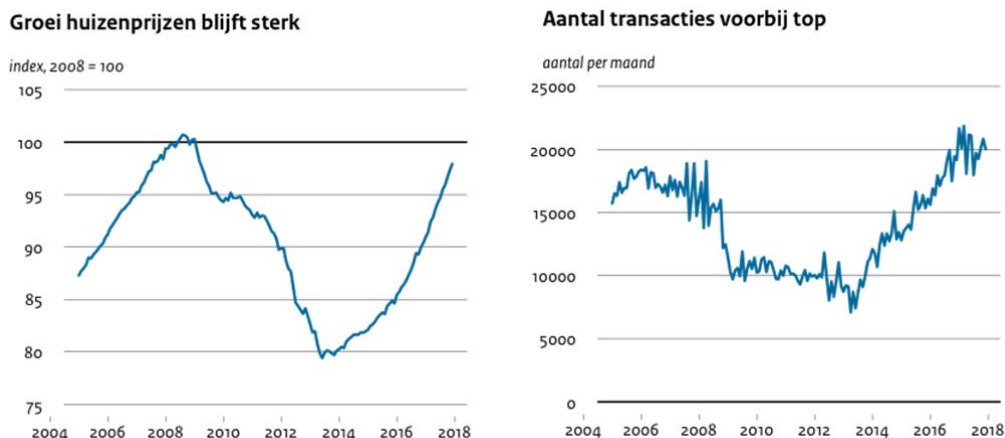
Bron: CBS, CPB ([link](#)).

Door de krappe woningmarkt blijven de huizenprijzen stijgen. Huizenprijzen zijn in 2017 opnieuw sterker gestegen dan in het jaar daarvoor (figuur 2.10, links). Op jaarbasis stegen de prijzen met 7,6%. In 2016 was dat nog 5,0%. Dit markeert de sterkste groei sinds de vroege jaren 2000. Nominale huizenprijzen bereiken naar verwachting komende zomer weer het niveau van vóór de crisis. Reële huizenprijzen (gedefleerd met de cpi) liggen nog ongeveer 15% lager ten opzichte van de top van de markt in 2008. Naar verwachting zal de groei van de huizenprijzen dit jaar nog iets hoger uitvallen dan vorig jaar en zal de groei ook in 2019 nog aanhouden. De huizenprijsstijging is met name zichtbaar in de Randstad. De relatief hoge vraag naar woningen in de Randstad heeft ertoe geleid dat de prijzen in die regio de afgelopen jaren veel harder zijn gestegen dan buiten die regio.⁴⁵

Het aantal transacties heeft deze zomer de top bereikt. De afvlakking daarna komt deels doordat het aanbod opdroogt. Daarnaast komt er een einde aan de inhaalgroei door huishoudens die hun verhuizing tijdens de crisis uitstelden. Veel van deze verhuizingen hebben inmiddels plaatsgevonden. Naar verwachting daalt het aantal transacties dit jaar met 9%, om zich in de jaren daarna te stabiliseren.

⁴⁵ In het vierde kwartaal van 2017 lag de verkoopprijs van bestaande koopwoningen in Amsterdam en Rotterdam 13,4% hoger dan een jaar eerder, tegen 3,7% in Zeeland, 5,2% in Limburg en 5,4% in Groningen. (Bron: CBS op basis van het Kadaster).

Figuur 2.10 Groei huizenprijzen blijft sterk (links), aantal transacties voorbij top (rechts)

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

Tabel 2.5 Kerngegevens arbeidsmarkt, 2016-2019 (a)

	2016 niveaus in duizenden	2016 mutaties per jaar in duizenden	2017	2018	2019
Arbeidsaanbod (b)	9440	20	91	90	80
		mutaties per jaar in %			
Beroepsbevolking	8942	0,4	0,8	1,0	1,0
Werkzame beroepsbevolking	8403	1,3	2,1	2,0	1,5
Werkgelegenheid (miljoenen uren)	12788	2,0	1,7	1,9	1,5
w.v. bedrijven	11360	2,0	1,7	1,9	1,6
w.o. zorgsector	1627	0,7	1,5	2,5	3,1
overheid	1429	1,6	1,2	2,2	1,1
		niveaus			
Werkloosheid (x 1000)		538	438	355	320
Werkloosheid (%)		6,0	4,9	3,9	3,5

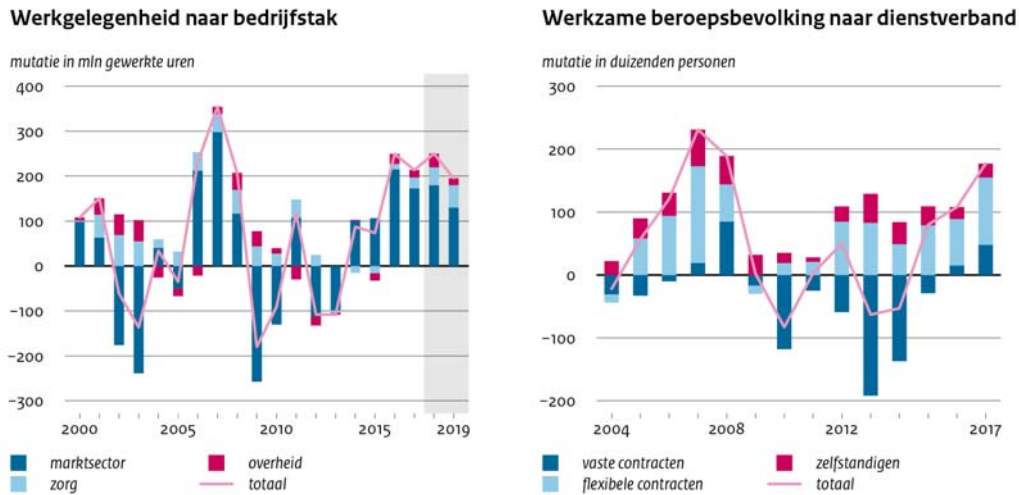
(a) In de prognosejaren afgerond op tienden of hele vijfduizenden. De cijfers over de beroepsbevolking en de werkloosheid zijn volgens de internationale definitie.
 (b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.

2.2.6 Krapte op arbeidsmarkt blijft toenemen

Als gevolg van de hoogconjunctuur neemt de krapte op de arbeidsmarkt verder toe en blijft de werkloosheid dalen. Het aantal werklozen neemt sinds begin 2014 af en is eind vorig jaar gedaald tot onder de 400 duizend. Ondanks aanhoudende, bovengemiddelde groei van het arbeidsaanbod daalt het werkloosheidspercentage via 3,9% in 2018 naar 3,5% in 2019, het laagste niveau sinds 2001. De krachtige groei van de werkgelegenheid in uren houdt aan. In 2019 is de werkgelegenheidsgroei met 1,5% wat lager als gevolg van afname van de economische groei en door een daling van de werkgelegenheidsgroei bij de overheid. Bij de overheid en in de gezondheidszorg versnelt de groei in 2018 als gevolg van beoogde intensiveringen. Daarbij valt op te merken dat het op korte termijn werven van

gekwalficeerd personeel – voor het onderwijs, de verpleeghuiszorg en defensie – een niet-geringe opgave is.

Figuur 2.11 Hoge werkgelegenheidsgroei is goed voor vaste arbeidscontracten (a)

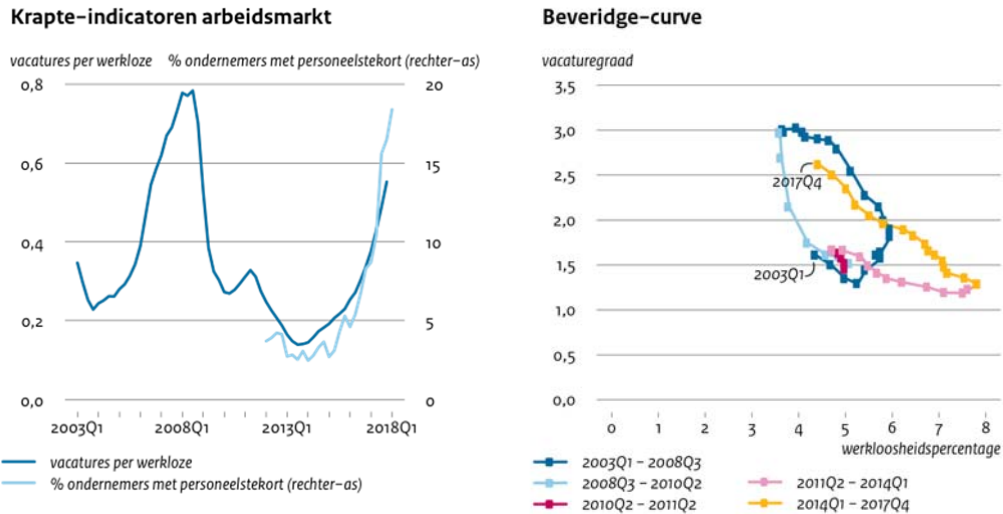
(a) Figuur rechts: cijfers gecorrigeerd voor seizoensfluctuatie.
Bron: CBS, CPB [\(link\)](#).

Bedrijven hebben in toenemende mate met personeelstekort te kampen, maar de arbeidsmarkt is momenteel niet zo krap als in 2008, kort vóór de crisis. Begin dit jaar gaf een op de vijf bedrijven aan met personeelstekort te kampen. Dat zijn er twee keer zo veel als één jaar eerder.⁴⁶ Begin 2008 waren er 32 vacatures per duizend banen. In het laatste kwartaal van vorig jaar waren dat er 27. Dat is wel al weer 35% meer dan in het laatste kwartaal van 2016. In die periode is de vacaturegraad in nagenoeg alle bedrijfstakken gestegen. Ook het aantal vacatures per werkloze is niet zo hoog als op de top in 2008, maar loopt wel op. In het vierde kwartaal van 2016 stonden tegenover elke vacature drie werklozen. Eind 2017 waren dat er nog krap twee. Niet alleen het aantal werklozen volgens de gangbare definitie neemt af. Ook als we een ruimere maat van werkloosheid kiezen, zoals ‘onbenut arbeidspotentieel’, zien we toenemende krapte.⁴⁷ Sommige bedrijfstakken zullen knelpunten wellicht opvangen door actieve werving van personeel in het buitenland.

⁴⁶ Bedrijven: exclusief financiële bedrijven en nutsbedrijven.

⁴⁷ Onbenut arbeidspotentieel omvat naast werklozen mensen zonder werk die óf direct beschikbaar zijn voor werk, óf recent hebben gezocht, alsmede deeltijdwerkers die meer uren willen werken en hiervoor direct beschikbaar zijn. In het vierde kwartaal van 2017 bestond het onbenutte arbeidspotentieel uit ruim 1,2 miljoen mensen. Dat is 14% minder dan een jaar eerder.

Figuur 2.12 Krapte op arbeidsmarkt neemt verder toe (a)

(a) Werklozen: kwartaalgemiddelden van voor seizoensfluctuatie gecorrigeerde maandcijfers. Vacatures: twee-periodengemiddelde van voor seizoensfluctuatie gecorrigeerde einde-kwartaalcijfers. Vacaturegraad: aantal vacatures gedeeld door de som van vacatures en banen werknemers. Ook de cijfers in de figuur rechts zijn gecorrigeerd voor seizoensfluctuatie. Bron: CBS, CPB ([link](#)).

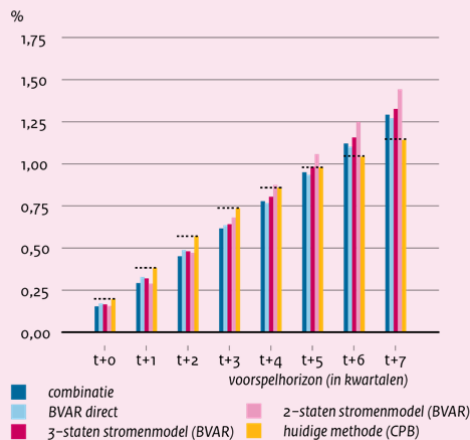
Er zijn geen aanwijzingen dat op macroniveau de aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt verslechtert, maar bedrijven hebben in toenemende mate moeite om geschikt personeel te vinden. In figuur 2.12 staat de zogeheten Beveridge-curve afgebeeld. Deze curve toont waargenomen combinaties van vacaturegraad en werkloosheid. In dit vlak wijst een beweging naar linksonder op een beter functionerende arbeidsmarkt. Vergeleken met de vorige periode van oplopende krapte (2003-2008) bevindt de markt zich momenteel dicht bij de oorsprong van de figuur, dus zowel de vacaturegraad als de werkloosheid is lager dan destijds. Sinds de crisis is geen sprake van hysteresis op de arbeidsmarkt; vanaf het hoogtepunt van de werkloosheid in 2014 was het werkloosheidspercentage eind vorig jaar bijna gehalveerd.

Ook het aantal langdurig werklozen daalt. Als gevolg van de crisis was het aantal langdurig werklozen gestaag opgelopen tot 259 duizend in 2015. Sinds dat jaar is het aantal dalende, maar met 138 duizend eind vorig jaar (ongeveer een derde van alle werklozen) zijn het er nog steeds meer dan vóór de crisis. In deze groep bevinden zich relatief veel 50-plussers.

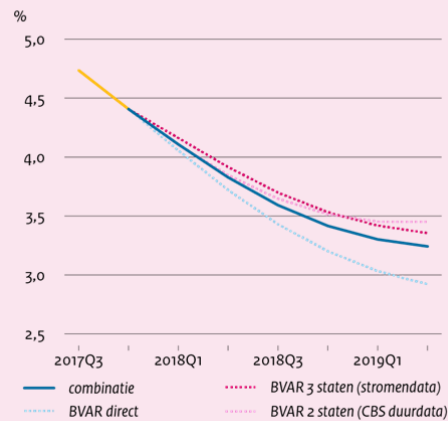
Voorspellen van de werkloosheid: kan het beter?

Tijdreeksmodellen verbeteren niet de werkloosheidsraming van twee jaar vooruit, maar wel de kortetermijnraming van drie tot vijf kwartalen vooruit. Op die voorspelhorizon zijn de fouten ongeveer 15-25% (0,1%-punt) kleiner dan die van huidige macro-economische modellen. Daarom gebruikt het CPB met ingang van dit Centraal Economisch Plan deze modellen om de werkloosheidsramingen van het lopende en komende jaar te ondersteunen.(a)

Gemiddelde voorspelfout beste modellen

Voorspelling vijf kwartalen vooruit

Van de onderzochte tijdreeksmodellen presteren de zogenoemde stromenmodellen en het directe Bayesiaanse vector-autoregressieve (BVAR-) model het beste. De voorspelfout van deze modellen is maximaal 0,1%-punt kleiner dan die van de CPB-ramingen. Een combinatie van de voorspellingen van de drie best-presterende tijdreeksmodellen verkleint de voorspelfouten met maximaal 0,12%-punt (zie figuur links).

Bij de directe BVAR voorspellen we de werkloosheid met behulp van een groot aantal *leading* variabelen, zoals het aantal openstaande vacatures, het consumentenvertrouwen en het aantal ontslagaanvragen. De voorspelfouten zijn tot vijf kwartalen vooruit kleiner dan die van de CPB-ramingen (zie figuur links). Door de grote hoeveelheid voorspelvariabelen en de ingewikkelde manier van schatten zijn de voorspellingen echter moeilijk te interpreteren. Zo is het individuele effect van een *leading* variabele lastig te achterhalen.

Een alternatief is om de stromen op de arbeidsmarkt te gebruiken om de werkloosheid te voorspellen. Eerst voorspellen we de stromen van en naar werkloosheid, waar we vervolgens het werkloosheidspercentage uit berekenen. Dit doen we zowel op basis van twee staten (werkloos en werkzaam) als drie staten (werkloos, werkzaam en niet-participerend). Het driestatenmodel presteert tot vier kwartalen vooruit beter en het tweestatenmodel tot drie kwartalen vooruit (zie figuur links). De stromenmodellen gaan ervan uit dat de arbeidsmarkt naar een evenwicht tendeert. Dit is ook zichtbaar in de voorspellingen van de verschillende modellen op basis van de meest recente gegevens (zie figuur rechts). De voorspellingen van de werkloosheid op basis van de twee- en driestatenmodellen vlakken af, terwijl de werkloosheidsvoorspelling van de directe BVAR – waar geen rekening wordt gehouden met de arbeidsmarktdynamiek – blijft dalen.

Ten slotte maken we een combinatievoorspelling: de gemiddelde voorspelling van de drie modellen. Zo'n combinatie verkleint de voorspelfouten als de fouten van de individuele modellen niet allemaal hetzelfde teken hebben. De fouten van de individuele modellen heffen elkaar dan deels op. Deze combinatievoorspelling maakt ook tot vijf kwartalen vooruit kleinere voorspelfouten (zie figuur links). En tot drie kwartalen vooruit is deze voorspelling beter dan de best presterende individuele methode (directe BVAR). Vanaf zes kwartalen vooruit zijn de CPB-ramingen echter weer beter dan die van de onderzochte methoden.

In het bovenstaande figuur (rechts) staan de meest recente voorspellingen van de nieuwe tijdreeksmodellen. Deze zijn gebruikt als input voor de CEP-raming. De CEP-raming komt wat hoger uit dan de combinatievoorspelling omdat er, naast de werkloosheid, nog veel andere macro-economische variabelen geraamd moeten worden en deze met elkaar een consistent beeld moeten opleveren.

(a) Dit kader is een samenvatting van Adema et al., 2018, Voorspellen van de werkloosheid: kan het beter?, CPB Achtergronddocument ([link](#)). Zie ook het bijbehorende ESB-artikel: Adema, Y. en B. Scheer, 2018, Betere werkloosheidsramingen met tijdreeksmodellen, *ESB* ([link](#)).

De aanhoudende stijging van de vraag naar arbeid gaat gepaard met een substantiële toename van het aantal vaste arbeidscontracten. Vanaf het crisisjaar 2009 tot in 2015 is het aantal vaste contracten bijna voortdurend gedaald, met in totaal 623 duizend.⁴⁸ Daartegenover staat nu een toename van 146 duizend personen sinds het laagtepunt in 2015.⁴⁹ Dat het aantal vaste contracten weer stijgt, betekent overigens niet dat de arbeidsmarkt niet verder flexibiliseert.⁵⁰

2.2.7 Loonstijging en prijsinflatie lopen op

De loonstijging loopt in de projectieperiode op als gevolg van de verder verkrappende arbeidsmarkt en de hogere inflatie. De aanhoudende groei van de arbeidsproductiviteit vergroot daarbij de loonruimte. De loonvoet voor bedrijven versnelt hierdoor van 1,5% in 2017 naar 2,9% in 2018 en 4,0% in 2019. Dit is duidelijk hoger dan in de voorgaande jaren (2014-2016) toen de stijging van de loonvoet beperkt bleef tot minder dan 1% per jaar. In het tekstkader wordt nader ingegaan op de vertraagde reactie van de lonen op de arbeidsmarkt.

De verkrappende arbeidsmarkt zal ook in de resultaten van cao-onderhandelingen te zien zijn. De contractlonen in de markt stijgen in 2018 en 2019 respectievelijk met 2,2% en 3,2%, dit is meer dan in voorgaande jaren. De contractlonen liggen in 2018 voor twee derde van de werknemers in de marktsector al vast, met een voorlopige stijging van 2,0%. Nieuw afgesloten cao's laten een versnelling zien die naar verwachting de rest van het jaar en komend jaar robuust doorzet. De loonontwikkeling in 2019 wordt naast door bovengenoemde oorzaken, zoals een daling van de werkloosheid, ook bepaald door de btw-verhoging en hogere milieuheffingen die in een krappe arbeidsmarkt doorwerken in hogere lonen.

Voor de incidentele loonstijging wordt een omslag naar positieve cijfers verwacht. In 2018 en 2019 zullen de incidentele lonen stijgen met 0,6% en 0,8 %. De afgelopen twee jaar daalden de incidentele lonen nog door samenstellingseffecten, waaronder het toetreden van starters aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Deze samenstellingseffecten nemen af, en tegelijkertijd krijgen werknemers in de krappe arbeidsmarkt vaker een bonus of een extra periodiek of hebben zij een gunstige baanwisseling, waardoor de incidentele loonstijging oploopt.

Als gevolg van stijgende pensioenpremies blijven de contractloonstijgingen bij de overheid achter bij die voor de marktsector. Voor de overheid wordt een contractloonontwikkeling van 1,5% in 2018 en 2,3% in 2019 geraamd, de pensioenpremies stijgen met 0,9%-punt in 2018 en 2019. De contractlonen in de zorg volgen de markt.

⁴⁸ Gemeten van het eerste kwartaal van 2009 tot en met het derde kwartaal van 2015.

⁴⁹ Laatste waarneming: vierde kwartaal 2017.

⁵⁰ In 2017 was het aandeel van vaste contracten in de werkzame beroepsbevolking gemiddeld 60,7%, iets lager dan het gemiddelde aandeel in 2016 (61,4%). Het gezamenlijke aandeel van flexibele contracten en zzp'ers is licht gestegen, van 34,1% naar 35,0%. Dat komt doordat zowel het aantal flexibele contracten als het aantal zzp'ers in 2017 relatief sneller is gegroeid dan het aantal vaste contracten (respectievelijk 6% en 3% voor flexibele contracten en zzp'ers tegenover 1% voor vaste contracten).

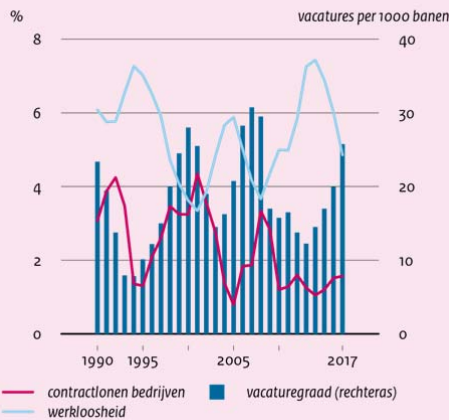
Contractlonen reageren vertraagd

Door de krappere arbeidsmarkt stijgen de lonen, zij het met enige vertraging. In de afgelopen drie jaar zijn de lonen gematigd gestegen ondanks de sterke daling van de werkloosheid. Naar verwachting zal de loonstijging in de komende twee jaar in lijn met voorgaande herstelperioden aantrekken.

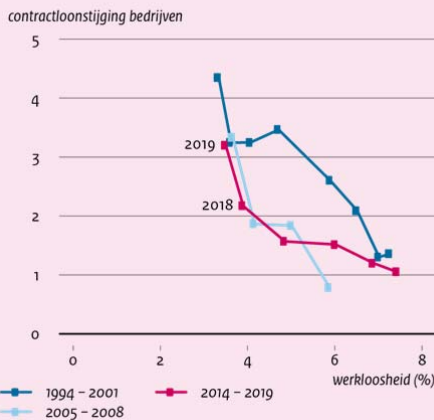
De cyclus van de arbeidsmarkt begint gewoonlijk met een toename van het aantal vacatures, gevolgd door een daling van de werkloosheid en een stijging van de contractlonen. In de vorige periode van conjuncturele opgang reageerden de werkloosheid en de contractlonen pas twee jaar later op een toename in de vacaturegraad (figuur links). In de huidige cyclus begon het aantal vacatures op te lopen vanaf 2013. De contractloonstijging bereikte een minimum van 1% in 2014 en heeft zich sindsdien gematigd ontwikkeld tot 1,6% in 2017. Al blijft een forse contractloonstijging uit, het niveau in 2017 is in overeenstemming met de vorige cyclus waarbij met een werkloosheid van 5% in 2006 en 4% in 2007 een contractloonstijging van minder dan 2% werd gerealiseerd (figuur rechts). Bij de opgaande cyclus van eind jaren negentig ging het wel harder, met rondom de eeuwwisseling loonstijgingen van boven de 3%, bij een werkloosheid van 4%.

Naar verwachting zullen de contractlonen in de komende jaren toenemen, en hiermee een pad volgen dat vergelijkbaar is met de vorige cyclus. Door factoren als flexibilisering, technologische vooruitgang, globalisering en institutionele veranderingen is het echter ook mogelijk dat de lonen structureel achterblijven. (a,b) De raming is uiteraard met onzekerheid omgeven en de loonontwikkeling is een belangrijk onderwerp voor nader onderzoek.

Vertraagde reactie lonen

Ramingsjaren sluiten aan bij voorgaande cyclus

Figuur links: Vacaturegraad bedrijven (tot 1996), vacaturegraad alle sectoren (vanaf 1997). Trendbreuk heeft effect op het niveau maar niet op de mutatie.

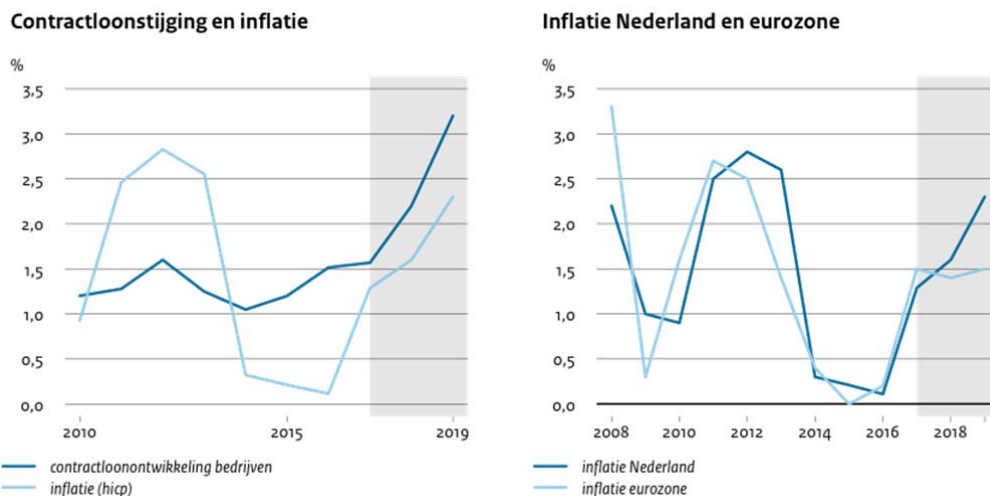
Bron: CBS, CPB ([link](#)).

(a) IMF, 2017, Recent Wage Dynamics in Advanced Economics: Drivers and Implications, Chapter 2 in World Economic Outlook, oktober ([link](#)).

(b) CPB, 2017, Einde van zwakke loonontwikkeling in zicht, kader in *Macro Economische Verkenning 2018* ([link](#)).

De inflatie loopt verder op. In 2018 loopt de inflatie (gemeten met de hicp) op tot 1,6% in 2018, na 1,3% in het voorgaand jaar. In 2019 loopt de inflatie verder op naar 2,3%. In 2018 is de inflatie nog wel lager dan de ECB-doelstelling voor de middellange termijn van net onder de 2% voor het eurogebied. In 2019 ligt de inflatie boven deze doelstelling, maar dit wordt veroorzaakt door het tijdelijke effect van belastingverhogingen. De ontwikkeling van de Nederlandse inflatie is in 2018 en vooral in 2019 hoger dan die in het eurogebied. Met deze inflatiecijfers is de periode van extreem lage inflatie dus achter de rug. In de jaren 2014 tot en met 2016 bedroeg de inflatie slechts gemiddeld 0,2% per jaar, vooral door de forse daling van de olieprijs en een drukkend effect van de ontwikkeling van de arbeidskosten.

Figuur 2.13 Loonstijging en prijsinflatie lopen op

Bron: CBS, CPB ([link](#)).

De hogere olieprijs en toenemende arbeidskosten dragen bij aan de oplopende inflatie. Stijgende lonen en daardoor stijgende arbeidskosten, en toenemende vaste lasten hebben in 2018 een sterker oplopend effect op de inflatie dan in 2017. Daarnaast veroorzaakt de stijgende olieprijs een toename van de invoerprijzen, maar dit effect wordt gedrukt door de appreciatie van de euro. In 2019 nemen de arbeidskosten meer toe dan in 2018, waardoor de prijzen nog verder stijgen. De relatief hoge inflatie in 2019 is toe te schrijven aan belastingverhogingen, met name de verhoging van het lage btw-tarief van 6% naar 9%, maar ook stijgende milieubelastingen, zoals de energiebelasting en de ODE-heffing. Het totale effect van deze belastingverhoging op de inflatie is 0,5%-punt.

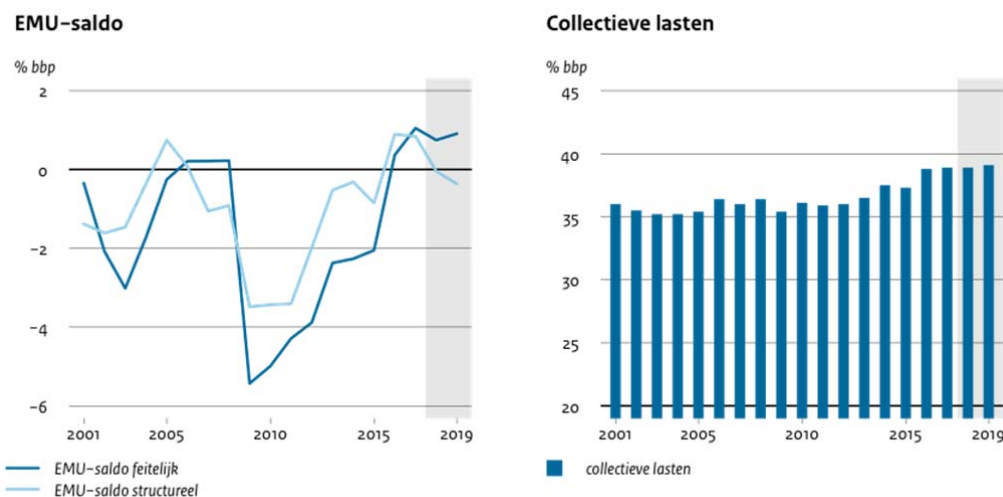
3 Begroting en koopkracht

Het begrotingssaldo verbetert niet ondanks de hoogconjunctuur. Eerder ingezet beleid, hogere zorguitgaven en intensiveringen in onderwijs en defensie doen de overheidsbestedingen groeien met 3,5% in 2018 en 2,4% in 2019. De belastingopbrengsten stijgen weliswaar, maar per saldo wordt de economie verder gestimuleerd. Na 1,1% bbp in 2017 bedragen de begrotingsoverschotten in 2018 en 2019 0,7% bbp en 0,9% bbp. Toekomstige besluitvorming rondom de gaswinning uit het Groningerveld heeft ongunstige gevolgen voor de overheidsfinanciën en de economische groei – gezien de onzekerheden is deze nog niet in deze raming verwerkt. De mediane statische koopkracht stijgt in 2018 gematigd; in 2019 sterker. In 2018 verbetert de mediane statische koopkracht met 0,6%. Het koopkrachtbeeld voor 2019 is met 1,6% betrekkelijk gunstig, mede door de lastenverlichtende maatregelen uit het Regeerakkoord.

3.1 Overheidssaldo en overheidsschuld

Het begrotingssaldo verbetert niet ondanks de hoogconjunctuur. Voor 2017, 2018 en 2019 zijn begrotingsoverschotten voorzien van achtereenvolgens 1,1% bbp, 0,7% en 0,9% bbp (figuur 3.1). De begrotingsoverschotten in de ramingsjaren houden verband met de gunstige economische ontwikkelingen, maar worden getemperd door expansief begrotingsbeleid. Het dalende structurele saldo van 0,8% bbp in 2017 naar 0,0% bbp in 2018 en -0,4% bbp in 2019 illustreert het expansieve begrotingsbeleid. Daarmee wordt de toch al gunstige economie verder gestimuleerd en worden minder buffers opgebouwd voor magere jaren. Dit jaar en volgend jaar nemen de uitgaven toe mede als gevolg van de intensivering van het nieuwe kabinet. Door de stevige economische groei en de lagere rentelasten nemen de collectieve uitgaven in % bbp per saldo echter licht af (tabel 3.1). Tegenover de stijgende uitgaven staan hogere indirecte belastingen, zoals de verhoging van het lage btw-tarief en energiebelastingen, en stijgende belastingopbrengsten door een gunstige economie, ondanks een verlaging van de inkomstenbelasting in 2019. Per saldo loopt de collectieve lastenquote iets op naar 39,1% in 2019, terwijl die in 2018 gelijk blijft aan 2017. Ook is de geraamde stijging van de inkomsten in 2019 per saldo iets groter dan de toename van de uitgaven, zodat het EMU-saldo toeneemt.

Figuur 3.1 EMU-saldo en collectieve lasten, 2001-2019

Bron: CPB en CBS ([link](#))

De overheidsbestedingen lopen op door intensiveringen in onderwijs en defensie en door de stijgende zorguitgaven. De overheidsbestedingen groeien in volume met 3,5% in 2018 en 2,4% in 2019. De intensiveringen bij defensie zitten vooral in materieel, terwijl de overige intensiveringen – zoals bij onderwijs – vooral de vorm van extra werkgelegenheid bij de overheid aannemen (figuur 3.3).⁵¹ Het is de vraag of de extra werkgelegenheid bij de

⁵¹ Waar de verdeling van de intensiveringen over materiele consumptie en loonkosten onzeker is, zoals bij de investeringen in onderwijs, is de raming gemaakt op basis van de historische verdeling tussen deze twee posten.

overheid gemakkelijk vervuld kan worden in een krappe arbeidsmarkt (zie hoofdstuk 2). Een tegenvallende werkgelegenheids groei bij de overheid heeft een temperend effect op de economie en een gunstig effect op de overheidsbegroting.

Het beeld rondom het Groningerveld is met veel onzekerheid omgeven. Dit geldt voor het afbouwpad voor het gaswinningsniveau, voor de omvang en timing van de schadevergoedingen en de versterkingen, voor de verdeling van de kosten tussen overheid en oliebedrijven⁵² en voor de cijfermatige neerslag in de begroting. In de ramingen is vooralsnog uitgegaan van de bestaande veronderstellingen van het kabinet van een gaswinningsniveau uit het Groningerveld van 21,6 mld Nm³. Na de recente aardbeving bij Zeerijp adviseerde het Staatstoezicht op de Mijnen om de gaswinning uit de Groningervelden zo snel mogelijk af te bouwen naar 12 mld Nm³.⁵³ Ceteris paribus leidt bij de huidige gasprijs elke 4 mld Nm³ minder gaswinning tot een lagere economische groei van 0,1% bbp en een verslechtering van het begrotingssaldo met 0,1% bbp.

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën, 2014-2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	46,4	45,2	43,8	43,1	42,6	42,2
Collectieve lasten	37,5	37,3	38,8	38,9	38,9	39,1
Niet-belastingmiddelen	6,6	5,8	5,4	5,2	4,4	4,0
EMU-saldo	-2,3	-2,1	0,4	1,1	0,7	0,9
w.v. EMU-saldo lokale overheid	-0,2	-0,2	0,1	-0,1	-0,2	-0,2
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-0,3	-0,9	0,9	0,8	0,0	-0,4
EMU-schuld	68,0	64,6	61,8	56,0	52,1	48,4

De bruto overheidsschuld daalt de komende jaren ruim onder het Maastricht-plafond van 60% bbp. Vanaf de piek van 68,0% bbp in 2014 daalde de overheidsschuld in 2017 tot 56,0% bbp. De neerwaartse trend in de schuldquote houdt aan door het noemereffect als gevolg van de stijging van het bbp, het begrotingsoverschot en door financiële transacties zoals de privatisering van ABN AMRO.⁵⁴ Hierdoor neemt de overheidsschuld verder af tot 52,1% bbp in 2018 en 48,4% bbp in 2019.

Het begrotingsoverschot in 2017 is op basis van voorlopige cijfers opwaarts bijgesteld ten opzichte van de decemberraming. Het begrotingssaldo komt 0,6% bbp hoger uit dan in december en komt daarmee uit op 1,1% bbp. Het saldo van 2017 wordt opwaarts beïnvloed doordat minder is uitgegeven dan begroot, het saldo van de lokale overheden zich gunstiger ontwikkelt dan verwacht en de belastinginkomsten hoger zijn uitgekomen. De laatste twee werken ook door in 2018, waardoor ook het saldo positiever is dan eerder

⁵² Zie Handelingen van de Tweede Kamer, 16 januari 2018 ([link](#)).

⁵³ Zie Staatstoezicht op de Mijnen, Advies Groningen-gasveld n.a.v. aardbeving Zeerijp van 8 januari 2018 ([link](#)).

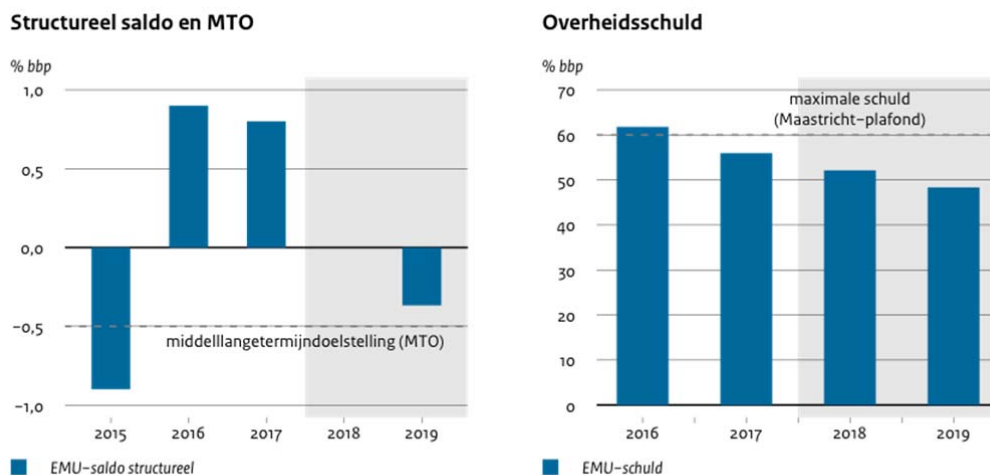
⁵⁴ De overheid bezit momenteel nog 56% van de aandelen van ABN AMRO. In de ramingen wordt ervan uitgegaan dat overheid de resterende aandelen in vier jaar tijd verkoopt. Grofweg komt dit erop neer dat het ingezette afbouwpad van de privatisering wordt doorgezet.

geraamd. Het overschot in 2018 wordt geraamd op 0,7% bbp, 0,2% hoger dan in de decemberraming. Ten opzichte van de middellangetermijnverkenning is het EMU-saldo voor 2019 niet bijgesteld, ondanks de opwaartse bijstelling van het bbp. Dit komt mede doordat een deel van de opwaartse bijstelling wordt veroorzaakt door een grotere export. Export levert minder belastinginkomsten op dan investeringen in woningen en consumptie. Daarnaast drukken een neerwaartse bijstelling van de lonen en een daling van het aantal uitkering de belastinginkomsten.

3.2 De raming en de begrotingsregels

Het structurele begrotingssaldo ligt dit en volgend jaar boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp. Het structurele begrotingssaldo is het feitelijk saldo gecorrigeerd voor tijdelijke en conjuncturele effecten en staat centraal in de Europees overeengekomen begrotingsregels.⁵⁵ In 2018 ligt het structurele saldo met 0,0% bbp in 2018 en -0,4% bbp in 2019 boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp (tabel 3.2). Als het structurele begrotingssaldo de MTO overtreft, zoals in de ramingsperiode het geval is, dan hoeft de ontwikkeling van het structurele saldo niet te worden beoordeeld in het licht van de vastgestelde begrotingsopdracht. Ook is er in dat geval geen beoordeling van de gecorrigeerde overheidsuitgaven nodig.⁵⁶ Voor de Europees overeengekomen begrotingsregels is ook de overheidsschuld van belang. In de ramingsjaren ligt de schuld onder het plafond van 60% bbp (tabel 3.2 en figuur 3.2).

Figuur 3.2 De raming en de Europese regels

Bron: CPB en CBS ([link](#)).

⁵⁵ Wat de Europese begrotingsregels betreft neemt het CPB de budgettaire raming voor zijn rekening. De afdeling Advisering van de Raad van State is belast met de meer normatieve beoordeling van de naleving van de Europese begrotingsafspraken.

⁵⁶ Zie Europese Commissie, 2017, *Vade mecum on the Stability and Growth Pact*, European Economy, 2017 edition, Institutional Paper 052 ([link](#)). Zie met name pagina 47: "Countries that have exceeded their MTO do not need to be assessed for compliance with the expenditure benchmark."

Tabel 3.2 Gegevens voor Europese begrotingsregels

	2016	2017	2018	2019
EMU-saldo (% bbp)	0,4	1,1	0,7	0,9
EMU-saldo conjunctureel (EC-methode, % bbp)	-0,8	-0,1	0,7	1,2
EMU-saldo eenmalige en andere tijdelijke maatregelen (% bbp)	0,3	0,3	0,1	0,1
EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp)	0,9	0,8	0,0	-0,4
Middellangetermijndoelstelling structureel EMU-saldo (MTO) (% bbp)	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5
Gecorrigeerde collectieve uitgaven (volume, %) (a)	-0,8	0,3	4,3	1,8
Normgroei (maximale groei gecorrigeerde collectieve uitgaven) (a)	1,0	3,5	2,7	3,6
EMU-schuld	61,8	56,0	52,1	48,4
EMU-schuld plafond (b)	60,0	60,0	60,0	60,0

(a) In ramingsjaren is geen beoordeling van overheidsuitgaven nodig, omdat het structurele saldo boven de MTO ligt.
(b) De overheidsschuld dient minder dan 60% bbp te zijn, of dient in ieder geval met een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar af te nemen.

Het kabinet richt zich op een trendmatig begrotingsbeleid. De Europese begrotingsregels zijn leidend voor het Nederlandse begrotingsbeleid.⁵⁷ Dit begrotingsbeleid wordt geconcretiseerd door de begrotingsregels van het kabinet, waarbij de uitgavenplafonds en het inkomstenkader centraal staan. Aan de uitgavenkant worden afspraken gemaakt over het maximale plafond, terwijl aan de inkomstenkant wordt gemonitord of de beleidsmatige lastendruk het bij het Regeerakkoord afgesproken pad volgt. Wanneer maatregelen worden genomen die de lasten verhogen, bepaalt het inkomstenkader dat er compenserende maatregelen nodig zijn die de lasten juist verlagen, en vice versa. Met het aantreden van het nieuwe kabinet zijn de uitgavenkaders voor de periode 2018-2021 vastgesteld. Een aantal begrotingsposten zijn verschoven, waarvan de rentebetalingen en de uitgaven aan zorg door gemeenten de belangrijkste zijn. De rentebetalingen vallen nu binnen het uitgavenplafond Rijksbegroting (voorheen Rijksbegroting in enge zin genoemd), terwijl deze vroeger buiten het kader vielen. De zorguitgaven door gemeenten worden verplaatst van het kader Zorg (voorheen BKZ) naar het kader Rijksbegroting en geïntegreerd in de algemene uitkering van het Gemeentefonds. Het uitgavenplafond wordt geïndexeerd met de loon- en prijsontwikkelingen van de uitgaven en niet, zoals voorheen, met de prijs nationale bestedingen. Hierdoor hoeven de uitgaven niet meer te worden aangepast als gevolg van de ontwikkelingen van de ruilvoet, het verschil tussen de prijs nationale bestedingen en de loon- en prijsontwikkelingen van de uitgaven. Het uitgavenplafond beweegt in de nieuwe regels automatisch mee met de loon- en prijsontwikkelingen van de kaders. Verder wordt het plafond van het kader Sociale zekerheid gecorrigeerd voor het conjuncturele deel van de uitgaven aan WW en bijstand.

⁵⁷ Zie Startnota, ministerie van Financiën, 3 november 2017 ([link](#)).

De indexering van de algemene uitkering van het gemeente- provinciefonds lopen grosso modo mee met de ontwikkeling van de totale uitgaven onder het uitgavenplafond, waar deze in het verleden meeliepen met de netto gecorrigeerde Rijksuitgaven.⁵⁸

Volgens de huidige inzichten blijven de uitgaven onder de afgesproken

begrotingsplafonds. Bij het uitgavenplafond Rijksbegroting is weliswaar sprake van een lichte overschrijding, maar dit wordt meer dan gecompenseerd door een onderschrijding bij de plafonds Zorg en Sociale Zekerheid.⁵⁹ De overschrijding bij het uitgavenplafond Rijksbegroting wordt veroorzaakt door de bijdrage aan de wederopbouw van Sint Maarten, Saba en Sint Eustatius, en de intensivering als gevolg van het werkdrukakkoord voor het primair onderwijs. De onderschrijding van het plafond Sociale Zekerheid wordt voornamelijk verklaard door een verschil in de uitgavenraming van het CPB en die van het kabinet. Dit verschil zorgde er bij de start van het kabinet voor dat de door het CPB geraamde uitgaven bij verwerking van het Regeerakkoord reeds 0,4 mld lager waren dan de nadien door het kabinet vastgestelde plafonds bij de Startnota.⁶⁰ De resterende onderschrijding van 0,1 mld euro in 2018 en 0,4 mld euro in 2019 wordt grotendeels veroorzaakt door neerwaartse bijstelling van de AOW-raming. Ook bij het plafond Zorg wordt de onderschrijding van het plafond grotendeels verklaard door een verschil in de uitgavenraming van het CPB en van het kabinet, dat al bij de start van het kabinet aanwezig was. Omdat het kabinet het plafond heeft vastgesteld op basis van de eigen uitgavenraming, waren de door het CPB geraamde uitgaven bij verwerking van het Regeerakkoord reeds 0,8 mld euro in 2018 en 1,4 mld euro in 2019 lager dan de door het kabinet vastgestelde plafonds bij de Startnota.⁶¹ De resterende onderschrijding van 0,2 mld euro in 2018 en de overschrijding van 0,1 mld euro in 2019 worden mede verklaard door uitvoeringsinformatie. Volgens de huidige ramingen van uitgaven en plafonds is sprake van een onderschrijding van de uitgaven onder het plafond in 2018 met 1,5 mld euro en in 2019 met 1,9 mld euro (zie tabel 3.3). De uitgavenplafonds worden anders berekend dan onder het vorige kabinet. De hoogte van het uitgavenplafond en de daadwerkelijke uitgaven van de Rijksoverheid worden gedurende de kabinetsperiode aangepast aan de onafhankelijke indices voor loon- en prijsontwikkelingen van het CPB die in het voorjaar volgen uit het Centraal Economisch Plan

⁵⁸ Zowel onder de oude als onder de nieuwe regels worden bepaalde posten niet meegenomen bij de berekening van het gemeente-provinciefonds. Bij de vorige berekeningswijze werden onder andere correcties uitgevoerd voor de afdrachten aan de EU, de betalingen door het Rijk aan het gemeente-provinciefonds, overboekingen en financieringsverschuivingen. In de nieuwe systematiek worden de betalingen gecorrigeerd voor overdrachten van het Rijk aan de provincie en lokale overheden (zoals betalingen aan het gemeente-provinciefonds), het conjuncturele deel van de uitgaven aan WW en bijstand en financieringsverschuivingen.

⁵⁹ De overschrijding van het uitgavenplafond is berekend als het verschil tussen de door het CPB geraamde uitgaven voor de kaders en de bij de Startnota door de regering vastgestelde uitgavenplafonds van de kaders, waarbij de correctie van de plafonds conform de begrotingsregels zijn berekend door het CPB. De definitieve plafondcorrectie wordt bij de voorjaarsbesluitvorming vastgesteld.

⁶⁰ Na correctie van de overboeking van LIV/LKV (in Startnota verschoven naar uitgavenkant) en een schuif van de IUSD-uitgaven, wijken de door het CPB geraamde uitgaven bij de verwerking van het Regeerakkoord af met -0,4 mld euro in 2018 en -0,4 mld euro in 2019 van de bij de Startnota vastgestelde plafonds.

⁶¹ Het bij de Startnota vastgestelde plafond voor de Zorg wijkt af van de door het CPB geraamde uitgaven bij de verwerking van het regeerakkoord met -0,8 mld euro in 2018 en -1,4 mld euro in 2019. Het verschil van -0,8 mld euro in 2018 is een gevolg van het feit dat het CPB de lagere uitgaven van 0,8 mld euro in 2017 structureel laat doorwerken. In 2019 loopt dit verschil verder op naar -1,4 mld euro als gevolg van verschillen in de gevolgde ramingsmethodiek tussen het CPB en de Startnota.

(CEP) en in september uit de Macro Economische Verkenning (MEV).⁶² Ook wordt het uitgavenplafond gecorrigeerd voor het conjuncturele deel van de WW en bijstand. De indexatie van het uitgavenplafond voor het lopende jaar wordt definitief vastgesteld bij de Voorjaarsnota.

Tabel 3.3 Onderschrijding uitgavenplafond in 2018 en 2019

	2018	2019
	mld euro	
Overschrijding	-1,5	-1,9
w.v. Rijksbegroting	0,1	0,2
sociale zekerheid	-0,5	-0,8
zorg	-1,1	-1,3

Het inkomstenkader wordt per saldo onderschreden. Bij het aantreden van het nieuwe kabinet is in de Startnota voor de jaren 2018-2021 het inkomstenkader vastgesteld.⁶³ Het principe van het inkomstenkader is dat budgettaire gevolgen van aanvullende beleidsmaatregelen (tariefs- dan wel grondslagwijziging) gecompenseerd moeten worden door andere inkomstenmaatregelen, opdat het kader cumulatief over de jaren 2018 tot en met 2021 sluit. Eind 2021 is er bij de huidige raming per saldo sprake van een overschrijding van het kader van 0,3 mld euro (tabel 3.4). Deze overschrijding wordt voornamelijk veroorzaakt door een per saldo lager dan in het inkomstenkader verwachte stijging van de zorgpremies. De CPB-raming van het de zorguitgaven, waaraan de zorgpremies worden gekoppeld, ligt lager dan verwacht in het kader.⁶⁴

Tabel 3.4 Overschrijding inkomstenkader⁶⁵

	2018	2019	2020	2021	Cumulatief 2018-2021
	mld euro				
Overschrijding inkomstenkader	-0,8	-0,3	0,1	0,7	-0,3
w.v. beleidsmutaties (m.u.v. zorg)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
zorg	-0,8	-0,3	0,1	0,7	-0,3

⁶² Zie Startnota, bijlage 1, 3 november 2018 ([link](#)).

⁶³ Zie Startnota, 3 november 2018 ([link](#)).

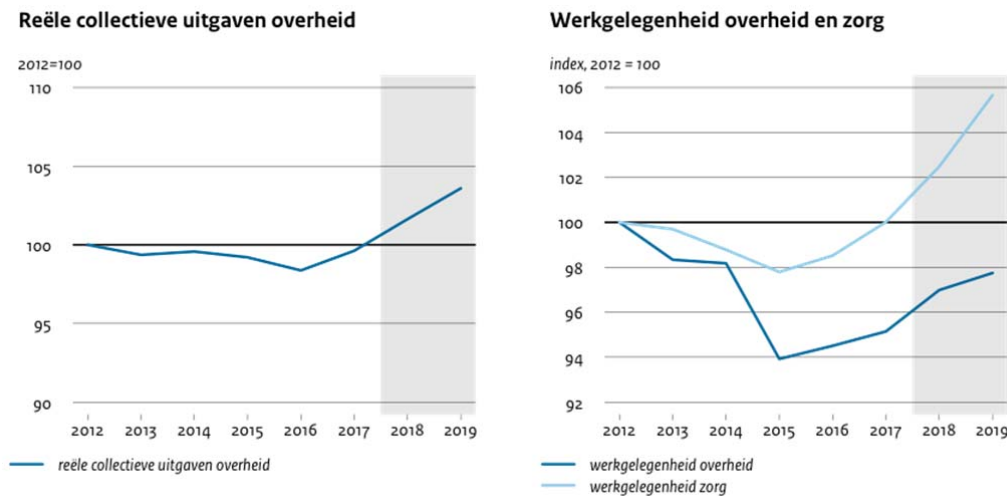
⁶⁴ Dit komt onder andere door een neerwaartse bijstelling van de loonraming voor 2019.

⁶⁵ Het kader dient cumulatief over de kabinetsperiode te sluiten (laatste kolom). De over- of overschrijdingen per jaar geven het verloop over de tijd weer.

3.3 Collectieve uitgaven

De collectieve-uitgavenquote daalt dit en volgend jaar door de stevige economische groei en lagere rentelasten. In 2018 nemen de collectieve uitgaven af met 0,5% bbp naar 42,6% en in 2019 dalen ze verder met 0,4% bbp tot 42,2%. De daling komt door dalende uitgaven in % bbp aan openbaar bestuur en vooral sociale zekerheid. In perioden van hoogconjunctuur neemt het aantal mensen in de WW en in de bijstand af. Ook de rente-uitgaven dalen in % bbp. Door een combinatie van aanhoudend lage rentetarieven en een afnemende schuld nemen de rentelasten in euro's licht af.

Figuur 3.3 Collectieve uitgaven en collectieve werkgelegenheid

Bron: CBS en CPB ([link](#)).

De werkgelegenheid bij de overheid neemt dit en volgend jaar sterk toe. De overheidsbestedingen groeien dit jaar met 3,5% en volgend jaar met 2,4%, onder meer als gevolg van stijgende zorguitgaven en van intensiveringen bij defensie en onderwijs. De intensiveringen bij defensie worden in 2018 en 2019 naar verwachting grotendeels besteed aan nieuw materieel. Bij onderwijs wordt naar verwachting, op basis van de huidige verdeling tussen materiele consumptie en loonkosten, het grootste deel van intensiveringen besteed aan de werving van nieuw personeel. Daarbij is het de vraag of deze extra werkgelegenheid zich laat realiseren in een krappe arbeidsmarkt (zie hoofdstuk 2). Vanwege de concurrentie op de arbeidsmarkt zou het extra budget ook een opwaarts effect kunnen hebben op de incidentele loonontwikkeling in plaats van op de werkgelegenheids groei.

Tabel 3.5 Collectieve uitgaven, 2014-2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
% bbp						
Openbaar bestuur	9,7	9,0	8,7	8,6	8,6	8,5
Veiligheid	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6
Defensie	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1
Infrastructuur	1,5	1,6	1,4	1,4	1,5	1,6
Onderwijs	5,3	5,3	5,3	5,2	5,1	5,0
Zorg (a)	9,7	9,4	9,3	9,2	9,2	9,3
w.v. AWBZ/Wlz (a)	3,8	2,6	2,5	2,5	2,5	2,6
Zvw (b)	5,4	5,6	5,6	5,6	5,6	5,6
overig (o.a. Wmo) (a)	0,5	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1
Sociale zekerheid	12,5	12,5	12,4	12,0	11,6	11,4
w.v. AOW/ANW	5,2	5,3	5,3	5,2	5,0	4,9
WW en bijstand	2,2	2,1	1,9	1,8	1,6	1,5
arbeidsongeschiktheid	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,1	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2
Overdrachten aan bedrijven	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2
Internationale samenwerking	2,0	2,1	1,6	1,7	1,7	1,8
Rente	1,4	1,2	1,1	1,0	0,8	0,7
Bruto collectieve uitgaven	46,4	45,2	43,8	43,1	42,6	42,2
mutatie in %						
Reële bruto collectieve uitgaven	0,2	-0,4	-0,8	1,3	2,0	1,9
Werkgelegenheid sector overheid (b)	-0,2	-4,3	0,6	0,7	1,9	0,8
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (b)	-0,9	-1,0	0,7	1,5	2,5	3,1

(a) De Hervorming Langdurige Zorg en de nieuwe Jeugdwet leiden tot forse verschuivingen tussen de zorgonderdelen in 2015.
(b) Gemeten in uren.

De collectieve zorguitgaven nemen in nominale en reële termen toe. In nominale termen nemen de collectieve zorguitgaven toe met 5,3% in 2018 en 6,5% in 2019. In reële termen betekent dit een stijging van de collectieve zorguitgaven met 3,4% in 2018 en met 4,0% in 2019. In % van het bbp blijven de collectieve zorguitgaven gelijk in 2018, om met 0,1%-punt toe te nemen in 2019.

De stijging van de zorguitgaven wordt per saldo in beperkte mate geremd door veranderingen in beleid. Tegenover intensiveringen in de langdurige zorg⁶⁶ staan ombuigingen bij de curatieve en begrotingsgefinancierde zorg. De beleidsmaatregelen worden in meer detail beschreven in de bijlage. Het verplicht eigen risico blijft ook in 2019 gemaximeerd op 385 euro per persoon. Naast het verplicht eigen risico kunnen volwassen verzekerden kiezen voor een vrijwillig eigen risico. Het kader 'Vrijwillig eigen risico in de zorg op gespannen voet met risicosolidariteit?' gaat dieper in op de wisselwerking tussen risicosolidariteit en het vrijwillig eigen risico.

⁶⁶ Zie ook het kader 'De invoering van het kwaliteitskader verpleeghuiszorg' in de *Macro Economische Verkenning 2018* ([link](#)).

Staat het vrijwillig eigen risico in de zorg op gespannen voet met risicosolidariteit?

In de Zorgverzekeringswet (Zvw) is solidariteit een belangrijk beginsel. Risicosolidariteit is de solidariteit tussen zieken en gezonden. Deze is gewaarborgd door een verbod op premiedifferentiatie (a). Verzekeraars moeten aan iedereen, ziek of gezond, voor een basispolis dezelfde premie vragen. Het Nederlandse stelsel kent een verplicht eigen risico om mensen kostenbewust te maken. Doordat zieken gemiddeld hogere eigen betalingen hebben dan gezonden, perkt het *verplicht* eigen risico de risicosolidariteit in (b). Dit kader gaat over het effect van *vrijwillig* eigen risico op de risicosolidariteit. Een vrijwillig eigen risico is anders dan het verplicht eigen risico, omdat mensen zelf mogen kiezen of ze een hoger eigen risico willen.

Gezonde mensen kunnen profiteren van vrijwillig eigen risico

Steeds meer mensen kiezen voor een vrijwillig eigen risico in de zorg. In 2006 koos slechts 5% van de verzekerden een vrijwillig eigen risico, terwijl in 2017 dit aandeel 12% was (c). Ze kunnen kiezen voor een vrijwillig eigen risico van maximaal 500 euro. In ruil voor die keuze krijgen mensen een premiekorting. Voor zieken is het vrijwillig eigen risico financieel niet aantrekkelijk omdat de zorgkosten vaak hoger zijn dan de premiekorting. Onderzoek laat zien dat er selectie optreedt en dat vooral gezonde mensen met lage zorgkosten voor een vrijwillig eigen risico kiezen (d). De meerderheid van deze mensen is dankzij het vrijwillig eigen risico ook financieel beter af. Gedurende de jaren 2010 tot en met 2013 kregen verzekerden met vrijwillig eigen risico een gemiddelde premiekorting van ongeveer 165 euro terwijl hun gemiddelde extra eigen betalingen 70 euro bedroegen. Het gemiddelde profijt is 95 euro per verzekerde (d). Het vrijwillig eigen risico geeft gezonde mensen dus de mogelijkheid om profijt te hebben, terwijl ongezonde mensen die mogelijkheid niet hebben.

Gevolgen voor risicosolidariteit hangen af van wie het profijt betaalt

Betekent dit gemiddelde profijt van 95 euro een afname van de risicosolidariteit? Dat hangt ervan af door wie het profijt wordt betaald. Er is sprake van een afname van de risicosolidariteit wanneer mensen *zonder* een vrijwillig eigen risico moeten bijdragen aan dit profijt van gezonde mensen via een hogere premie. Er is echter geen sprake van wanneer verzekerden *met* een vrijwillig eigen risico zelf dit profijt financieren, omdat het hogere eigen risico hen stimuleert minder zorg te gebruiken. Dit wordt het remgeldeffect of moreel gevaar genoemd. Een remgeldeffect van gemiddeld 95 euro per verzekerde zou betekenen dat de risicosolidariteit niet is afgenomen door het vrijwillig eigen risico.

Precieze omvang van remgeldeffect is niet bekend

Hoewel er veel evidentie in de literatuur is dat een hoger eigen risico leidt tot afname van zorggebruik, is de (precieze) omvang van het remgeldeffect onbekend en moeilijk te meten. Een remgeldeffect van 95 euro is naar verwachting een (te) hoog bedrag. In een eerdere CPB Notitie werd gerekend met een remgeldeffect van 50 euro. In dat geval blijft er een gemiddeld profijt van 45 euro over voor een verzekerde *met* een vrijwillig eigen risico. Het totale profijt, voor alle verzekerden *met* een vrijwillig eigen risico opgeteld, is 60 mln euro. Dit is het verlies aan solidariteit als gevolg van het vrijwillig eigen risico. Als we vervolgens veronderstellen dat dit bedrag wordt bekostigd door alle verzekerden, dan betekent dit voor verzekerden *zonder* vrijwillig eigen risico een jaarlijkse premieverhoging van ongeveer 5 euro (d).

Gevolgen voor risicosolidariteit hangen af van omvang remgeldeffect

Bovenstaand rekenvoorbeeld laat zien dat het vrijwillig eigen risico mogelijk leidt tot een lichte afname van de risicosolidariteit in de zorg. De mate waarin deze solidariteit afneemt, hangt van de precieze omvang van het remgeldeffect. Onderzoek kan meer inzicht hierin geven. Het is een politieke afweging of de lichte inperking van de risicosolidariteit opweegt tegen argumenten voor een vrijwillig eigen risico, zoals het creëren van een draagvlak voor het zorgstelsel. Daarnaast wil de overheid mogelijk het vrijwillig eigen risico inzetten als beloning voor mensen met gezonde leefstijl.

(a) De inkomenssolidariteit tussen hoge en lage inkomens is georganiseerd door de verplichte inkomensafhankelijke bijdragen en de zorgtoeslag. De zorgtoeslag is een financiële tegemoetkoming voor lage inkomens om de premie en het verplichte eigen risico te kunnen betalen aan de zorgverzekeraar.

(b) Het verplicht eigen risico heeft ook gevolgen voor de herverdeling van rijke naar arme en van jongere naar oudere verzekerden. Deze effecten worden besproken in CPB Policy Brief 'Financiering van de zorg op de lange termijn' ([link](#)).

(c) NZa. 2017, Marktscan Zorgverzekeringsmarkt 2017 ([link](#)).

(d) CPB Notitie, 2016, Keuzegedrag verzekerden en risicosolidariteit bij vrijwillig eigen risico ([link](#)).

De **socialezekerheidsuitgaven** in % van het bbp nemen af van 12% in 2017 naar 11,4% in 2019 (zie tabel 3.5). Deze daling is vooral toe te schrijven aan een daling van de uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen. Daarnaast dalen ook de AOW-uitgaven in % van het bbp. De totale AOW-uitgaven nemen weliswaar toe, maar de uitgaven stijgen minder hard dan het bbp.

Tabel 3.6 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2017-2019

	2017	2018	2019
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	3094	3120	3130
ANW	25	25	25
Ziekteverzuim	300	305	300
Arbeidsongeschiktheid totaal	673	675	680
w.v. WAO/WIA/WAZ	470	470	480
Wajong	204	205	200
Werkloosheidsuitkering	293	240	210
Participatiewet/IOAW/IOAZ	425	420	410
Totaal	4811	4780	4750
Actieven (b)	6960	7095	7210
l/a-ratio (c)	69	67	66
w.v. AOW	44	44	43
overig	25	23	22
(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren. (b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren. (c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieven ten opzichte van actieven, in procenten.			

Het totale uitkeringsvolume daalt de komende jaren, maar het beeld verschilt per regeling. Het AOW-volume stijgt gedurende de periode 2017-2019 met ongeveer 40.000 uitkeringen als gevolg van demografische ontwikkelingen. De verhoging van de AOW-leeftijd remt de stijging van het aantal AOW-uitkeringen. Het ziekteverzuim blijft nagenoeg gelijk, terwijl het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen licht stijgt. Het aantal werkloosheidsuitkeringen neemt verder af in 2018 en 2019 als gevolg van de dalende werkloosheid. Die daling van de werkloosheid zorgt ook voor een afname van het aantal bijstandsuitkeringen. Door instroom vanuit de voormalige Wajong-doelgroep en het beroep dat asielzoekers doen op de bijstand, is de daling minder sterk dan te verwachten valt op basis van de conjuncturele ontwikkelingen.

3.4 Collectieve lasten

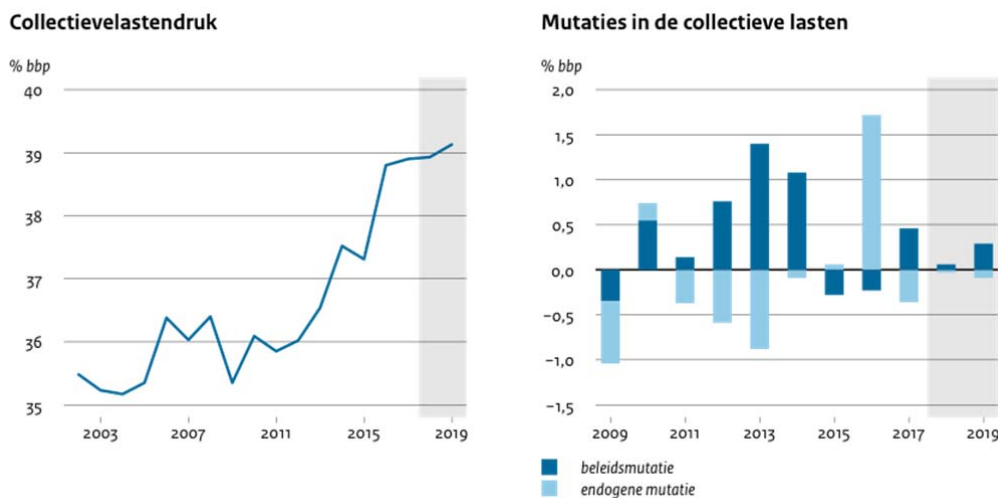
De collectievelastendruk blijft dit jaar afgerond gelijk aan 2017, maar neemt toe in 2019. Net als in 2017 is de collectievelastendruk per saldo 38,9% bbp. In 2019 stijgt dit percentage naar 39,1% bbp. Tegenover de toenemende ontvangsten als gevolg van beleid van 0,4% bbp in deze periode staat een daling van 0,1% bbp door conjuncturele factoren. Wat betreft de beleidszijde gaat het voornamelijk om hogere opbrengsten vanwege de verhoging van het lage btw-tarief in 2019, hogere Zvw- en werknemerspremies en een

stijging van de energiebelasting en de heffing Opslag Duurzame Energie (ODE). De verhoging van de opbrengsten wordt gedempt door onder andere de verhoging van de algemene heffingskorting en de eerste stap van de invoering van het tweeschijvenstelsel⁶⁷ in de loon- en inkomensheffing in 2019. De collectievelastendruk daalt per saldo door conjuncturele factoren. De ontwikkelingen van diverse heffingsgrondslagen blijven om verschillende redenen achter bij de economische groei.

Tabel 3.7 Belasting- en premieontvangsten, 2017-2019

	2017	2018	2019	2018	2019	2018	2019
				Beleid		Endogeen	
	niveau in % bbp			mutaties in % bbp per jaar			
Loon- en inkomensheffing	13,8	13,7	13,3	-0,1	-0,6	-0,1	0,3
Premies werknemersverzekeringen	3,2	3,3	3,3	0,0	0,2	0,0	-0,1
Zvw-premies	5,2	5,2	5,3	0,1	0,1	-0,1	-0,1
Vennootschapsbelasting (exclusief gas)	2,9	2,9	2,9	0,0	0,1	0,0	-0,1
Belastingen op productie en invoer	11,9	11,9	12,4	0,1	0,5	-0,1	-0,1
Overige belastingen	1,8	1,9	1,9	-0,1	0,0	0,1	0,0
Totaal	38,9	38,9	39,1	0,1	0,3	0,0	-0,1

Figuur 3.4 Collectievelastendruk in % bbp (links) en beleids- en endogene mutaties in de collectievelastendruk in % bbp (rechts)

Bron: CBS en CPB ([link](#)).

Beleidsmatige lastenontwikkeling

De lastenverzwaring in 2018 treft voornamelijk bedrijven. De totale lastenverzwaring in 2018 is 0,8 mld euro. Deze lastenverzwaring treft met name bedrijven (1 mld euro, tabel 3.8). Het gaat hierbij voornamelijk om een per saldo stijging van de door werkgevers betaalde premies. Verder nemen de lasten voor bedrijven toe als gevolg van een hogere ODE-

⁶⁷ In 2019 gaat het tarief in de eerste schijf van 36,55% naar 36,69% en dalen de tarieven in de tweede en derde schijf van 40,85% naar 38,06% en in de vierde schijf van 51,95% naar 51,75%.

heffing. De lasten voor gezinnen dalen (-0,3 mld euro). Dit heeft onder andere te maken met de verhoging van de ouderenkorting.⁶⁸ Daartegenover staan hogere lasten als gevolg van stijgende zorgpremies en maatregelen in de sfeer van de energiebelasting en ODE-heffing.⁶⁹ De lasten voor de overheid stijgen per saldo met 0,1 mld euro, voornamelijk door een toename van de Zvw- en Aof-premie.

In 2019 krijgen gezinnen te maken met een verdere lastenverlichting, bedrijven met een verdere lastenverzwaring. De totale lastenverzwaring in 2019 betreft 2,6 mld euro. Dit betreft 3,4 mld euro lastenverzwaring voor bedrijven. Dit is het resultaat van per saldo hogere werkgeverspremies⁷⁰ en lasten op energie, samen met onder andere de verhoging van het lage btw-tarief. Hoewel in 2019 de eerste stap van de tariefsverlaging plaatsvindt, stijgt in dat jaar per saldo de beleidsmatige vennootschapsbelasting voor bedrijven door een grondslagverbreding (onder andere door aftrekbeperkingen). De beleidsmatige opbrengst van de dividendbelasting stijgt in 2019 vanwege de anticipatie van de verhoging van het box-2-tarief, waarvoor de dividendbelasting als voorheffing geldt.⁷¹ Gezinnen hebben juist te maken met een verdere lastenverlichting van 0,9 mld euro. Deze bestaat met name uit de eerste stap van de invoering van het tweeschijvenstelsel in de loon- en inkomensheffing. Daartegenover staat een lastenverzwaring ten gevolge van de stijging van het lage btw-tarief van 6% naar 9% en de hogere lasten op energie. De lasten voor de overheid stijgen per saldo met 0,1 mld euro, door toename van de AWf-premies.

Ontwikkeling als gevolg van de heffingsgrondslagen

De endogene belasting- en premieontvangsten blijven gelijk in 2018 en nemen af in 2019. De grondslag van de Zvw-premieopbrengst blijft achter bij de economische groei.⁷² De vertraagde oplegging van aanslagen in de erf- en schenkbelasting in 2017 wordt naar verwachting ingehaald in 2018. De grondslagontwikkeling van de overdrachtsbelasting blijft achter, door de geraamde afname van de woningtransacties. De endogene ontwikkeling van de (benzine- en diesel-)accijns blijft onder invloed van vergroening achter in vergelijking met de bbp-groei. In 2019 wordt de negatieve endogene ontwikkeling (0,1% bbp, zie tabel 3.7) deels gedempt door het meestijgende besteedbaar inkomen en de relatieve verschuiving daarvan naar hogere schijven (progressie) in de loon- en inkomensheffing.⁷³

⁶⁸ Daarnaast valt een deel van de tijdelijk hogere kasstroom vanwege de uitfasering van de pensioenen in eigen beheer (PEB) weg na 2017. Zie ook het kader 'Pensioen in eigen beheer en de begroting 2017' in de *Macro Economische Verkenning 2017*.

⁶⁹ Zie ook het kader 'Klimaatbeleid gefinancierd met belastingen op elektriciteit en gas werkt denivellerend' in dit *Centraal Economisch Plan*.

⁷⁰ Het gaat vooral om een hogere AWf-premie vanwege de dekking van werkgeverscompensatie vanuit het AWf voor de transitievergoeding bij ontslag na twee jaar ziekte, conform het gewijzigde Arbeidsmarktpakket 2016.

⁷¹ Het tarief van box 2 wordt in 2020 verhoogd naar 27,3% en in 2021 naar 28,5%. De verhoging zorgt voor anticipatie-effecten, waardoor er in 2018 en 2019 al een beleidsmatige lastenontwikkeling te zien is.

⁷² De grondslagontwikkeling is o.a. afhankelijk van de bevolkingsgroei, de indexatie, het aantal werkenden en de lonen.

⁷³ De inflatiecorrectie in 2019 is lager dan de geraamde gemiddelde loonstijging.

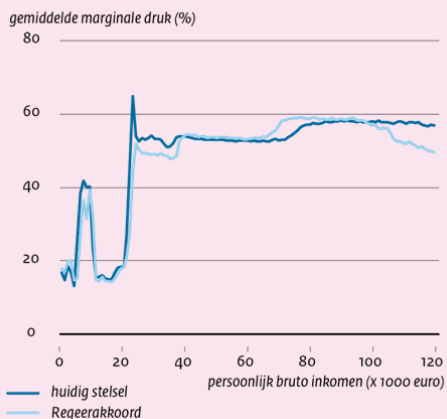
Effecten fiscale maatregelen op de (marginale) belastingdruk

Een van de grote fiscale maatregelen in het Regeerakkoord (RA) Rutte-III is de (stapsgewijze) invoering van het tweeschijvenstelsel. Het invoeren van het tweeschijvenstelsel leidt in de huidige kabinetsperiode tot een lastenverlichting van 5,9 mld euro. De gemiddelde belastingdruk neemt hierdoor af en de koopkracht toe. De effecten van het RA op de marginale belastingdruk zijn minder eenduidig. Dit hangt voor een belangrijk deel samen met de complexiteit van het stelsel. Tegenover de verlaging van de marginale belastingtarieven in het tweeschijvenstelsel staat namelijk een snellere afbouw van de arbeidskorting en algemene heffingskorting voor midden- en hogere inkomens, wat ongunstig is voor de marginale belastingdruk van deze groepen.

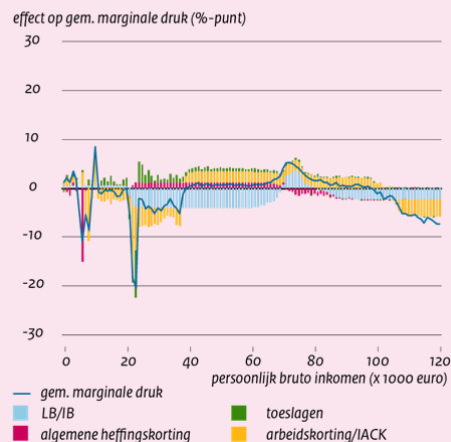
Wisselende effecten maatregelen op gemiddelde marginale belastingdruk

De marginale druk (de belasting die je betaalt over extra loon, inclusief het verlies aan toeslagen) daalt voor inkomens tussen de 25.000 en 40.000 euro (onderstaande figuren links en rechts). Dit komt door de invoering van het tweeschijvenstelsel. Het schrappen van de harde afbouwgrens in de huurtoeslag zorgt ervoor dat het piekje in de marginale druk rond de 24.000 euro wegvalt (figuur links). Vanaf 40.000 euro is de marginale druk weer op het niveau van het huidige stelsel door de steilere afbouw van de arbeidskorting en de algemene heffingskorting (figuur rechts). De top van de gemiddelde marginale druk van circa 60% wordt zelfs eerder bereikt in het tweeschijvenstelsel, door het bevriezen van het aangrijpingspunt van het toptarief. Vanaf circa 100.000 euro neemt de marginale druk af, doordat de arbeidskorting daar volledig (en eerder dan in het huidige stelsel) is afgebouwd.

Marginale druk, voor en na Regeerakkoord

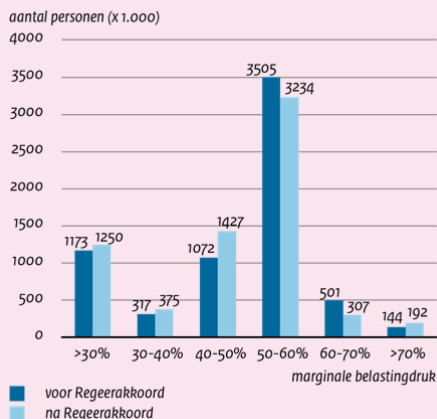

Decompositie effect Regeerakkoord

Uit onderstaande figuur blijkt dat het aantal huishoudens met een lagere marginale belastingdruk (tot 50%) iets toeneemt door de invoering van het tweeschijvenstelsel (ten opzichte van het aantal huishoudens met een hogere druk van tussen de 50% en 70%). Opvallend is tegelijkertijd dat het aandeel huishoudens met een druk van meer dan 70% eveneens iets toeneemt. (a)

Verdeling marginale belastingdruk

(a) Het aandeel huishoudens met een druk boven de 100% (niet in figuur) neemt juist iets af door het vervallen van de maximum inkomensgrens in de huurtoeslag.

Tabel 3.8 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2018 en 2019 in mld euro

	2018	2019
	mld euro	
Gezinnen	-0,3	-0,9
Btw	0,0	2,3
Tabaksaccijns	0,0	0,1
Energiebelasting en opslag duurzame energie	0,4	0,8
Loon- en inkomensheffing	-1,0	-5,0
Zvw	0,5	1,1
Overig gezinnen	-0,2	-0,2
Bedrijven	1,0	3,4
Btw	0,0	0,8
ETS-heffing	0,0	-0,1
Energiebelasting en opslag duurzame energie	0,2	0,5
Vennootschapsbelasting	0,1	0,5
Dividendbelasting	0,2	0,7
Aof-premie	0,3	0,1
AWf-premie	0,7	1,0
Sectorpremie	-1,0	0,0
Zvw	0,5	0,0
Overig bedrijven	0,1	0,0
Overheid	0,1	0,1
AWf-premie	0,0	0,1
Aof-premie	0,1	0,0
Sectorpremie	-0,1	0,0
Zvw	0,1	0,0
Overig overheid	0,0	0,0
Totaal gezinnen, bedrijven en overheid	0,8	2,6

3.5 Koopkracht

In 2018 en 2019 verbetert de mediane statische koopkracht met respectievelijk 0,6% en 1,6%.⁷⁴ De contractloonontwikkeling in de marktsector in 2018 en 2019 bedraagt respectievelijk 2,2% en 3,2%. Rekening houdend met inflatie (gemeten aan de hand van de cpi) vertaalt dit zich in een reële contractloonstijging van 0,6% in 2018 en 0,8% in 2019. Daarnaast is er sprake van beleid. In 2018 zijn de beleidseffecten beperkt, maar in 2019 gaan de eerste (per saldo lastenverlichtende) maatregelen van het Regeerakkoord in. Het koopkrachtbeeld voor 2019 is (mede) daardoor gunstiger dan het beeld in 2018. Werkenden gaan er in 2019 het meest op vooruit (1,8%), gevolgd door gepensioneerden (1,3%). Uitkeringsgerechtigden gaan er, evenals in 2018, het minst op vooruit (0,8% in 2019).

Koopkrachtverbetering in 2018

In 2018 neemt de mediane statische koopkracht toe met 0,6%. Zowel bij werkenden (0,8%) als bij gepensioneerden (0,4%) is in doorsnee sprake van een koopkrachtstijging. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden neemt in 2018 nauwelijks toe (0,1%). De reële contractlonen nemen toe met 0,6% in 2018. Verder hebben alle huishoudens die geen zorgtoeslag ontvangen, nadeel van de verhoging van de nominale Zvw-premies met 22 euro.

Daarnaast is er sprake van beleid. Lagere inkomens hebben in 2018 voordeel van de verhoging van de maximale zorgtoeslag. Huishoudens met inkomens in de tweede schijf of hoger hebben nadeel van een verhoging van het tweede- en derdeschijftarief met 0,05%-punt. Het vierdeschijftarief wordt juist verlaagd met 0,05%-punt. Ook wordt het aangrijpingspunt van het vierdeschijftarief met 900 euro verhoogd. Dit is gunstig voor huishoudens met een inkomen in de vierde schijf. Verder geldt dat het maximale tarief waartegen hypotheekrente kan worden afgetrokken, met 0,5%-punt wordt verlaagd. Met name huishoudens met een lager inkomen ondervinden verder een negatief koopkrachteffect door het verlagen van de maximale algemene heffingskorting met 8 euro. Gezinnen met kinderen hebben voordeel van de verhoging van 71 euro van het kindgebonden budget voor het tweede kind. Huishoudens met vermogen hebben voordeel van de verhoging van het heffingsvrij vermogen naar 30.000 euro.

Werkenden gaan er in 2018 meer op vooruit dan uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden. Werkenden gaan er in doorsnee 0,8% op vooruit, met name door de reële contractloonstijging. Uitkeringsgerechtigden gaan er licht op vooruit met 0,1%, onder andere door het verhogen van de maximale zorgtoeslag. De koopkracht van deze groep wordt gedrukt door de afbouw van de dubbele heffingskorting in het referentieminimumloon voor bijstandsgerechtigden en door de verlaging van de algemene heffingskorting met 8 euro. Gepensioneerden gaan er in doorsnee 0,4% op vooruit. Ook veel gepensioneerden hebben voordeel van de verhoging van de zorgtoeslag. Daarnaast neemt de koopkracht van deze groep toe doordat de maximale ouderenkorting met 115 euro wordt verhoogd. Het beperkt indexerende van de aanvullende pensioenen en de verlagingen van de

⁷⁴ Zie onze nieuwe webpagina ([link](#)) voor een nadere toelichting op hoe de koopkrachtramingen tot stand komen.

inkomensondersteuning AOW en de alleenstaande ouderenkorting drukken de koopkracht van deze groep.

Om de mediane koopkrachtontwikkeling zit een grote spreiding. In de puntenwolken (zie figuur 3.6) ligt 90% van de koopkrachtontwikkeling van de huishoudens tussen de bovenste en onderste lijn. Hierin is zichtbaar dat hoewel de mediane koopkrachtontwikkeling van de verschillende inkomensgroepen positief is, een deel van de huishoudens een koopkrachtachteruitgang ondergaat. Het gaat om 19% van alle huishoudens (en betreft relatief vaak uitkeringsgerechtigden, alleenverdieners en huishoudens met een inkomen kleiner dan 175% van het minimumloon).

De ontwikkeling van de mediane koopkracht in 2018 is even gunstig als werd geraamd in de *Macro Economische Verkenning 2018*. Voor werkenden is het beeld eveneens gelijk gebleven, terwijl het beeld voor gepensioneerd en uitkeringsgerechtigden neerwaarts is bijgesteld (beide groepen met 0,2%). Alle groepen ondervinden nadeel van de opwaartse bijstelling van de inflatieraming (met 0,2%). Daar staat tegenover dat midden en hogere inkomens voordeel hebben van de neerwaartse bijstelling van de ontwikkeling van de zorgpremies in 2018. Voor uitkeringsgerechtigden en gepensioneerd geldt (meer dan voor werkenden) dat de zorgtoeslag eveneens lager uitvalt, waardoor zij in doorsnee geen of minder profijt hebben van de lagere zorgpremies.

In 2019 neemt de mediane statische koopkracht toe met 1,6%

In 2019 neemt de mediane statische koopkracht meer toe dan in 2018. In doorsnee is sprake van een stijging van 1,6%.⁷⁵ Evenals in 2018 gaan werkenden er het meest op vooruit met 1,8%. Gepensioneerd en uitkeringsgerechtigden gaan er respectievelijk 1,3% en 0,8% op vooruit. De reële contractlonen nemen toe met 0,8% in 2019. Verder hebben alle huishoudens die geen zorgtoeslag ontvangen, nadeel van de verhoging van de nominale Zvw-premies met 96 euro.

In 2019 worden verder de eerste maatregelen uit het Regeerakkoord ingevoerd. De eerste stap richting het beoogde tweeschijvenstelsel wordt genomen door het tarief van de eerste schijf te verhogen met 0,14%-punt, en de tarieven van de tweede, derde (beide met 2,79%-punt) en de vierde schijf (met 0,2%-punt) te verlagen. De tariefsaanpassingen zijn relatief gunstig voor de koopkracht van midden- en hogere inkomens (>175% wml) die er in doorsnee meer op vooruitgaan dan lagere inkomens. Het bevriezen van het aangrijpingspunt van het toptarief op het niveau van 2018 is ongunstig voor huishoudens met een inkomen in de vierde schijf. De verhoging van de maximale algemene heffingskorting (met 140 euro) is gunstig voor de laagste inkomens (<175% wml). Door de steilere afbouw van de algemene heffingskorting, die aanvangt net voor het wml, zijn de positieve effecten van deze maatregel voor de (lagere) middeninkomens kleiner. Woningbezitters zonder of met een geringe eigenwoningsschuld hebben verder beperkt nadeel van de beperking van de 'wet Hillen'.

⁷⁵ Dit is de mediane ontwikkeling (zie [link](#) voor meer toelichting). Ondanks dat de mediane ontwikkeling positief is, wordt voor circa 4% van de huishoudens een koopkrachtachteruitgang verwacht in 2019. Het gaat relatief vaak om huishoudens met een laag inkomen en uitkeringsgerechtigden.

Werkenden gaan er in doorsnee 1,8% op vooruit in 2019. Deze groep heeft relatief voordeel van de tariefsaanpassingen in 2019, en van de verhoging van de maximale arbeidskorting (met 110 euro). Het steiler afbouwen van de arbeidskorting is vooral ongunstig voor de werkenden met een hoog inkomen.

Uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden gaan er respectievelijk 0,8% en 1,3% op vooruit in 2019. Ook deze groepen hebben voordeel van de tariefsaanpassingen, hoewel in mindere mate dan werkenden. Het verhogen van de algemene heffingskorting heeft juist een relatief sterk positief effect op de koopkracht van deze groepen. De koopkracht van deze groepen wordt beperkt door het verlagen van de zorgtoeslag voor alleenstaanden in 2019 en door het schrappen van de Kan-bepaling in de huurtoeslag. Uitkeringsgerechtigden hebben verder nadeel van de jaarlijkse verlaging van de bijstand (via de afbouw van de dubbele heffingskorting). De aanpassingen in de ouderenkorting (met een meer geleidelijke afbouw) zijn ten slotte gunstig voor gepensioneerden met lagere inkomens, maar ongunstig voor gepensioneerden met hogere inkomens.

Alleenverdieners gaan er in doorsnee licht meer op vooruit dan tweeverdieners (met 1,8% om 1,7% voor tweeverdieners), en meer dan alleenstaanden (1,4%).

Alleenverdieners hebben relatief veel profijt van de tariefsaanpassingen, terwijl tweeverdieners relatief veel profijt hebben van de verhogingen van de maximale arbeids- en algemene heffingskorting. Verder hebben alleenstaanden nadeel van de verlaging van de zorgtoeslag voor alleenstaanden, waar alleen- en tweeverdieners voordeel hebben van de verhoging van de zorgtoeslag voor stellen.

Gezinnen met kinderen hebben voordeel van de verhoging van de kinderbijslag met 92 euro in 2019 en de verhoging van de kinderopvangtoeslag, waardoor ze er iets meer op vooruitgaan (1,8%) dan gezinnen zonder kinderen (1,7%).

Bepaalde maatregelen worden niet aan specifieke huishoudens toegewezen en komen tot uiting in de koopkracht van huishoudens via de inflatie. Voorbeelden in 2019 zijn verhogingen van het lage btw-tarief, de ODE en de energiebelasting. Voor een verkenning van de inkomenseffecten van de ODE en overige energielasten voor specifieke inkomensgroepen verwijzen we naar het kader verderop in deze paragraaf en het bijbehorende achtergronddocument.⁷⁶ Zie verder de bijlage voor een overzicht van de koopkrachtrelevante beleidsmaatregelen in 2019.

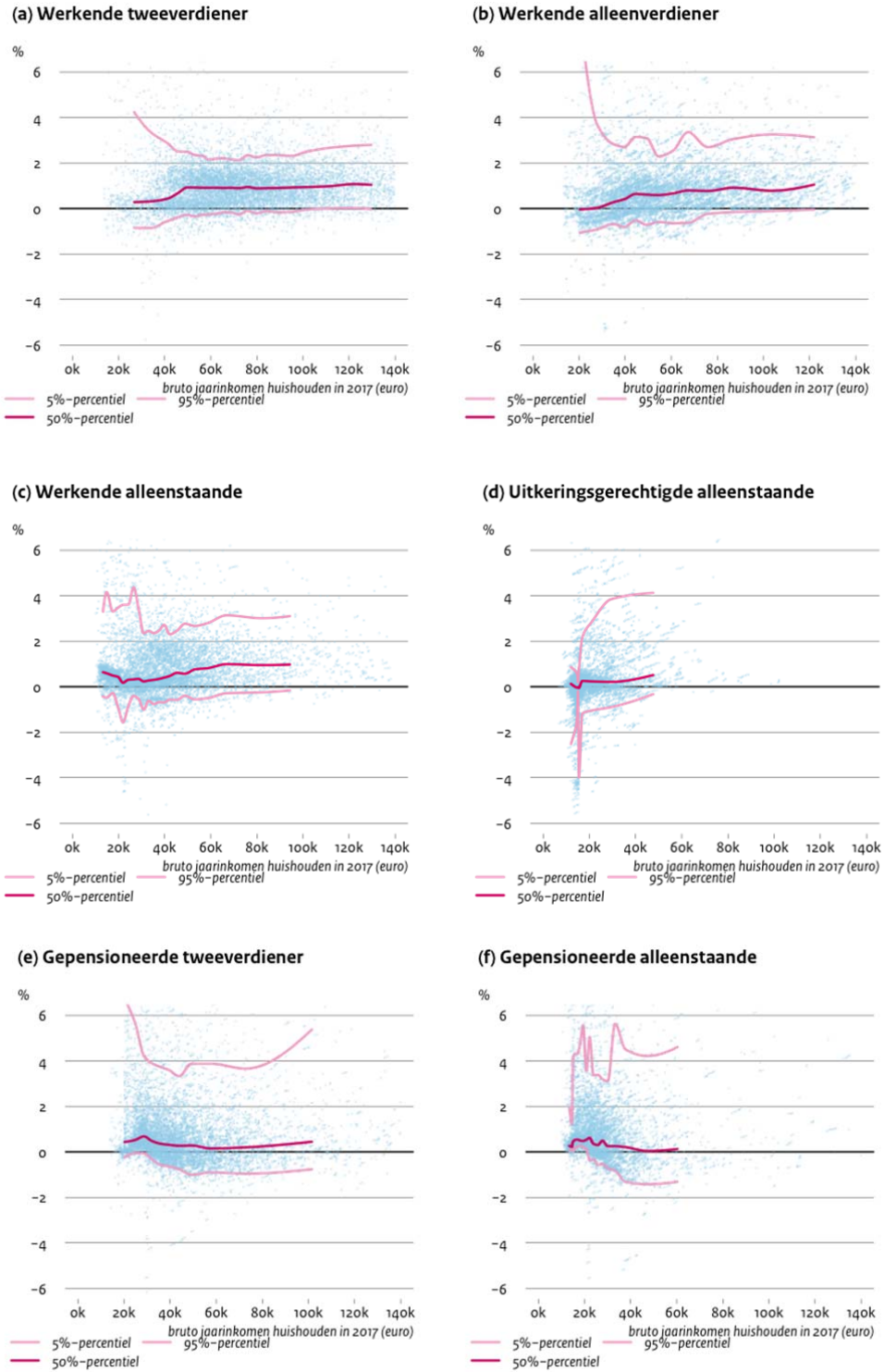
⁷⁶ Koot, P., Schulenberg, R., en Bollen, J.C (2018): Verkenning inkomenseffecten van energie- en klimaatbeleid ([link](#)).

Tabel 3.9 Koopkrachtontwikkeling in 2018 en 2019

	2018	2019	
	Mediaan koopkrachtmutatie in % (a)	Omvang in % totaal (b)	
Inkomensniveau (c)			
< 175% wml	0,3	1,3	38
175-350% wml	0,6	1,8	37
350-500% wml	0,9	1,8	14
> 500% wml	1,1	1,8	11
Inkomensbron (d)			
Werkenden (e)	0,8	1,8	63
Uitkeringsgerechtigden	0,1	0,8	9
Gepensioneerden	0,4	1,3	26
Huishoudtype			
Tweeverdieners	0,8	1,7	51
Alleenstaanden	0,4	1,4	43
Alleenverdieners	0,6	1,8	6
Gezinssamenstelling (f)			
Met kinderen	0,9	1,8	25
Zonder kinderen	0,5	1,7	50
Alle huishoudens	0,6	1,6	100

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.
 (b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2018.
 (c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; het bruto minimumloon (wml) is in 2018 ongeveer 20.600 euro.
 (d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.
 (e) Bij de koopkrachtmutatie van werkenden wordt geen rekening gehouden met incidentele mutaties van het loon, zoals het ontvangen of wegvallen van bonussen.
 (f) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Figuur 3.5 Koopkrachtontwikkeling in 2018 (a)

(a) Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2018. Per inkomensniveau ligt de koopkrachtontwikkeling van 90% van de huishoudens tussen de bovenste en onderste lijn. De middelste lijn geeft de mediaan weer.

Betere weergave van eigen betalingen Zvw in de koopkracht

Vanaf dit *Centraal Economisch Plan* voeren we een verbetering door in de koopkrachtraming voor wat betreft de eigen betalingen onder het eigen risico in de Zvw. (a) Waar voorheen voor iedere persoon in onze steekproef gerekend werd met het(zelfde) gemiddelde bedrag aan eigen betalingen in Nederland, houden we vanaf heden rekening met verschillen in eigen betalingen tussen verschillende groepen personen. Bij een eventuele verhoging of verlaging van het eigen risico kunnen we zo de gevolgen op de koopkracht van de verschillende inkomensgroepen beter in kaart brengen. In dit kader lichten we deze aanpassing toe.

Achtergrond aanpassing

Een van de beperkingen in onze koopkrachtramingen is dat we over een (beperkt) aantal regelingen geen gegevens hebben op persoonsniveau. (b) Om de regeling dan toch mee te nemen in de koopkrachtplaatjes wordt met gemiddeldes gerekend, bezien over alle huishoudens of personen in Nederland. Een voorbeeld hiervan waren de eigen betalingen in het kader van het wettelijk eigen risico in de Zvw. Een verhoging of verlaging van het eigen risico leidde dan voor iedere persoon tot dezelfde wijziging in de eigen betalingen.

Toelichting methode: rekening houden met verschillen tussen groepen

In de praktijk geldt echter dat bepaalde groepen meer zorgkosten hebben dan gemiddeld (denk aan ouderen) en daarmee hogere eigen betalingen in het kader van het wettelijk eigen risico. Op basis van gegevens van het CBS is samen met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid onderzocht welke groepen dit precies zijn. (c). In totaal zijn er twintig groepen personen onderscheiden waarvoor de eigen betalingen wezenlijk verschillen van het gemiddelde (zie onderstaande tabel). De groepen verschillen van elkaar in leeftijd, geslacht en het hebben van een uitkering (bijstand of arbeidsongeschiktheid). Met deze groepen houden we er bijvoorbeeld rekening mee dat oudere personen of personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering gemiddeld genomen hogere eigen betalingen hebben dan jongere personen en personen zonder uitkering.

Groepen voor aanbrengen verschillen in eigen betalingen (de groepen zijn aangeduid met een X)

Leeftijd	18-25		26-40		40-70		>70	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Zonder uitkering	X	X	X	X	X	X	X	X
Met AO-uitkering	X	X	X	X	X	X		
Met bijstandsuitkering	X	X	X	X	X	X		

Ook binnen de twintig groepen houden we rekening met verschillen in eigen betalingen. Zo houden we er bijvoorbeeld rekening mee dat hoewel ouderen gemiddeld genomen te maken hebben met hogere eigen betalingen dan jongeren, er ook een (kleine) groep ouderen is zonder eigen betalingen. En vice versa houden we er rekening mee dat, alhoewel veel jongeren nauwelijks eigen betalingen hebben, er ook jongeren zijn die het eigen risico volmaken.

Gevolgen voor de koopkrachtraming van de aanpassing

De aanpassing is doorgevoerd vanaf het inkomensjaar 2014 (koopkrachtjaar 2014-2015) en leidt voornamelijk niet tot grote mutaties in de koopkrachtcijfers en -ramingen vanaf dit jaar. Dit komt omdat het eigen risico in de aangepaste jaren niet of nauwelijks verhoogd of verlaagd is. Mocht het eigen risico in de toekomst echter worden gewijzigd, dan worden de verschillen tussen de onderscheiden inkomensgroepen wel zichtbaar.

(a) Zorgverzekeringswet

(b) Zie ook Koot e.a. (2016), MIMOSI-achtergronddocument, CPB.

(c) CBS. Stapelingsmonitor. De analyses zijn samen met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid uitgevoerd.

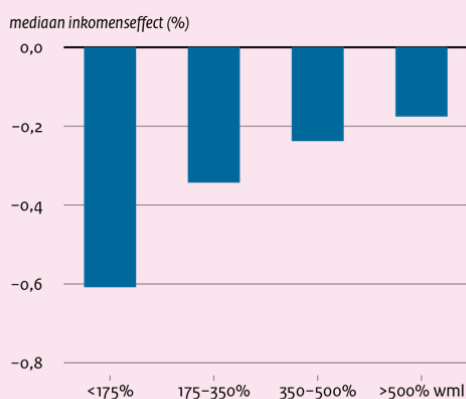
Lastenverzwaring door klimaatbeleid denivelleert, nu en in de toekomst

Als gevolg van het klimaatbeleid in het Regeerakkoord stijgen de energielasten. De verdeling van deze lasten over verschillende inkomenscategorieën is niet zichtbaar in de standaard koopkrachtpresentatie van het CPB, omdat energielasten onderdeel zijn van het (algemene) inflatiecijfer. Een aanvullende analyse op basis van huishoudensgegevens laat zien dat klimaatbeleid in de vorm van lastenverzwaringen denivellerend uitwerkt. (a) Grosso modo is het inkomenseffect voor de laagste inkomenscategorie drie keer zo groot als voor de hoogste inkomenscategorie.

De huidige energie- en klimaatmaatregelen betekenen voor gezinnen een lastenverzwaring van bijna 1 miljard euro per jaar in 2019 ten opzichte van 2017. Deze lastenverzwaring is onder andere het gevolg van de hogere opslag voor Duurzame Energie (ODE), een heffing op gas en elektriciteit om de verhoging van het aandeel hernieuwbare energie mogelijk te maken. Daarnaast verschuift het kabinet de tarieven in de Energiebelasting van elektriciteit naar gas, om deze sterker te relateren aan de CO₂-uitstoot, en verlaagt het kabinet het vaste verminderingsbedrag.

Het inkomenseffect van het klimaatbeleid is voor de lage inkomensgroep anderhalf keer zo groot als het gemiddelde effect en drie keer zo groot als voor de hoogste inkomensgroep. Het verbruik van gas en elektra is scheef verdeeld over de verschillende inkomenscategorieën. Gezinnen met lage inkomens gebruiken minder energie dan die met hoge inkomens, maar de energieconsumptie per euro van het besteedbaar inkomen is bij de laagste inkomens drie keer hoger dan bij de hoogste inkomens. De laagste inkomens besteden dus een groter gedeelte van hun inkomen aan energie. Dit vertaalt zich in een gemiddeld inkomenseffect van het aangekondigde beleid van 0,4% in 2019, waarbij de laagste inkomenscategorie er 0,6% op achteruit gaat en de hoogste 0,2%.

Geschatte inkomenseffecten in 2019 door huidig beleid

Bron: Koot, P., R. Schulenberg en J.C. Bollen, 2018 ([link](#)).

Toekomstig klimaatbeleid leidt tot hogere energielasten met in potentie forsere denivellerende effecten. Door aanvullend beleid om de broeikasgasemissies in 2030 met 49% te verminderen ten opzichte van 1990, kan het effect op de energielasten met een veelvoud toenemen. (a) Daarmee kan het denivellerende effect van klimaatbeleid in potentie forsere uitvallen en de effecten van het bovenstaande figuur verdrievoudigen. De omvang en neerslag van de inkomenseffecten hangen af van de wijze waarop de CO₂-reductie wordt ingevuld (gebouwde omgeving, mobiliteit, etc.), van de vormgeving van de lastenverzwaring (op energie of algemene lasten, gezinnen of bedrijven), van de mate van afwenteling door bedrijven in de vorm van hogere prijzen en van de vormgeving van het klimaatbeleid in het ons omringende buitenland (vooral mogelijk stijgende elektriciteitsprijzen). (b) Vanuit het perspectief van inkomensbeleid hangt veel af van de te maken afspraken binnen het klimaatdomein (welke sectoren moeten CO₂ reduceren en in welk tempo; hoe flexibel zijn deze afspraken als blijkt dat de kosten van technologie anders uitvallen dan verwacht) en daarbuiten (inkomensbeleid). Wel is duidelijk dat bij voortborduren op huidig beleid het inkomenseffect voor de laagste inkomens ongeveer drie maal zo groot zal zijn als dat voor de hoogste inkomenscategorie.

(a) Koot, P., R. Schulenberg en J.C. Bollen, 2018, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

(b) CPB/PBL, 2016, Achtergronddocument klimaat en energie WLO - Welvaart en Leefomgeving ([link](#)).

Beleidsuitgangspunten 2018 en 2019

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2018

De beleidsuitgangspunten voor 2018 zijn sinds de startnota, zoals verwerkt in de *Actualisatie middellangetermijnverkenning 2018-2021* (verwerking Regeerakkoord), licht gewijzigd. Het kabinet heeft besloten om tot 2021 0,6 mld euro bij te dragen aan de opbouw van Sint Maarten, Saba en Sint Eustatius. Het naar voren halen van gelden om de werkdruk in het primair onderwijs te verlichten leidt tot een extra intensivering in 2018 en 2019 van 0,1 mld euro.⁷⁷ De lastenontwikkeling is in 2018 vrijwel ongewijzigd gebleven. Onderliggend spelen enkele verschuivingen zoals een ramingsbijstelling voor de wijziging in het effectieve tarief van de innovatiebox en binnen de verschillende werknemersverzekeringen.⁷⁸

In de raming is uitgegaan van de veronderstellingen van het kabinet van een gaswinningsniveau van 21,6 mld Nm³.

Beleidsuitgangspunten 2019

Bij de geldende beleidsuitgangspunten is de begroting in 2019 expansief, maar dit is wel verminderd ten opzichte van een jaar eerder. Weliswaar stijgen de overheidsuitgaven, door onder andere intensiveringen in defensie, infrastructuur en onderwijs, maar daar staan in 2019 hogere belastinginkomsten door onder meer het hogere btw-tarief tegenover.

In de **collectief gefinancierde zorg** wordt per saldo 0,2 mld euro omgebogen in 2019. Tegenover per saldo intensiveringen van in totaal 0,6 mld euro in de Wlz staan per saldo ombuigingen van in totaal 0,6 mld euro in de Zvw en 0,1 mld euro in de begrotingsgefinancierde zorg.

In de Wlz leidt het kwaliteitskader verpleeghuiszorg tot een intensivering van 0,6 mld euro. Zie ook het kader 'De invoering van het kwaliteitskader verpleeghuiszorg' in de *Macro Economische Verkenning 2018*.⁷⁹

In de Zvw leveren diverse maatregelen op het gebied van geneesmiddelen gezamenlijk een ombuiging van 0,3 mld euro in 2019 op. Verder is de intentie om via hoofdlijnenakkoorden de volumegroei in de ziekenhuiszorg, de wijkverpleging en de geestelijke gezondheidszorg (ggz) te beperken. Het macrobeheersinstrument fungeert daarbij als stok achter de deur. Dit betekent een ombuiging van 0,3 mld euro in 2019.

Bij de begrotingsgefinancierde zorg leiden een generieke korting op de Wmo en de afloop van intensiveringen in de Wmo en jeugdzorg tot een gezamenlijke ombuiging van 0,1 mld euro.

⁷⁷ Werkdrukakkoord primair onderwijs, 9 februari 2018 ([link](#)).

⁷⁸ Verschuivingen van definitieve sectorfondspremies (0,1 mld euro) en hogere definitieve WHK-premies (0,1 mld euro) naar de AWF-premie (-0,2 mld euro).

⁷⁹ Zie ([link](#)).

De verdergaande extramuralisatie van de zorgzwaartepakketten 1, 2 en 3 voor verpleging en verzorging en 1 en 2 voor verstandelijk gehandicapten betekent een financieringsschuif van de Wlz naar de Zvw en de Wmo van 0,1 mld euro. De overheveling van delen van jeugdzorg en Wmo naar gemeenten betekent een financieringsschuif van 5,7 mld euro in 2019.

Vanaf 2019 ontvangen werkgevers compensatie vanuit het AWf als zij een transitievergoeding betalen bij ontslag na twee jaar ziekte. De uitgaven aan **sociale zekerheid** stijgen hierdoor met 0,5 mld euro in 2019 en de AWf-premies gaan met hetzelfde bedrag omhoog.

De lasten voor gezinnen, bedrijven en overheid stijgen in 2019 met 2,6 mld euro (zie tabel 3.8). Dit is vooral ingegeven door de verhoging van het laagste btw-tarief, de stijgende energiebelasting en ODE-heffing, en de stijgende zorgpremies en premies werknemersverzekeringen. Het effect wordt gedempt door lagere opbrengsten in de loon- en inkomensheffing door de invoering van het tweeschijvenstelsel en de verhoging van de algemene heffingskorting. Daarnaast vindt de eerste stap in de verlaging van de tarieven in de vennootschapsbelasting plaats, maar het lastenverlichtende effect daarvan wordt meer dan gecompenseerd door een grondslagverbreding.⁸⁰

De beleidsmatige stijging van de lasten voor gezinnen en bedrijven als gevolg van **de Zvw-premies** bedraagt 1,3 mld euro (zie tabel B1). In totaal moet de opbrengst van de lastendekkende Zvw-premies met 2,5 mld euro toenemen.⁸¹ Hiervan komt 1,1 mld euro door stijgende grondslagen; de resterende 1,3 mld euro wordt opgehaald met tariefsverhogingen.

De 2,5 mld euro hogere benodigde Zvw-premieopbrengsten komen vooral door de 2,4 mld euro hogere Zvw-uitkeringen. Verder heeft de afbouw van de tijdelijke Rijksbijdrage aan het Zorgverzekeringsfonds met 0,5 mld euro een opwaarts effect op de Zvw-premies, terwijl de toename van de Rijksbijdrage kinderen van 0,1 mld euro een neerwaarts effect heeft op de Zvw-premies. Het saldo van de zorgverzekeraars en het saldo van het zorgverzekeringsfonds verslechteren met respectievelijk 0,2 mld euro en 0,1 mld euro.

⁸⁰ De aftrekbaarheid van rente voor bedrijven wordt beperkt tot maximaal 30% van de winst voor rente, belastingen, afschrijvingen en amortisatie (EBITDA) met een drempel van 1 mln euro zonder groepsvrijstelling.

⁸¹ In tegenstelling tot andere belastingen en premies op Rijksniveau zijn de tarieven voor de Zvw-premies in het *Centraal Economisch Plan* niet gebaseerd op een beleidsvoornemen van het kabinet. Het CPB raamt lastendekkende tarieven voor de nominale premie en de inkomensafhankelijke premies op basis van de door Zvw-premies te financieren uitgaven. Omdat de beleidsmatige lastenontwikkeling jaar-op-jaar-mutaties in tarieven betreft, zijn hiervoor de mutaties in deze uitgaven en Rijksbijdragen relevant.

Tabel B1 Opbouw lastenontwikkeling Zvw-premies

Bijdrage aan premieontwikkeling 2018-2019	
	mld euro
Hogere Zvw-uitkeringen	2,4
Afbouw tijdelijke Rijksbijdrage HLZ	0,5
Rijksbijdrage kinderen	-0,1
Saldo Zorgverzekeringsfonds	-0,1
Saldo zorgverzekeraars	-0,2
Hogere benodigde Zvw-premieopbrengst	2,5
Waarvan grondslagontwikkeling Zvw	1,1
Waarvan lastenontwikkeling Zvw	1,3

Beleid in 2019 dat gunstig is voor de **koopkracht**:

- De verlaging van de tarieven van de tweede en derde schijf (met 2,79%-punt) hebben een positief effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen boven het aangrijpingspunt van de tweede schijf.
- De verlaging van het tarief van de vierde schijf (met 0,2%-punt) heeft een positief effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen boven het aangrijpingspunt van de vierde schijf.
- De verhoging van de maximale arbeidskorting met 110 euro is gunstig voor werkenden met arbeidskorting.
- De verhoging van de maximale algemene heffingskorting met 140 euro (met steilere afbouw) is gunstig voor huishoudens met een inkomen onder het aangrijpingspunt van de vierde schijf.
- De verhoging van de zorgtoeslag voor paren is gunstig voor paren met lagere inkomens.
- De verhoging van de kinderbijslag met 92 euro is gunstig voor gezinnen met kinderen.
- De verhoging van de kinderopvangtoeslag is gunstig voor gezinnen met kinderen die gebruiken maken van kinderopvang.

Beleid in 2019 dat ongunstig is voor de **koopkracht**:

- De verhoging van het tarief van de eerste schijf met 0,14%-punt heeft een ongunstig effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen onder het aangrijpingspunt van de tweede schijf.
- De steilere afbouw van de arbeidskorting (van 3,6% naar 6%) is ongunstig voor werkenden met een inkomen boven de 34 duizend euro.
- Het bevriezen van het aangrijpingspunt van de vierde schijf op het niveau van 2018 is ongunstig voor huishoudens met een inkomen boven dit punt.
- Het schrappen van de Kan-bepaling in de huurtoeslag heeft een ongunstig effect op huishoudens met huurtoeslag.
- De verlaging van de zorgtoeslag voor alleenstaanden is ongunstig voor alleenstaanden met lagere inkomens.
- Het afschaffen van de scholingsaftrek is ongunstig voor huishoudens met scholingskosten.
- Sinds 2012 wordt de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon voor de bijstand afgebouwd. Hierdoor daalt de bijstand (en aan de bijstand gerelateerde

regelingen zoals de Toeslagenwet). In 2019 (en verder) bedraagt de jaarlijkse afbouw 3,75%-punt.

- De beperking van het maximale aftrektarief van de hypotheekrenteaftrek met 0,5%-punt is ongunstig voor huishoudens met een inkomen boven het aangrijpingspunt van de vierde schijf in een koopwoning.
- De beperking van de aftrek geen of geringe eigen woningschuld ('Wet Hillen') is ongunstig voor woningbezitters zonder of met een beperkte eigenwoningsschuld.
- De aflossingseis om in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek is ongunstig voor woningbezitters met een hypotheek na 2013.
- De beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting aan de partner met inkomen is ongunstig voor alleenverdieners waarin de partner zonder inkomen geboren is na 1963.
- De mate van overdraagbaarheid van de arbeidskorting en de IACK wordt gelijkgetrokken met de beperkte overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting. Dit is ongunstig voor werkende tweeverdieners, waarin de partner een laag inkomen heeft.
- Het bevriezen van de zelfstandigenaftrek op het niveau van 2018 is ongunstig voor zelfstandigen die voldoen aan de voorwaarden van de zelfstandigenaftrek.
- Het aangrijpingspunt van de derde schijf wordt beperkt geïndexeerd (75%) voor personen geboren na 1945. Dit is ongunstig voor gepensioneerden die na 1945 geboren zijn.

Beleid in 2019 met wisselende effecten op de **koopkracht**:

- De herziening van de ouderenkorting (verhoging met 160 euro voor lagere inkomens, vervanging van het harde afbouwpunt met een geleidelijke inkomensafhankelijke afbouw, en een verlaging voor hogere inkomens naar nul) is gunstig voor gepensioneerden met een lager inkomen, en ongunstig voor ouderen met een hoger inkomen.

Verklaring van afkortingen

aiq	Arbeidsinkomensquote
Anw	Algemene nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
Aof	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOW	Algemene Ouderdomswet
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten; vervallen en per 1 januari 2015 vervangen door de Wlz
AWf	Algemeen Werkloosheidsfonds
bbp	Bruto binnenlands product
BKZ	Begrotingskader zorg
btw	Omzetbelasting volgens het stelsel van heffing over de toegevoegde waarde
BVAR	Bayesiaanse vector autoregressie
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CMBS	Commercial mortgage-backed securities; gesecuritiseerde vastgoedleningen
cMEV	concept-MEV
CO2	Koolstofdioxide
CPB	Centraal Planbureau
cpi	Consumentenprijsindex
CRFB	Committee for a Responsible Federal Budget
DNB	De Nederlandsche Bank
EBITDA	Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization; maatstaf voor de brutowinst voor aftrek van overheadkosten
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESB	Economisch vakblad Economisch Statistische Berichten
ETS	Emission Trading Scheme/System
EU	Europese Unie
Eurostat	Statistisch bureau van de Europese Unie
FED	Federal Reserve System; de centrale bank van de Verenigde Staten van Amerika
FOMC	Federal Open Market Committee; het comité binnen de Amerikaanse centrale bank, dat verantwoordelijk is voor het monetaire beleid
FRBSF	Federal Reserve Bank of San Francisco
GFPF	Gemeentefonds en Provinciefonds

hicp	Harmonised Index of Consumer Prices; de geharmoniseerde consumentprijsindex
HLZ	Hervorming langdurige zorg
IACK	Inkomensafhankelijke combinatiekorting
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IOAW	Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers
IOAZ	Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen
LIV	Lage-inkomensvoordeel; tegemoetkoming aan werkgever voor werknemer met laag uurloon
LKV	Loonkostenvoordeel
MEV	Macro Economische Verkenning
mld	Miljard
mln	Miljoen
MTO	Medium-term objective; middellangetermijndoelstelling voor het overheidstekort in het kader van de Europese begrotingsregels
NEV	Nationale Energieverkenning
NPB	National Productivity board; nationale comités voor de productiviteit
NPL	Non-performing loan; niet-renderende lening
NVWA	Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit
NZa	Nederlandse Zorgautoriteit
ODE	Opslag Duurzame Energie
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development; Engelstalige naam voor de OESO
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PEB	Pensioen in eigen beheer
QE	Quantitative easing; kwantitatieve geldverruiming
SER	Sociaal-Economische Raad
SZ	Sociale Zaken
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
VK	Verenigd Koninkrijk
VS	Verenigde Staten

Wajong	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsverzekering Zelfstandigen
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WLO	Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving
Wlz	Wet langdurige zorg
wml	Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag
Wmo	Wet maatschappelijke ondersteuning
WW	Werkloosheidswet
Zvw	Zorgverzekeringswet

Deze publicatie is een uitgave van:

Centraal Planbureau
Postbus 80510 | 2508 GM Den Haag
T (088) 984 60 00

Maart 2018